ISAAC BASHEVIS SINGER

A RABSZOLGA

EURÓPA · ZSEBKÖNYVEK

EURÓPA · ZSEBKÖNYVEK

EURÓPA · ZSEBKÖNYVEK

FORDÍTOTTA
WALKÓNÉ BÉKÉS ÁGNES

EURÓPA · ZSEBKÖNYVEK

ISAAC BASHEVIS SINGER

A RABSZOLGA

REGÉNY

EURÓPA KÖNYVKIADÓ BUDAPEST 1986

A FORDÍTÁS AZ ALÁBBI KIADÁS ALAPJÁN KÉSZÜLT:
ISAAC BASHEVIS SINGER
THE SLAVE
FARRAR, STRAUS AND GIROUX, NEW YORK
COPYRIGHT © 1986 BY ISAAC BASHEVIS SINGER
ALL RIGHTS RESERVED

HUNGARIAN TRANSLATION © WALKÓNÉ BÉKÉS ÁGNES, 1977

MÁSODIK KIADÁS

HU ISSN 0324 2722

ELSŐ RÉSZ

WANDA

I

Egyetlen madárhang köszöntötte a napot. Mindennap ugyanaz a madár, ugyanaz a hang. Mintha fiókáinak jelezné a hajnal közeledtét. Jákob kinyitotta szemét. A négy tehén szalma- és trágyaalmon feküdt. Az istálló közepén néhány megfeketedett kő és elszenesedett gally szolgált tűzhelyként, ezen főzött Jákob rozsból és hajdinából puliszkát, melyet tejjel fogyasztott el. Ágya szalmából és szénából volt, éjszakánként durva vászonponyvával takarózott, amibe napközben füvet és egyéb zöldtakarmányt gyűjtött a jószág számára. Nyár volt, de a hegyek között éjjelenként hidegre fordult az idő. Jákob többször is felkelt éjszaka, hogy kezét meg lábát az állatok testén melengesse.

Az istállóban még sötét volt, de az ajtó hasadékán hajnalpír szivárgott be. Jákob végleg búcsút mondott az alvásnak, és felült. Álmában a józefówi imaházban járt, ahol a Talmudot fejtegette a fiataloknak.

Kinyújtotta kezét, és tapogatózva a vizeskorsó után nyúlt. Háromszor mosott kezet, váltogatva, előbb a bal, aztán a jobb kezét, ahogy a törvény előírja. „Áldott légy", mormolta még mosakodás előtt az imát, amely nem említi Isten nevét, s így tisztálkodás előtt is elmondható. Az egyik tehén feltápászkodott, fejét hátrafordította, s lapockája fölött odapillantott, mintha kíváncsi lenne, hogyan kezdi egy ember a napot. Nagy szeme, óriási szembogara a hajnal bíborát tükrözte vissza.

– Jó reggelt, Kwiatula – szólt rá Jákob. – Jól aludtál, ugye?

Megszokta, hogy a tehenekhez beszéljen, sőt saját magával is társalgott, hogy ne felejtsen el jiddisül. Szélesre tárta az istálló ajtaját, és ekkor elétűntek a távolba nyúló hegyek. Egyes csúcsok és erdővel borított hegyoldalak – zöld szakállú óriások – egészen közelinek látszottak. Az erdőkből selymes fürtökben felszálló ritkás köd Sámsont juttatta Jákob eszébe. A felkelő nap – égi lámpás – izzó fénnyel árasztott el mindent. Itt-ott füst szállt felfelé valamelyik csúcsról, mintha a hegyek belseje égne. A magasban, minden földi gondon túl, kiterjesztett szárnyú sólyom lebegett hangtalanul és meglepő lassúsággal. Jákobnak az az érzése támadt, hogy ez a madár a teremtés kezdete óta egyfolytában repül.

A távolabbi hegyek kékes színűek voltak, mások meg, a legmesszebb esők, alig látszottak – anyagtalannak tűntek. Ez a távol eső vidék mindig homályba borult. Felhősipkák ültek e földöntúli titánok fején, akik a világ végén laktak, ott, ahol egyetlen ember nem járt, egyetlen tehén nem legelt. Jan Bzik leánya, Wanda szerint ott él Baba Jaga, a boszorkány, aki mozsártörővel hajtott hatalmas mozsarában röpül ide-oda. Baba Jaga söprűje nagyobb a legmagasabb fenyőfánál, azzal söpörte el a világosságot a földkerekségről.

Jákob állt, és a hegyeket nézte. Magas, szálegyenes férfi volt, szeme kék, hosszú haja és szakálla barna. Vászonnadrágot viselt, amely a bokájáig sem ért, és tépett, foltozott zekét. Fejét bárányből sapka fedte, de a lába csupasz volt. Bár igen sokat tartózkodott a szabadban, bőre fehér maradt, mint a városlakóké. Nem barnult le, és Wanda azt állította, hogy a völgybeli kápolna szentképeinek alakjaihoz hasonlít. A többi parasztasszony is így vélekedett. A gazdák – ez volt a hegyvidékiek neve – össze akarták házasítani valamelyik lányukkal, kunyhót építeni számára a faluban és odatelepíteni, de Jákob nem volt hajlandó elhagyni a zsidó hitet. Így hát gazdája, Jan Bzik nyár elejétől késő őszig a hegy tetején álló istállójában tartotta őt, ahol a jószág nem talált élelmet, és a sziklák

között kellett füvet keresni neki. A falu magasan feküdt, és nem volt elég legelője.

Mielőtt Jákob megfejte volna a teheneket, elmondta reggeli imáját. E mondathoz érve: „Nem teremtettél rabszolgának", megállt. Mondhat-e ilyen szavakat ő, Jan Bzik rabszolgája? Jóllehet a lengyel törvény értelmében még az arisztokráciának sem volt joga szolgaságra kényszeríteni egy zsidót, ebben az isten háta mögötti faluban ugyan ki engedelmeskedett az ország törvényének? És még a Hmelnyickij-féle öldöklés előtt is milyen becsülete volt a keresztények jogszabályainak? A Józefówból származó Jákob zokszó nélkül viselte el a nyomorúságot, mellyel az isteni gondviselés sújtotta. Más körzetekben a kozákok számtalan becsületes zsidót lefejeztek, felakasztottak, megfojtottak, karóba húztak. Erényes nőket megerőszakoltak, belüket kitaposták. Jákobot nem szemelte ki mártírhalálra a sors. Elmenekült a gyilkosok elől, majd lengyel rablók hurcolták magukkal valahova a hegyekbe, és mint rabszolgát adták el Jan Bziknek. Négy éve szolgált már itt, s közben sejtelme sem volt, vajon felesége és gyermekei életben vannak-e. Nem volt imaszíja, imakendője, imarojtja, még imakönyve sem maradt, zsidóságát csupán a körülmetélés jelezte testén. De hála az égnek, imáit könyv nélkül tudta, azonkívül néhány fejezetet a Misnából, pár oldalt a Gemárából,[1] egy sereg zsoltárt és a Biblia különböző részeinek egyes szakaszait. Éjnek idején sokszor ébredt fel úgy, hogy olyan sorok jártak a fejében a Gemárából, amelyekről nem is tudta, hogy ismeri őket. Emlékezete bújócskát játszott vele. Ha lett volna tolla és papírja, leírja, ami hirtelen felötlött benne, de hol volt ott íróeszköz?

Kelet felé fordult, előrenézett, és elmondta a szent szöveget. A sziklák vörösen fénylettek a nap sugarában, a közelben tehénpásztor jódlizott, s énekének elnyújtott hangjai sóvárgástól zengtek, mintha ő maga is rabságban

1 Misna: a Talmud rendelkező szakaszainak a gyűjteménye. Az ezt követő hosszú, magyarázó, leíró rész a Gemára. *(A fordító)*

lenne, és szabadságra vágyna. Hihetetlennek tűnt, hogy ilyen dallamok telnek ki emberektől, akik kutyával, macskával, mezeiegérrel táplálkoznak, és mindenféle undorító dolgot művelnek. Az itteni parasztok még a keresztények szintjét sem érték el; még mindig az ősi pogány szokásoknak hódoltak.

Volt idő, amikor Jákob szökésre gondolt, de a tervéből nem lett semmi. Nem ismerte a hegyeket, az erdők ragadozó állatokkal voltak tele, és még nyáron is gyakran havazott. A parasztok szemmel tartották, és nem engedték túl a falu hídján. Megállapodtak egymás közt, hogy ha valamelyikük a folyó túlsó partján pillantja meg Jákobot, azonnal megöli. Akadtak olyanok is, akik mindenképpen el akarták tenni láb alól. Elvégre Jákob varázsló is lehet, vagy boszorkánymester, aki varázsgubancot fon az emberek hajába. De Zagajek, a gróf intézője utasítást adott, hogy hagyják életben az idegent. Jákob több füvet gyűjtött, mint bármelyik csordás, a rábízott teheneknek pedig fénylett a szőrük, bőségesen adtak tejet, és egészséges borjakat ellettek. Amíg a falut nem sújtotta éhínség, járvány vagy tűzvész, addig Jákob békében élhetett.

Elérkezett a fejés ideje, úgyhogy Jákob sietve befejezte imáját. Visszatérve az istállóba, a vályúban lévő füvet szecskázott szalmát és fehérrépát vegyített össze, melyet előző nap készített elő. A polcon tejesvödör és néhány agyagbögre állt, a sarokban rocska. Minden délután, alkonyat felé feljött Wanda, élelmet hozott Jákobnak, azonkívül két nagy köcsögöt, hogy abban vigye le a tejet a faluba.

Jákob megfejte a teheneket, közben egy Józefówból ismert dallamot dúdolt. A nap a hegyek fölé emelkedett, a ködgomolyok szétoszlattak. Jákob oly régóta élt már itt, és annyira ismerte a növényeket, hogy minden egyes virág és fűféle szagát meg tudta különböztetni. Mélyen magába szívta az istálló nyitott ajtaján át hozzá szálló növényi illatot. Itt a hegyekben minden napkelte csodához volt hasonló, a Mindenható kezét világosan látni lehetett a lángoló felhők között. Isten megbüntette népét, és el-

rejtette arcát előle, de továbbra is kormányozta a világot. Özönvíz után kötött szövetsége értelmében szivárványt függesztett az égre annak jeléül, hogy nappal és éjszaka, nyár és tél, vetés és aratás nem szűnik meg.

II

Jákob egész nap a hegyet mászta. Amikor egy ponyva füvet összegyűjtött, az istállóba vitte, majd ismét visszatért az erdőbe. Ideérkezése után a többi tehénpásztor rátámadt, és megverte, de most már megtanulta, hogyan kell visszaütni. Tölgyfabotot szorongatva kezében, majomfürgeséggel szaladt végig a sziklákon, ügyelve, hogy milyen füveket szeretnek az állatok, és melyek ártalmasak. Mindent megtanult, amit egy tehénpásztornak tudni kell: tüzet gyújtani két fadarab összedörzsölésével, tehenet fejni, borjút világra segíteni. Ő maga azon élt, amit a föld termett, gombát, erdei szamócát, áfonyát szedett, és Wandától minden délután kapott egy karéj fekete korpakenyeret, néha retket, sárgarépát vagy hagymát is, esetleg egy almát vagy körtét a gyümölcsösükből. Jan Bziknek eleinte az volt a mulatsága, hogy egy darab kolbászt próbált Jákob szájába dugni, de ő makacsul ellenállt, és nem volt hajlandó tiltott ételhez nyúlni. Szombatonként nem szedett füvet, ilyenkor a hét folyamán gyűjtött takarmánnyal etette az állatokat. A hegyi pásztorok nem bántották többé.

A lányok viszont, akik a pajtában aludtak, és birkát őriztek, éjjel-nappal zaklatták Jákobot. Vonzotta őket magas termete, és állandó locsogás, nevetgélés közepette mindenhová követték. Viselkedésük nem sokban különbözött az állatokétól. Jákob előtt végezték szükségüket, és felhúzgálták szoknyájukat, hogy a csípőjükön és combjukon levő rovarcsípéseket mutogassák. „Fektess le!", követelőzött az egyik szemérmetlen leányzó, Jákob azonban úgy tett, mintha nem látná, nem hallaná. Nem csak az tartotta vissza, hogy a paráználkodás halálos bűn-

nek számít. Ezek a lányok mocskosak voltak, ruhájuk férgeket, hajuk babonás gubancokat rejtett, bőrüket gyakran borította kiütés, kelés, táplálékuk mezei rágcsálókból és rothadó madártetemekből állt. Voltak, akik alig beszéltek lengyelül, állat módjára röfögtek, mutogattak, visítoztak, és tébolyult hangon nevettek. A falu bővelkedett nyomorékokban, golyvás gyerekekben, tömegesen lehetett látni vízfejű embereket és olyanokat, akiket csúf anyajegyek torzítottak el. Némák is éltek itt, nyavalyatörősek és torzszülöttek, akiknek hat ujjuk volt a kezükön vagy a lábukon. A torz gyerekeket nyáron a hegyen tartották szülei, együtt a barmokkal, ahol mindannyian elvadultak. A férfiak és nők mindenki szeme láttára közösültek, a nők teherbe estek, de az egész napi sziklamászástól gyakran elvetéltek. A körzetben nem volt bába, és a vajúdó anyák maguk vágták el a köldökzsinórt. Ha a gyerek meghalt, keresztény szertartás nélkül eltemették egy árokban, vagy a hegyi folyóba dobták. A szülő asszonyok gyakran elvéreztek. A papért sem volt érdemes lemenni a völgybe, hogy gyóntassa meg a haldoklót, és adja fel az utolsó kenetet. Dziobak, a pap sánta volt, ráadásul állandóan részeg is.

E barbárokhoz képest Wanda, Jan Bzik özvegységre jutott lánya olyan volt, mintha városban nevelkedett volna Szoknyát, ingvállat, kötényt viselt, a fején kendőt, s mi több, érthetően beszélt. Stachot, a férjét villámcsapás ölte meg, s attól fogva a faluban élő összes nőtlen férfi és özvegyember udvarolni próbált neki, Wanda azonban nem állt kötélnek. Huszonöt esztendős volt, a legtöbb asszonynál magasabb, szőke hajú, kék szemű, a bőre makulátlan, arcvonásai formásak. Befont haját úgy viselte a fején, mint egy búzakoszorút. Orra egyenes volt, álla keskeny, és ha mosolygott, gödröcskék jelentek meg az arcán. Erős fogaival a legkeményebb magvakat is átharapta. Ügyesen varrt, kötött, a főzéshez is értett, és olyan történeteket mondott, hogy végigfutott hallgatói hátán a hideg. A faluban csak úgy emlegették: az „úrnő". Jákob nagyon is jól tudta, hogy a törvény parancsa szerint ke-

rülnie kellene őt, de ha Wanda nem lett volna, talán beszélni is elfelejt. Amellett az asszony segítette hozzá, hogy vallási kötelezettségeinek eleget tegyen. Így például, amikor téli szombatokon Wanda apja parancsot adott Jákobnak, hogy gyújtson be a tűzhelybe, az asszony korábban kelt fel nála, felszította a tüzet, és rárakta a fát. Szülei tudtán kívül árpakását, mézet, a kertből gyümölcsöt, uborkát vitt neki. Egyszer, amikor Jákob kificamította bokáját, és a lába megdagadt, Wanda gyors mozdulattal helyére illesztette a csontot, és borogatást tett rá. Másik alkalommal kígyó marta meg Jákob karját. Az asszony a sebre tapasztotta száját, és kiszívta a mérget. Nem ez volt az egyetlen alkalom, hogy életét Wanda mentette meg.

Jákob azonban tudta, hogy mindez a sátán műve. Az asszony hiányát egész nap érezte, és képtelen volt úrrá lenni vágyódásán. Felébredése pillanatától kezdve számolni kezdte az órákat, amíg Wanda megérkezik. Gyakran odament a maga készítette napórához, hogy megnézze, mennyit haladt az árnyék. Ha zápor vagy felhőszakadás otthon tartotta Wandát, Jákob rosszkedvűen ténfergett ide-oda. Közben azért szüntelenül fohászkodott Istenhez, hogy védje meg a bűnös gondolatoktól, de azok minduntalan visszatértek. Hogyan is óvhatta volna lelke tisztaságát, amikor nem volt imaszíja és imarojtja, amit felvegyen? Naptár hiányában még az ünnepeket sem tarthatta meg pontosan. A régiek példájára minden hónap kezdetét újholdtól számította, és a negyedik év végén egy külön hónap hozzáadásával helyesbítette számítását. De minden igyekezete ellenére tisztában volt vele, hogy az időpontok meghatározása nyilván nem hibátlan.

Számítása szerint ez a hosszú és forró nap Támmuz hó negyedike volt.[2] Nagy mennyiségű füvet és falevelet

2 A zsidó naptári év tizenkét hónapjának neve: Tisri, Hesván, Kiszlév, Tévét, Sevát, Ádár, Niszán, Ijjár, Sziván, Támmuz, Áv, Elul. Újév ünnepe Tisri hónapra, a mi időszámításunk szerint szeptemberre esik. Támmuz negyedike körülbelül június 20-ának felel meg. *(A fordító)*

gyűjtött, imádkozott, a Misna egyes fejezetein elmélkedett, elmondott néhány oldalt a Gemárából, amit naponta elismételt. Végül egy zsoltár következett és egy maga fogalmazta jiddis fohász. Kérte a Mindenhatót, váltsa meg a rabságból, és tegye lehetővé, hogy újra zsidó emberhez méltó módon élhessen. Egy darabka előző napról maradt kenyeret evett, és egy fazék darát főzött az istálló tűzhelyén. Miután elmondta az áldást, fáradtság fogta el, és egy fa alá feküdt a szabadban. Volt egy kutyája, amely a vadállatoktól védelmezte a szarvasmarhát. Eleinte nem kedvelte ezt a hegyes orrú, éles fogú fekete állatot, ugatását ellenszenvesnek, szolgai megalázkodását visszataszítónak találta, felidézve, mit is mond erről a Talmud, és miként hasonlítja más kabbalistákkal együtt a szent Luria Izsák is sátánok seregeihez a kutyákat. Végül mégis hozzászokott a kutyához, és még nevet is adott neki – Bálámnak hívta. Amint lefeküdt a fa alá, Bálám odaült mellé, és mancsát kinyújtva, őrködni kezdett.

Jákob szeme lecsukódott, de a vörösen izzó nyári napsugár áthatolt szemhéján. Fölötte tömérdek csicsergő, éneklő, trillázó madár ült a fán. Nem volt ébren, de nem is aludt, a testi kimerültség kábulata kerítette hatalmába. Történjen minden Isten akarata szerint!

Azelőtt szüntelenül kérte a Mindenhatót, hogy vegye el életét; még az öngyilkosság gondolata is megfordult fejében. E levertség azonban elmúlt, Jákob hozzáedződött az idegenek közötti élethez, az otthonától távol végzett nehéz munkához. Félálomban fenyőtobozok hullását s a távolban kakukk hangját hallotta. Kinyitotta szemét. Az ágak és tűlevelek átszűrték a napsugarat, és a visszaverődő fény szivárványszínű fonadékká vált. Egy utolsó harmatcsepp csillant fel, villogott, majd olvadó csíkká pattant szét. Egyetlen felhő sem szennyezte az ég tiszta kékjét. Nehéz volt Isten kegyelmében hinni, amikor gyilkosok elevenen temettek el kisgyermekeket. Az Úr bölcsessége azonban mindenhol megnyilvánul.

Jákob elaludt, és álmában Wanda jelent meg előtte.

III

A nap nyugat felé haladt, végéhez közeledett a délután. Fenn a magasban, mint égi vitorlás, hatalmas, lassú röptű sas siklott. A mennybolt még tisztán tündökölt, de az erdőben tejfehér köd képződött. Kis oválisokba csavarodva öltögette nyelveit, és valamilyen összefüggő alakot próbált ölteni. Kezdetleges formálódása azt az ősanyagot juttatta Jákob eszébe, melyből a filozófusok szerint minden egyéb keletkezett.

Az istállótól Jákob több mérföldre ellátott. A hegyek olyan elhagyatottnak tűntek, mint a Teremtés idejében lehettek. Az erdők lépcsősen emelkedtek, alul a lombhullató fák, majd az erdei- és havasi fenyők. Legfelül kopár sziklagerincek voltak, és a fakószínű hó, mint szétteregetett szürke vászon, lassan lefelé nyomult a hegycsúcsokról, hogy takarója legyen télen a világnak. Jákob elmondta a Minha imát, majd a domb felé tartott, ahonnan látni lehetett a faluba vezető ösvényt. Igen, Wanda már úton volt felfelé. Felismerte alakjáról, fejkendőjéről, járásáról. Akkorának látszott, mint az ember ujja, mint a manók vagy koboldok, akikről oly sok történetet szokott mesélni; mint a tündérek, akik sziklahasadékokban, fatörzsek üregeiben, mérges gombák kalapja alatt élnek, és alkonyatkor apró, zöld kabátban, kék sapkában, piros csizmában jönnek elő játszani. Nem tudta levenni róla a szemét, elbűvölte mozgása, ahogyan megállt pihenni, vagy eltűnt a fák között, hogy ismét felbukkanjon, most már valamivel magasabban. A fémkanna mint gyémánt csillant meg időnként a kezében. Látta a kosarát is, melyben neki hoz élelmet.

Egyre nagyobb lett, ahogy közeledett. Jákob elébe futott, mintha segíteni akarna, jóllehet a kannák még üresek voltak. Az asszony megállt, amikor észrevette Jákobot, aki úgy ment feléje, mint vőlegény a menyasszonyához. Félénkség és gyengédség egyforma erővel támadt fel Jákobban. A zsidó törvény – jól tudta – tiltja, hogy az asszonyra nézzen, ő azonban mindent látott: néha kék, né-

ha zöld színben játszó szemét, telt ajkát, hosszú, karcsú nyakát, asszonyos keblét. Mint a többi parasztasszony, Wanda is a mezőn dolgozott, de keze mégsem durvult el. Jákob kényelmetlenül érezte magát mellette. Haja torzonborz volt, nadrágja túlságosan rövid és rongyos, akár egy koldusé. Jákob már gyermekkorában tanult lengyelül, mivel anyai részről olyan ősöktől származott, akik állandó üzleti összeköttetésben álltak az arisztokráciával, és bérbe vették földjeiket. Most, a rabságban olyan jól elsajátította ezt a nyelvet, mint bármelyik lengyel keresztény, és néha már egy-egy jiddis szó hullt ki emlékezetéből.

– Jó estét, Wanda.

– Jó estét, Jákob.

– Néztelek, amint felfelé jöttél a hegyen.

– Igazán?

Vér szökött az asszony arcába.

– Nem voltál nagyobb egy borsószemnél.

– Távolról minden kicsinek látszik.

– Igaz – felelte Jákob. – A csillagok akkorák, mint az egész földkerekség, de oly messzire vannak, hogy piciny pontoknak tűnnek.

Wanda hallgatott. A férfi gyakran használt különös szavakat, amelyeket ő nem értett. Ismerte Jákob történetét, tudta, hogy távoli vidéken élő zsidók leszármazottja, könyveket tanulmányozott, felesége és gyermekei voltak, akiket meggyilkoltak a kozákok. De kik is a zsidók? Mi van a könyveikben? És kik a kozákok? Mindez meghaladta értelmét. Az sem volt világos számára, hogy a csillagok olyan nagyok, mint a Föld. Ha csakugyan akkorák, miképp gyűlhet össze annyi a falu fölött? De Wanda már régen megállapította, hogy Jákob mély gondolkodó. Ki tudja, talán még varázsló is, ahogy a völgybeli asszonyok pusmogták. Akármi volt is, szerette. Az ő számára az este jelentette a nap fénypontját.

Jákob elvette tőle a kannákat, és az emelkedő felső szakaszát együtt mászták meg. Más férfi karon fogta vagy fél kézzel átölelte volna, ő azonban egy kamasz félénkségével

lépdelt mellette, a nap melegét, fű- és pajtaillatot árasztva maga körül. Pedig Wanda már felajánlotta, hogy házasodjanak össze, vagy ha Jákob nem tudja magát elszánni erre, akkor papi áldás nélkül éljenek együtt. Jákob ilyenkor úgy tett, mintha nem hallaná szavait, és csak később jegyezte meg, hogy a paráználkodást tiltja a törvény. Isten lenéz a mennyországból, és minden embert cselekedetei szerint jutalmaz vagy büntet.

Mintha Wanda nem tudta volna ezt! A faluban viszont alkalmi dolognak számított a szerelem. Maga a pap fél tucat fattyút nemzett. Wanda ajánlatát egyetlen falubeli férfi sem utasította volna vissza. Hát nem járt-e mindegyik utána, Stefant, az intéző fiát is beleértve? Nem múlt el hét, hogy valamelyik legény anyja vagy nővére ne jött volna hozzá leánykérőbe. Állandóan jegyajándékokat kapott és küldött vissza. Jákob magatartása érthetetlen volt számára, s amint lehajtott fejjel mellette ment, e megmagyarázhatatlan rejtélyen tűnődött. Ő maga első látásra beleszeretett a rabszolgába, de Jákob mindvégig tartózkodó maradt, noha évek során sokat voltak együtt. Wanda nemegyszer próbálta meggyőzni magát, hogy itt nem terem számára babér, és csak elpazarolja rá a fiatalságát. De a vonzerő, mellyel a férfi hatalmában tartotta, nem csökkent, és ő egyre csak a délutánt leste. A falubeliek rajta köszörülték a nyelvüket. Az asszonyok kinevették, és csúfondáros megjegyzéseket tettek. Úgy hírlett, a rabszolga megbabonázta, de bárhogy történt is, Wanda képtelen volt megszabadulni érzelmeitől.

Gondolataiba mélyedve lehajolt, virágot szakított, s a szirmokat tépdesve mormolni kezdte: „Szeret, nem szeret." Az utolsó virágszirom biztosította, hogy „igen". De ha így van, meddig gyötri még?

A nap gyorsan hanyatlott, majd alábukott a hegyek mögött. Károgó, vijjogó madárhangoktól kísérve ért véget a nap. A bozótból füst szállt fel, a tehénpásztorok jódliztak. A nők már a vacsorát készítették, talán csapdába esett állatot sütöttek.

Wanda ezúttal nemcsak kenyeret és zöldséget hozott Jákobnak, hanem anyja és nővére tudtán kívül ritka ajándékot is: a fehér tyúk tojását. Miközben a teheneket fejte, a férfi vacsorát készített. Néhány száraz gallyat rakott a kövekre, tüzet gyújtott, és megfőzte a tojást. Noha már besötétedett, Jákob nyitva hagyta az istállóajtót. A fenyőágak lángja fényfoltokkal pöttyözte Wanda arcát, és szemeiben tükröződött vissza. Jákob egy fatönkön ült, és az Áv hó kilencediki böjtöt megelőző étkezésre gondolt. A gyász jelképeként tojást fogyasztanak, mivel a gördülő tojás az emberi sors forgandóságának szimbóluma. Megmosta és megszárította kezét, asztali áldást mondott, majd sóba mártotta kenyerét. Asztal nem volt az istállóban, egy felfordított vödörre rakta Jákob az ételt. Zöldségfélén és gyümölcsön élt, húst sohasem evett. Étkezés közben szeme sarkából Wandára pillantott, aki olyan odaadóan ragaszkodott hozzá, mintha a felesége lett volna, és mindennap valamilyen különleges csemegével lepte meg. „Az idegenek irgalmában is bűn vagyon", mondta magában, a Biblia egyik szakaszának kommentárját idézve, hogy az asszony iránt érzett szerelmét elfojtsa. Vajon Isten kedvéért tette mindezt Wanda? Nem. Az utána való vágyakozás sarkallta erre. Érzelmei a külsőnek szólnak, és ha ő maga – ments Isten! – megnyomorodna, vagy elvesztené férfiasságát, az asszony szerelme nyomban megszűnne. De a test hatalma mégis olyan erős volt, hogy az ember csak a felszínt nézte, és nem hatolt túl mélyen az efféle dolgokba. A sajtárba csurgó tej hangját hallva, félbehagyta vacsoráját, és figyelni kezdett. Szöcskék cirpeltek, méhek, szúnyogok, legyek zümmögtek, döngicséltek – milliónyi élőlény, mindegyik a maga hangján. Csillagok fénye gyúlt ki a mennybolton. A sarló alakú hold magasan állt az égen.

– Ízlik a tojás? – kérdezte Wanda.

– Jó ízű, friss.

– Frissebb nem is lehetne! Láttam, amikor a tyúk tojta.

Ahogy a szalmára pottyant, rögtön elhatároztam, hogy ez a Jákobé lesz. Még meleg volt a héja.

– Jó asszony vagy, Wanda.

– Attól függ, kivel. Rossz is tudok ám lenni. Stach iránt – nyugodjon – nem voltam jó szívvel.

– Miért nem?

– Nem is tudom. Soha nem kért, mindig csak követelt. Ha éjszaka kellettem neki, a legmélyebb álmomból is felvert. Nappal meg kinn a mezőn döntött hanyatt.

Szavai felhevítették, de fel is háborították Jákobot.

– Ez nem volt helyes.

– Mit tudja egy paraszt, mi helyes, mi nem? Egyszerűen megteszi, amire kedve szottyan. Egyszer beteg voltam, a homlokom tüzelt, mint a kemence, de ő odajött, és nekem engedni kellett.

– A Tóra azt mondja, hogy a férfinak nem szabad kényszeríteni feleségét – szólt Jákob. – Gyöngéden kell közelednie hozzá, míg végül az asszony is hajlandóságot mutat.

– Hol van a Tóra? Józefówban?

– A Tóra mindenhol van.

– Hogyan lehet mindenhol?

– A Tóra előírja, miként kell az embernek viselkednie.

Wanda hallgatott.

– Ez városiaknak való. Itt a férfiak vad bikák. Esküdj meg, hogy nem árulod el senkinek, amit mondok.

– Kinek mondanám el?

– Saját bátyám is rám vetette magát, még amikor tizenegy éves voltam. A kocsmából jött haza. Anyám már aludt, de visításomra felébredt. Felkapta a moslékosvödröt, és a fejére öntötte, ami benne volt.

Jákob egy pillanatig tűnődött, mielőtt szólt volna.

– Zsidók között nem fordul elő ilyesmi.

– Te ezt mondod. De ők ölték meg a mi Istenünket.

– Hogyan ölheti meg az ember Istent?

– Engem ne kérdezz! Én csak azt mondom, amit a paptól hallottam. Te tényleg zsidó vagy?

– Igen, zsidó vagyok.

– Alig tudom elhinni. Gyere közénk, összeházasodunk, és kunyhót építünk majd a völgyben. Jó feleséged leszek. Zagajek kiadja a föld ránk eső részét. Ledolgozzuk a grófnak, amit kell, a többi idő meg a mienk. Mindenünk meglesz: tehén, disznó, csirke, liba, kacsa bőségesen. Te tudsz írni-olvasni, és ha Zagajek meghal, utóda lehetsz.

Jákob csak egy idő múlva válaszolt:

– Nem tehetem. Zsidó vagyok. Lehet, hogy a feleségem is életben van.

– Sokszor mondtad, hogy mindenkit megöltek. De még ha él is, mit változtat a dolgon? Ő ott van, te meg itt.

– Isten mindenhol jelen van.

– És az bántja Istent, ha szabad vagy, nem pedig rabszolga? Mezítláb jársz, félig meztelenül. A nyarat istállóban töltöd, télen meg csűrben fagyoskodsz. Előbb-utóbb megölnek.

– Ki ölne meg?

– Biztosan megölnek.

– Akkor legalább együtt leszek a többi megszentelt lélekkel.

– Sajnállak, Jákob. Szívből sajnállak.

Mindketten hosszú hallgatásba merültek. Csend honolt az istállóban, csupán egy-egy tehén patája dobogott időnként. A tűzhely utolsó parazsa is kihunyt. Evés végeztével Jákob a szabadba ment, hogy trágyával be nem mocskolt helyen mondja el étkezés utáni imáját. Eljött az este, de nyugaton a nap utolsó fénye még nem aludt ki. A csordások vacsoráját vivő asszonyok nemigen maradtak sokáig a hegyen, veszélyesnek tartották az éjszakai hazamenetelt. Wanda azonban sokszor későig is elidőzött, nem törődve anyja szidalmaival és a többi asszony állandó szóbeszédével. Erős volt, akár egy férfi, és ismerte a gonosz szellemek elűzésére szolgáló varázsigéket. Befejezte a fejést, és az istálló sötétjében kannákba öntötte a tejet a sajtárból. Szalmával megsikálta a rocskát, és a tehenek tomporáról letisztogatta a sárdarabokat. Mindezt szaporán, ügyesen végezte el. Amikor elkészült, maga is kiment. A kutya Jákobtól odafutott hozzá, csóválta a far-

kát, és mellső lábaival ráugrott. Wanda lehajolt hozzá, s a kutya megnyalta arcát.

– Most már elég, Bálám! – parancsolta. – Több szeretetet mutat irántam, mint te – fordult Jákobhoz.

– Az állatoknak nincsenek kötelezettségeik.

– De lelkük azért nekik is van.

Nem volt kedve még hazaindulni, inkább leült az istálló mellett, és Jákob követte példáját. Mindig eltöltöttek egy kis időt együtt, s mindig ugyanazokon a köveken. Ha nem volt holdfény, Wanda a csillagok világánál figyelte a férfit, de aznap olyan világos volt, mint telihold idején. Jákob nézte az asszonyt, és közben alig fékezhető szerelem és vágyódás kerítette hatalmába. Ereiben, mintha forralnák, úgy tüzelt a vér, forróság és hideg felváltva futott végig gerincén. „Ne feledd, hogy ez a világ nem más, mint átjárófolyosó – intette magát. – Az igazi palota a túlvilágon van. Pillanatnyi gyönyör kedvéért ne engedd kizárni magad belőle!"

V

– Mi újság a családodban? – érdeklődött Jákob.

Wanda magához tért álmodozásából.

– Mi lenne? Apa dolgozik, fát vág az erdőben, és hazavonszolja. Olyan gyönge, hogy a tuskók csaknem földre döntik. Újra akarja építeni a kunyhót, vagy isten tudja, mit tervez. Az ő korában! Esténként olyan fáradt, hogy alig tudja lenyelni az ételt, és úgy zuhan az ágyba, mint akinek tőből metszették le a lábát. Nem sok van neki hátra.

Jákob összehúzta szemöldökét.

– Ilyesmit nem szabad mondani.

– Ez az igazság.

– Senki sem ismerheti az ég akaratát.

– Lehet, hogy így van, de ha az embernek elfogy az ereje, akkor meghal. Én meg tudom mondani, kinek ütött az órája – nemcsak öregekről, betegekről, hanem fiatalokról és egészségesekről is. Csak rájuk kell néznem, és máris

biztos vagyok benne. Néha szólni sem merek, nehogy boszorkánynak tartsanak. De mégis tudom. Anya változatlanul megvan, néha fon egy kicsit, vagy főz és tetteti, hogy beteg. Anteket csak vasárnaponként látjuk, néha akkor sem. Marisia viselős, hamarosan lebetegszik. Barbara lustálkodik, mint rendesen, anya lusta cicának hívja. De a tánc vagy a mulatság egyszeribe felélénkíti. Wojciech egyre bolondabb lesz.

– Mi van a gabonával? Jó a termés?

– Mikor volt az jó? – kérdezte Wanda. – A völgyben termékeny, fekete a föld, de itt csupa kő. Akár egy ökrös szekér is végigmehet a gabonaszárak között. Nekünk még van tavalyról egy kis rozsunk, de a legtöbben már az ujjukat rágják. Ami kevés jó föld van, az a grófé, és különben is Zagajek mindent ellop.

– Szokott-e a gróf néhanapján idejönni?

– Jóformán soha. Másik országban él, és még azt sem tudja, hogy ez a falu az ő birtoka. Vagy hat évvel ezelőtt egy előkelő társaság jött a nyakunkra nyár derekán – úgy, mint most, aratás előtt. Vadászni támadt kedvük, és lovaikkal meg kutyáikkal végigtaposták a földeket. Szolgáik elszedték az emberektől a borjakat, csirkéket, kecskéket, egyiktől még egy házinyulat is. Zagajek csúszott-mászott utánuk, és a talpukat nyalta. A falusiakat persze felülről és hatalmaskodva kezeli, de mihelyt városival kerül összse, rögtön hízelegni kezd. Amikor elmentek, csak a puszta föld maradt utánuk. A parasztok éheztek azon a télen, a gyerekek megsárgultak és elpusztultak.

– Nem beszélhetett volna valaki velük?

– A nemesekkel? Hiszen mindig részegek voltak. A parasztok a lábukat csókolták, és mi volt a köszönet? Néhány korbácsütés. A lányokat meggyalázták, véres alsószoknyával, sajgó szívvel tértek haza. Kilenc hónap múlva pedig fattyakat hoztak világra.

– Nálunk, zsidók között, nincsenek ilyen gyilkosok.

– Nincsenek? Hát a zsidó nemesek mit csinálnak?

– A zsidóknál nincsenek nemesek.

– Akkor kié a föld?

– A zsidóknak nincsen földjük. Amikor saját hazájukban éltek, maguk művelték a földet; szőlőskertjeik, olajfaligeteik voltak. De itt, Lengyelországban kereskedelemből és kézművességből élnek.

– Miért van ez így? Nekünk rossz sorunk van, de ha valaki keményen dolgozik, és a felesége is derék asszony, legalább valamit a sajátjának mondhat. Stach erős volt, de lusta. Barbarát kellett volna elvennie, nem engem. Mindig mindent halogatott. Lekaszálta a szénát, és otthagyta, míg csuromvizes nem lett az esőtől. Legszívesebben folyton a kocsmában ült volna a cimboráival. Az igazság az, hogy ütött az órája. Nászéjszakánkon azt álmodtam, hogy meghalt, és arca olyan fekete volt, mint egy vasfazék. Senkinek sem szóltam, de biztosra vettem, hogy nem él sokáig. Halála napján nem is volt rossz idő, és egyszerre csak az ablakon át becsapott a villám. Mint a tüzes alma, úgy gördült, és Stachot kereste. Ő nem volt bent a kunyhóban, de a villám utánament a csűrbe, és megtalálta. Amikor ráleltem, arca már szénné égett.

– Jót sohasem szoktál látni álmaidban?

– Dehogynem, hiszen mondtam már neked. Előre láttam, hogy eljössz hozzánk. De ez nem álmomban történt, teljesen éber voltam. Anya rozslepényt sütött, apa meg levágott egy csirkét, mert daganat nőtt a csőrében, és nem bírt enni. Levest öntöttem a tésztára, és figyeltem, ahogy a tál nagy zsírkarikákkal telik meg. Pára szállt fel, és olyan tisztán láttalak téged benne, akárcsak most.

– Honnan van ez a képességed? – kérdezte kis idő múlva Jákob.

– Nem tudom, Jákob, de arra kezdettől fogva rájöttem, hogy a sors egymásnak rendelt bennünket. A szívem kalapálni kezdett, amikor apa hazahozott téged a vásárról. Inged sem volt, én adtam egyet a Stachéból. Eljegyzésre készülődtünk Wacekkel, de amikor megláttalak, a képe nyomban eltűnt a szívemből. Marila azóta is a markába nevet, hiszen Wacek úgy pottyant ölébe, mint az érett alma. Nemrégiben találkoztam Wacekkel egy lakodalmon. Részegségében sírni kezdett, és a régi hangon szólt

hozzám. Marila egészen odavolt. De nem ő kell nekem, Jákob.

– Az ilyen gondolatokat ki kell verned a fejedből, Wanda.

– De miért, Jákob, miért?

– Már mondtam neked.

– Sohasem értelek, Jákob.

– A te hited más, mint az enyém.

– De hát nem mondtam-e már neked, hogy kész vagyok a te hitedre térni?

– Az én hitemet csak az vallhatja, aki Istenben és az ő Tórájában hisz. Egy férfi utáni puszta vágy nem elegendő.

– Mindabban hiszek, amiben te.

– És hol élhetnénk? Ha itt egy keresztény zsidó hitre tér, máglyán égetik meg.

– Biztosan akad valami hely.

– Talán a törökök között.

– Jó, szökjünk meg!

– Eltévednénk a hegyekben.

– Én ismerem az utakat.

– A törökök földje nagyon messze van. Útközben elfognának bennünket.

Mindketten újra elhallgattak. Wanda arca teljesen árnyékba borult. Valahonnan a távolból tehénpásztor jódlijának halk, sóvárgó hangja szállt feléjük, mintha csak az ő reménytelen helyzetüket és a sors kegyetlenségét siratná. Gyönge szél támadt, és az ágak susogása elvegyült a sziklák között rohanó hegyi patak zúgásával.

– Jöjj énhozzám! – szólt Wanda félig parancsoló, félig könyörgő hangon. – Enyém kell hogy légy!

– Nem tehetem. Tilos.

I

Lefelé a hegyről nehezebb volt az út Wanda számára, mint felfelé. Tejjel teli két kannája mellett nehéz szívének súlya is nyomta. De félelmében csaknem vágtatva ment le a lejtőn. Magasra nőtt füvön, cserjén, erdőn át vezetett az út. A sűrűségből különös moraj és suttogás hallatszott. Tudta jól, hogy ellenséges koboldok és gúnyos szellemek tanyáznak mindenfelé, akik gonosz tréfákat űzhetnek vele. Szikladarabot tehetnek az útra, a manók rácsimpaszkodhatnak a kannákra, és azok még súlyosabbak lesznek, varázsgubancokat fonnak a hajába, vagy ördögszarral piszkítják be a tejet. A falu és a környező hegyek démonoktól hemzsegtek. Minden háznak megvolt a maga állandó kísértete a kemence mögött. Farkasemberek és sátánok árasztották el az utakat, s mindegyikük valamilyen sajátos furfanggal élt. Bagolyhuhogás hallatszott. A békák emberi hangon brekegtek. Kobalt, a hasbeszélő ördög, valahol a közelben járt. Wanda hallotta nehéz, halálhörgésre emlékeztető lélegzését. És a félelem mégsem tudta csökkenteni a szerelmi bánat kínját. A zsidó rabszolga elutasító válasza csak növelte az asszony vágyát. Kész volt elhagyni a falut, szüleit, családját, és mezítelenül, üres kézzel követni Jákobot. Máskor meg szidta magát, miért ilyen ostoba. Elvégre ki ez az ember? Egyetlen szavával bármelyik legényt ráveheti a faluban, hogy tegye el láb alól, és senki nem hullatna érte könnyet. De mi haszna a gyilkosságnak, ha az ember szereti az áldozatot? Torka elszorult a fájdalomtól, arca égett, mintha megütötték volna. A férfiak mindig vadásztak rá – még a saját

fivére is, meg a suttyó kis libapásztor. Jákobban erősebb lélek lakozott.

„Varázsló! – mondta magában Wanda. – Megbabonázott!"

De hol rejtőzött az igézet? Ruhája egyik csomójába búit? Kendője rojtjába görcsölődött? Talán valamelyik hajfürtjébe rejtőzött? Mindenhol kereste, semmit nem talált. Vén Maciochától, a falu boszorkájától kellene tanácsot kérnie? De hiszen az nem épeszű, kifecsegné minden titkát. Nem, Maciochában nem lehet megbízni. Wanda úgy elmerült gondolataiban, hogy nem is tudta, miképp ért le. Egyszerre csak a hegy lábánál találta magát, apja kunyhója közelében. Nyomorúságos viskó volt, mohával benőtt gerendái roskadoztak, szalmatetejéről madárfészkek csüngtek. A háznak két ablaka volt, egyiket marhahólyag fedte, a másik nyitva állt, hogy a tűzhely füstje kiszállhasson a szabadba. Nyáron Jan Bzik nem engedett világítani, de téli estéken mécsbél égett egy cserépdarabon, vagy aprófát gyújtottak meg. Wanda belépett a konyhába, ahol a sötétség ellenére olyan tisztán látott mindent, mint fényes nappal.

Apja az ágyon hevert. Mezítláb volt, rongyos ruhában. Ritkán vetkőzött le. Nem lehetett tudni, alszik-e, vagy csak pihen. Wanda édesanyja és nővére, Barbara, szalmakötelet font. A kunyhóban mindössze egyetlen ágy volt, amelyikben most Jan Bzik feküdt. Az egész család itt aludt, Wandát is beleértve. Évekkel ezelőtt, amikor Antek még nem nősült meg, Jan Bzik esténként rendszeresen házaséletet élt feleségével, s így a gyerekeknek is volt valami mulatságuk. De Antek már nem lakott otthon, a házaspár meg nagyon is megöregedett az efféle játékokhoz. Mindannyian Jan Bzik halálát lesték. Antek, aki alig várta, hogy megkaparinthassa a házat, naponta hazament, és arcátlanul kérdezte:

– Mi az, még mindig él az öreg?

– Még mindig – felelte anyja. Ő is meg akart már szabadulni ettől a tehertől. Gyönge, mogorva, epés vénember lett férjéből, egész álló nap csak böfögött. Kár volt a

kenyérért, amit megevett. Hiába gyűjtögetett – mint a hód – reggeltől estig fát az erdőben, a vékony, girbegurba darabokat, melyeket hazahordott, csak tűzgyújtásra lehetett használni.

A házbeliek alig váltottak szót egymással. Az öregasszony haragudott Wandára, amiért nem ment újra férjhez. Barbara férje, Wojciech, annyira beleunt a házasságba, hogy visszaköltözött a szüleihez, Barbara három gyereket hozott világra, egyet a férjétől, kettőt mástól, de egyik sem maradt életben. Jan Bzik és a felesége is eltemetett két fiút, erős, keménykötésű legényeket. A család belesüppedt sivár, örömtelen életébe, elkeseredettségébe, és a visszafojtott ellenségeskedés bugyborékolva forrt, mint a víz a fazékban.

Wanda szótlanul öntötte át a két kannából köcsögökbe a tejet, amely felerészben Zagajeket, az intézőt illette. Tejgazdasága volt a faluban, és ott sajtot is készítettek. A megmaradt tejet Bzikék a főzéshez használták fel másnap, vagy megitták, és kenyeret ettek hozzá. Szomszédaihoz képest a család aránylag jól élt. A ház mögötti csűrben még volt egy zsák rozs és egy zsák árpa, sőt gabonaőrlésre szolgáló kézimalmuk is volt. A többiektől eltérően, Bzikék az évek folyamán megtisztították szántóföldjük egy részét a kövektől, és a nagyobbakból kerítést emeltek. Az evés azonban nem kárpótol mindenért. Jan Bzik még mindig gyászolta elhalt gyermekeit. Fiát, Anteket, és annak feleségét, Marisiát viszont nem állhatta. Barbarát meggondolatlansága miatt nem kedvelte. Egyedül Wanda állt közel hozzá, ő meg évek óta özvegyen élt, és így nem sok örömet lelt benne apja. Antek, Barbara és az öregasszony egy húron pendültek, és úgy titkolóztak Wanda előtt, mintha csak idegen lenne. A háztartást azonban Wanda vezette. Apja még a vetéssel és aratással kapcsolatos ügyekben is kikérte tanácsát. Férfiesze volt, adni lehetett a szavára.

Stach halála megaláztatást hozott Wanda számára. Kénytelen volt visszatérni szüleihez, és újra egy ágyban aludni velük meg Barbarával. Mostanában gyakran a szé-

napadláson vagy a csűrben töltötte az éjszakát, jóllehet mindkét hely patkányoktól, egerektől hemzsegett. Most is úgy döntött, hogy a csűrben alszik. A kunyhó bűzlött. Családja szokásai alig különböztek az állatokétól. Egyiküknek sem jutott eszébe például, hogy a ház előtti patak – ugyanaz, amelyik fenn a hegyen, az istálló mellett folydogált – tisztálkodásra is szolgálhat.

Wanda felkapta szénával-szalmával tömött párnáját, és az ajtó felé indult.

– A csűrben alszol? – érdeklődött anyja.

– Igen, ott.

– Reggel majd lerágott orral jössz vissza.

– Inkább az orrát rágják el az embernek, mint a lelkét.

Saját maga is gyakran elámult, milyen szavak hagyják el ajkát. Tömör, elmés megállapítások – akár egy püspök is mondhatta volna. Húga és anyja szájtátva állt. Jan Bzik megmoccant, és motyogni kezdett. Szeretett azzal kérkedni, hogy Wanda őhozzá hasonlít, tőle örökölte az eszét. De mit ér az okosság, ha az embernek nincs szerencséje?

II

A parasztok korán tértek nyugovóra. Mire jó a sötétben üldögélni? Különben is négykor kell kelni. Azért mindig akadtak néhányan, akik késő éjszakáig a kocsmában lebzseltek. A kocsma a gróf tulajdonában volt, de valójában Zagajek lett a gazdája. Ő szállított italt a szeszfőzőjéből. Ezen az estén Antek is eljött. Zagajek egyik törvénytelen leánya szolgált fel. A parasztok kolbászt harapdáltak, ittak, és közben mindenféle különös, érdekes esetről folyt köztük a szó. A múlt évi aratáson a Polonidca nevű kaján szellem jelent meg, fehérbe öltözve, sarlósan. Körbejárt, s mindenkinek nehéz találós kérdéseket tett fel, melyekre válaszolni kellett. Egyik kérdés például így hangzott: melyik négy fivér kergeti, de sohasem fogja el egymást? Válasz: a szekér négy kereke. Mi az, ami öltözik fehérbe, de

feketének látszik mindenki szemébe', és hírt visz elébe? Válasz: levél. Úgy eszik, mint a ló, úgy iszik, mint a ló, és a farkával éppúgy lát, mint a szemével? Válasz: vak ló. Ha valaki nem tudott felelni, a Polonidca felemelte sarlóját, hogy levágja a fejét, és egész a kápolnáig kergette. A halálra rémült ember belebetegedett, és sokáig nyomta az ágyat.

A Dizwosina is ádáz szellem volt. Ez az ijesztő, kuszált hajú démon a hegyek túloldaláról, Csehországból jött. Legutóbb öreg Maciek viskójába látogatott, és addig csiklandozta a vénember talpát, míg az nevettében meg nem halt. A Dizwosina három falubeli legényt választott szeretőjéül, kényszerítve őket, hogy feküdjenek le a mezőn, és engedelmeskedjenek neki. Az egyik úgy lesoványodott, hogy sorvadásban el is pusztult. A Dizwosina szokásához tartozott az is, hogy meglapulva lesett a lányokra, és úgy férkőzött a bizalmukba, hogy hajukat befonta, virágfüzérrel övezte nyakukat, és körbetáncolt velük. De miután kimulatta magát, undorító piszokkal frőcskölte és borította be őket.

Skrzotokat is láttak idén a csűrökben. Ezek a madarak szárnyukat és farktollukat a földön húzzák maguk után. Közhit szerint a tojást, amelyből kikelnek, emberi hónaljban kell kikölteni. De ki idézne elő ekkora bajt a faluban? A férfiak nyilvánvalóan nem, csupán nőknek van idejük és türelmük ilyesmire. Télidőben a skrzot fázik a csűrben, és a konyhaajtón kopogva kér bebocsátást. Ilyenkor a skrzot szerencsét hoz. Egyébként viszont ártalmas, és nagy mennyiségű gabonát fogyaszt el. Ha ürüléke emberi szemre hullik, vakulást idéz elő. A kocsmában ülők azt javasolták, hogy szervezzenek nyomozó osztagot, és derítsék fel, kik azok a nők, akik tojásokat melengetnek a hónuk alatt. De egy fiatal szűz lánnyal történt mostanában a legfurcsább dolog. A lány megesküdött, hogy egy vérszopó szörnyeteg támadta meg, aki mellére szorította fogát, és hajnalig szívta. A lányt aléltan találták reggel, s bőrén világosan kivehető volt a fogak nyoma.

Bármennyire foglalkoztatták is a vámpírok meg a dé-

monok a kocsmában ülőket, a hegyen élő Jákobról, Jan Bzik szarvasmarháinak őrzőjéről, még több szó esett. Úgy vélekedtek, hogy bűn hitetlent tartani keresztény faluban. Ki tudja, honnan jött, és milyen szándékai vannak? Azt állítja, hogy zsidó, és ha ez igaz, ő ölte meg Jézus Krisztust. Miért kap hát akkor menedéket? Antek próbálta megnyugtatni őket, hogy amint az apja „felfordul", neki gondja lesz Jákobra. A többiek viszont nem akartak addig várni.

– Te is jól tudod, hogy a húgod mindennap felmegy hozzá – jegyezte meg az egyik ember. – A végén torzszülöttet hoz majd a világra.

Antek fontolgatta a dolgot, mielőtt válaszolt volna.

– Azt állítja, egy ujjal sem nyúl hozzá a zsidó.

– Ugyan-ugyan! Asszonyi fecsegés.

– Lapos a hasa.

– Ma még lapos, holnapra megnő – vetette közbe valaki. – Hallottál-e arról az alakról, aki Lipnicából jött? Értett a nők nyelvén, és azok állandóan a nyomában voltak. Három hónappal a távozása után öt korcs jött a világra. Körömmel, foggal, sarkantyúval születtek. Négyet megfojtottak, de az egyik asszony megkönyörült a magáén, és titokban szoptatni próbálta. Az meg leharapta a csöcsét.

– És akkor mit csinált?

– Sikoltozni kezdett, mire bátyja felkapta a cséphadarót, és agyonverte a szörnyeteget.

– Ilyesmi nem ritkaság – szólt egy öreg paraszt, letörölve bajszáról a disznózsírt.

A kocsma félig romokban hevert. Teteje beomlott, falain gomba nőtt. Két asztal és négy lóca volt a helyiségben, cserépben álló mécses füstölgő, sercegő lángja világította meg. A parasztok árnyéka erősen rajzolódott ki a falon. Padló nem volt. Az egyik ember feltápászkodott, hogy elvégezze dolgát, és egy szemétrakáshoz ment a sarokba. Zagajek lánya nevetésre húzta fogatlan száját.

– Lusta vagy kimenni, apóka?

Nehéz léptek dübörgése, nyögés, fújtatás hallatszott, és Dziobak, a pap lépett be. Alacsony, széles vállú ember

volt, olyan, mintha kettéfűrészelték, majd ismét összeragasztották és megszögelték volna. Élénkzöld szemeit sűrű szemöldök szegélyezte. Pörsenésekkel borított húsos orra, csapott álla volt.

Dziobak reverendáját pecsétfoltok tarkították. Hajlottan, görnyedten járt, két bottal támogatva magát. A papok általában borotválják arcukat, de az ő állán vastag, kemény, sörteszerű szőrszálak bújtak elő. Évek óta vádolták már, hogy elhanyagolja kötelességét. A kápolnába befolyt az eső, Szűz Mária fél feje darabokra tört. Vasárnap, misemondás idején, Dziobak gyakran hevert alkoholmámorban. De pártfogója, Zagajek figyelmen kívül hagyta az összes feljelentést. A legtöbb paraszt egyébként még mindig azokat az ősi bálványokat imádta, melyek az igazság kinyilatkoztatása előtt Lengyelország istenei voltak.

– Nos, derék hívek, látom, hogy mindannyian a flaskóval szórakoztok. – Dziobak kongó hangja mintha maga is a hordó mélyéből jött volna. – Italra persze szükség van, hogy tüze kifüstölje az ördögöt.

– Ez italnak ital – szólalt meg Antek –, de tüze nincs.

– Vízzel keveri? – kérdezte Dziobak, a csaposlányra mutatva. – Becsapod a híveket?

– Egyetlen csepp víz nincs benne, atyám. Hiszen úgy futnak a víztől, mint ördög a tömjéntől.

– Jól mondod.

– Miért nem ülsz le, atyám?

– Igen, fájnak gyenge lábaim. Nehéz munka lehet nekik az én súlyom szállítása.

Néhány pompás szóvirág még kitellett tőle. Valaha a krakkói szemináriumban tanult, de minden egyéb tudománya veszendőbe ment. Kitátotta békáéhoz hasonló száját, és látni lehetett egyetlen, fekete ékre emlékeztető fogát.

– Nem akarsz italt, atyám? – kérdezte a csaposlány.

– Italt – ismételte Dziobak.

A lány vodkával töltött fakupát hozott neki. Dziobak

gyanakodva, szemmel látható undorral szemlélte, és olyan képet vágott, mintha görcs állt volna a gyomrába.

– Egészségetekre, jóemberek! – Mohó gyorsasággal felhajtotta az italt. Arca még inkább eltorzult, zöld szeme csalódottságot tükrözött, mint akit ecettel kínáltak.

– A zsidóról beszélgetünk, atyám, akit Jan Bzik a hegyen tart.

Dziobak haragra lobbant.

– Mit kell arról beszélni? Menjetek fel, és Isten nevében öljétek meg! Emlékeztek, ugye, testvéreim, hogy én figyelmeztettelek benneteket? Megjósoltam, hogy csak bajt hoz ránk.

– Zagajek megtiltotta.

– Zagajek barátom és pártfogóm. Biztosra vehetjük, hogy nem akarja Lucifer kezére juttatni a falut.

Szeme sarkából a fakupára sandított.

– Csak egy cseppet még!

III

Éjszaka közepén Jákob felébredt. Teste tüzelt, és görcsösen megfeszült, szíve erősen vert. Wandáról álmodott. Hatalmába kerítette a szenvedély, s egy gondolat vert fészket agyában. Utána kell rohannia a völgybe. Tudta, hogy időnként a csűrben alszik. Máris elkárhoztam, szólt magában. De e szavak közepette is érezte, hogy az ördög beszél belőle.

Le kell csillapodnia. A patakhoz ment. A víz jégmezőkből eredt, és még nyáron is dermesztően hideg volt. De Jákobnak el kellett szertartásos tisztálkodását végezni, ez volt az egyetlen, amit tehetett. Levetette nadrágját, és belegázolt a vízbe. A hold már lenyugodott, csillagok tömege ragyogott az éjszakában. Kósza hírek szállingóztak egy víziszellemről, aki a patakban telepedett meg, és gyönyörűséges énekével esténként fiúkat meg lányokat csalogat magához a pusztulásba. Jákob azonban tudta, hogy zsidónak nem szabad boszorkányságtól vagy csil-

lagjóslástól félnie. Ha pedig mélybe sodorja az örvény, annál jobb.

„Legyen Isten akarata, és halálom szabadítson meg összes bűneimtől", mormolta, a Szánhedrin által egykoron halálra ítéltek szavait idézve. A víz sekély volt, kövekkel teli, de egy helyen a melléig ért. Jákob óvatosan haladt előre. Megcsúszott, csaknem elvesztette lába alól a talajt. Félt, hogy Bálám ugatni kezd, de a kutya tovább aludt óljában. Elérte a legmélyebb pontot, és belemerült a vízbe. Milyen különös! A hideg sem oltotta ki vágyát. Az Énekek Énekének egyik szakasza jutott eszébe: „Sok vizek el nem olthatnák e szeretetet; a folyóvizek sem boríthatnák azt el." – „Micsoda hasonlat!", korholta magát. A szeretet, amelyre a Szentírás utal, Isten szeretete az ő kiválasztott népe iránt. Minden egyes szó rejtelemmel telítődött. Jákob újra meg újra alámerült, míg csak meg nem nyugodott.

Kiment a vízből. Előbb a vágy, most meg a hideg borzongását érezte. Visszament az istállóba, és magára vetette a ponyvát. Imádkozni kezdett. „Világmindenség ura, szólíts el erről a világról, mielőtt elbukom és kihívom haragodat. Nem akarok bálványimádók és gyilkosok között élni. Téríts vissza a forráshoz, ahonnan származom!"

Önmagával viaskodó ember lett belőle. Egyik énje könyörgött Istenhez, mentse meg a kísértéstől, a másik viszont lehetőséget próbált találni, hogy testi vágyát kielégíthesse. Wanda nincs férjnél, özvegy – érvelt lázadó énje. Igaz, hogy havi vérzése után nem tisztálkodik előírás szerint, de itt a patak, és megfürödhet benne. Van-e más tilalom? Csak az, amelyik tiltja a nem zsidókkal kötendő házasságot. Ez azonban érvényét veszti itt, e nem mindennapi körülmények között. Vajon Mózes nem etiópiai nőt vett feleségül? Salamon király neje nem a fáraó leánya volt-e? Ezek az asszonyok persze mindannyian zsidó hitre tértek. De Wanda is követheti példájukat. A Talmudnak az a rendelkezése, hogy kereszténnyel vadházasságban élő zsidót felekezetének bármely tagja megölhet,

csak akkor érvényes, ha először figyelmeztetésben részesült, és szemtanúk igazolják a házasságtörés tényét.

Jákob esetében a dolgok szokásos rendje megfordult. Isten volt az, aki egyszerű nyelven beszélt, és az ördög szavai bővelkedtek a tudós hivatkozásokban. Meddig élünk ezen a világon? Meddig fiatal az ember? Érdemes-e megsemmisíteni földi és túlvilági létünket pár pillanatnyi gyönyörért? „Mindez azért van, mert nem tanulmányozom a Tórát", mondta magában Jákob. A Zsoltárok verssorait kezdte mormolni, és ekkor egy ötlete támadt. Ezentúl azzal fogja tölteni idejét, hogy számba veszi a Tórában található kétszáznegyvennyolc parancsolatot és háromszázhatvanöt tilalmat. Nem tudta mindet fejből, de a száműzetés évei megtanították, milyen zsugori kézzel mér az emberi emlékezet. Nem szívesen adakozik, de ha az ember makacsul és kitartóan ostromolja, többet is visszakaphat tőle, mint amennyit kér. Megunva a szüntelen faggatást, végül is mindent feltár, amit valaha elraktároztak benne.

Szaporodjatok és sokasodjatok! – hangzott a legelső parancsolat. („Talán, ha gyermekem lenne Wandától", egyezkedett Jákob a törvénnyel.) Mi a második parancsolat? A körülmetélés. És a harmadik? A Teremtés Könyvének egyetlen más parancsolata sem jutott eszébe, így Mózes Második Könyvén kezdett elmélkedni. Mi is volt ebben az első parancsolat? Minden valószínűség szerint a Pészáh ünnepi áldozati báránynak és a kovásztalan kenyérnek a fogyasztására vonatkozott. Igen, de mi haszna felidézni, ha holnap újra elfelejti? Módot kell találnia, hogy mindent feljegyezzen. Hirtelen az jutott eszébe, hogy követhetné Mózes példáját. Ha ő kőbe tudta vésni a tízparancsolatot, miért ne lenne képes rá Jákob is? Nem is kell vésni, a gerendáról leszedett árral vagy szöggel egyszerűen kőbe karcolhatja. Eszébe jutott, hogy valahol az istállóban látott egy elgörbült kampót. Már nem tudott alvásra gondolni. Az embernek leleményesnek kell lennie, ha le akarja győzni a gonoszt. Jó előre számolnia kell az ördög minden fortélyával. Jákob leült, és a hajnal-

csillag fényére várt. Az istállóban csend volt, a tehenek aludtak, csupán a patak csobogott. Úgy tetszett, mintha az egész földkerekség lélegzet-visszafojtva várná az új napot. Most már megfeledkezett szenvedélyes vágyáról. Megint csak arra gondolt, hogy míg ő itt ül Jan Bzik istállójában, Isten továbbra is kormányozza a világot. Folyók hömpölyögnek, hullámok tornyosulnak az óceánon. Mindegyik csillag a maga kijelölt pályáján halad. A szántóföldeken hamarosan beérik a gabona, és megkezdődik az aratás. De ki érlelte a magvakat? Hogyan serken búzaszár a magból? Miként képes fa, levél, ág, gyümölcs kihajtani egy gödörből? Hogyan tud ember létrejönni egy anyaméhbe jutott csöppnyi ondósejtből? Bámulatos jelenség mindez, csodák csodája! Igen, sok mindent lehetne kérdezni Istentől. De hát kicsoda az ember, hogy isteni cselekedetek értelmét kutassa?

Jákobot most már akkora türelmetlenség fogta el, hogy nem tudott napkeltéig várni. – Áldott légy! – mondta felállás közben, majd kezet mosott. És ekkor bíborszínű fénysugár hatolt át az ajtó alatti résen. Jákob kilépett. A nap most emelkedett ki a hegyek mögül. A madár, amelyik mindig jelezte a hajnal érkezését, most sem aludt el, éles hangon csicsergett.

Most már elég világos lett, hogy előkeresse a kampót. A polcon kellett volna lennie, ahol a tejesbögréket tartották, de eltűnt. Ez az ördög műve, gondolta Jákob. Nyilván nem akarta, hogy ő bevésse a hatszáztizenhárom törvényt. Jákob egyenként leemelte, majd visszatette a cserépbögréket. Kereste a földön, felforgatta a szalmát. Nem adta fel a reményt. Az embernek sohasem szabad lemondani. Jó dolgokat nem lehet könnyűszerrel elérni.

Végre megtalálta. A polc egyik hasadékába csúszott. Érthetetlen, hogyan nem vette eddig észre. De úgy látszik, előre van elrendelve minden. Évekkel azelőtt valaki otthagyta a kampót, hogy Jákob bevéshesse Isten parancsait.

Kiment az istállóból, hogy megfelelő kő után nézzen. Nem kellett soká keresnie. Az istálló mögött nagyobb

szikladarab emelkedett ki a földből. Olyan készségesen állt ott, mint annak idején a kos, melyet Izsák helyett égő áldozatként mutatott be Ábrahám atyánk. A szikla a teremtés kezdete óta nyilván csak erre várt.

Senki nem fogja felfedezni, mit ír. Rejtve marad az istálló mögött. Bálám csóválni kezdte farkát, és ugrándozott, mintha állati lelke megsejtette volna, mire készül gazdája.

IV

Közeledett az aratás ideje, és Jan Bzik hazarendelte Jákobot a faluba. Milyen fájdalmas is volt a rabszolga számára elhagyni e magányos helyet! Eddig már negyvenhárom parancsolatot és hatvankilenc tilalmat karcolt a kőre. Bámulatos dolgok pattantak ki agyából! Szüntelenül gyötörte emlékezetét, és rég elfelejtett ismeretek bukkantak elő. Véget nem érő harcban állt Purával, a felejtés angyalával. E küzdelemhez erőre és meggyőződésre volt szükség, türelmet igényelt és főként figyelmének összpontosítását. Jákob az istálló és a szikla között ült, dudva és egy törpefenyő ágai között megbújva. Úgy bányászott elméjében, mint a kincset kereső ember a földben. Lassú munka volt – mondatokat, mondattöredékeket, egyes szavakat karcolt a kőre. A Tóra nem tűnt el, ott rejtőzött agyának zugaiban, mélyedéseiben.

És most félbe kell hagynia munkáját.

Aszályos volt a nyár, és noha gazdag aratásban eddig sem igen volt a falubelieknek része, az idei termés különlegesen gyengének ígérkezett. A gabonaszálak a szokásosnál is ritkább sorokban nőttek, s apró, törékeny magvakat termettek. A parasztok most is, mint mindig, egyszerre fohászkodtak Szűz Máriához és az esőszellemeket irányító öreg hársfákhoz.

Egyéb szertartásokra is sor került. Esőcsalogató fenyőágakat raktak a barázdák közé. A falu fakakasát, ezt az ősidőkből származó ereklyét, zöld búzaszárakba burkol-

ták, és facsemetékkel ékesítették. Majd hársfák körül táncoltak ezzel a feldíszített képmással, s közben vízzel locsolták. E közös ceremóniák mellett minden parasztnak voltak saját hagyományai is, melyek apáról fiúra szálltak. Ha például valamelyik hozzátartozójuk felakasztotta magát, felkeresték az öngyilkos sírját, és könyörögtek a megszenteletlen hamvaknak, ne idézzenek elő aszályt. De nemcsak a szárazság okozott gondot. Köztudomású volt, hogy gonosz tündér bújik meg a gabonaszárban, s a kalász hegyében is veszedelmes dziad rejtőzik. Amint egy barázdát learattak, a tündér is, a dziad is elmenekült, és egy másikba vette be magát. Még akkor sem múlt el a veszély, amikor a termést kévékbe kötötték, mivel az egészen apró tündérek és piciny dziadok a lehántott magvakba szöktek, ahonnan cséphadaróval kellett kicsépelni őket. Amíg az utolsó kis tündért is el nem pusztították, a termés nem volt biztonságban.

Ebben az évben különleges gonddal követtek minden előírást, de eredmény mégsem mutatkozott. A parasztok körében zúgolódás támadt, amikor megtudták, hogy Jan Bzik lehozta Jákobot a hegyről. Könnyen lehet, hogy e szegényes aratást éppen ő idézte elő. Panaszt tettek Zagajek intézőnél, de az így felelt: „Először fejezze csak be a munkáját. Megölni azután is ráérünk."

Így hát Jákob kora reggeltől napnyugtáig a szántóföldön dolgozott. Wanda nem mozdult mellőle. Ő tanította meg aratni, megmutatta, miként kell kaszát élesíteni, s elhozta neki azt az élelmet, amit szabad volt ennie: kenyeret, hagymát, gyümölcsöt. Előírás szerint tejet most nem ihatott, mivel nem volt jelen a fejésnél. Szerencsére a tyúkok bőségesen tojtak, és Wanda titokban mindennap adott neki egy tojást, melyet nyersen ivott meg. Aludttejet és vajat is ehetett, mert a törvény megállapítása szerint tisztátalan állatok teje nem savanyodik meg. Már az is égbe kiáltó bűn volt, hogy nem zsidók kenyerét eszi; hogy egyéb vétket is elkövessen, arra nem vitte rá a lelke.

Nehéz volt a munka, és az aratók állandóan csúfolódtak vele. Itt van valaki, aki nem iszik tejet, nem eszik levest,

és nem nyúl hozzá a disznóhúshoz! Dolgozik a fickó, és közben felkopik az álla.

– Elsorvadsz – figyelmeztették. – Hamarosan kiterítenek.

– Isten erőt ad – felelte Jákob.

– Milyen isten? A tied biztosan a városban él.

– Isten mindenütt jelen van, városban, falun egyaránt

– Nem vágsz egyenesen. Tönkreteszed a szalmát.

Az asszonyok és a lányok vihogtak és sugdolóztak.

– Látod-e, Wanda, hogy küszködik az embered?

– Ő a legerősebb a faluban.

– Az a legerősebb, aki le tudja küzdeni szenvedélyeit – figyelmeztette Jákob, mivel hallotta megjegyzését.

– Mit mond az a féleszű?

Az asszonyok egymásra kacsintottak, nevettek, és szemérmetlen kézmozdulatokat tettek. Az egyik lány Jákobhoz szaladt, és felhúzta szoknyáját, ami óriási hahotát váltott ki a jelenlevőkből.

– Ez aztán szép látvány neked, zsidó!

Aratás közben Jákob állandóan mondogatta magában a Zsoltárokat, valamint a Misna és a Gemára egyes részeit. Amikor az ökrök felszántották a mezőket, és földbe került a mag, ő már akkor is itt volt. Most pedig a termést aratja. Gyom ütötte fel fejét a gabonaszárak között, a barázdák mellett búzavirág nőtt. A mozgó kaszaél mezeiegereket kergetett ki, más élőlények viszont ott maradtak a learatott földeken: szöcskék, katicabogarak, repülő rovarok és csúszómászók, különféle bogarak – és mindnek megvolt a maga sajátos alkata. Bizonyára van egy kéz, mely mindegyiket teremtette, van egy szem, mely őrködik felettük. Emberi hangon beszélő szöcskék és madarak jöttek elő a hegyekből, és a parasztok lapáttal verték agyon őket. Kárba veszett fáradság volt, mert minél többet pusztítottak el, annál nagyobb csapatban gyűltek újra össze. Jákobnak a sáskajárást juttatták eszébe, amellyel az egyiptomiakat sújtotta Isten. Ő maga egyetlen állatot sem ölt meg. Más az, amikor vallási előírás szerint úgy végeznek egy állattal, hogy lelke megváltást nyerjen, és

megint más letiporni, széttaposni apró élőlényeket, holott azok is csak ugyanazt akarják, mint az ember: táplálkozni és szaporodni. Alkonyat táján, amikor varangyos békák népesítették be a mezőket, Jákob óvatosan lépdelt, nehogy a lába alá kerüljenek.

Időnként, amikor az aratók trágár dalától visszhangzott a mező, Jákob a szombati, a Ros há-Sáná-i és a Jom Kippur-i istentisztelet dallamait kezdte énekelni, vagy a Tóra-adás ünnepének szertartásából dúdolt egy Istent dicsőítő éneket. Wanda, aki megtanulta Jákobtól e dalokat, együtt énekelt vele, és balladákhoz, népdalokhoz szokott hangján most zsidó egyházi dallamokat dúdolt. Jákob lelke a zene lázában égett. Szűnni nem akaró vitában állt a Mindenhatóval. „Meddig fogják még az istentelen tömegek vezetni a világot, meddig tart még Egyiptom sötét, szégyenletes uralma? Tárd fel fényességed, Mennyei Atyám! Legyen vége a fájdalomnak, a bálványimádásnak, a vérontásnak! Ne sújts újabb csapásokkal, éhhalállal! Ne engedd, hogy a gyenge legyőzessék, a gonosz diadalmaskodjék... Igen, szabad akaratra szükség volt, és el kellett rejteni arcodat, de most már elég, hiszen nyakunkig ér a víz." Annyira elmerült az éneklésbe, hogy észre sem vette, amikor a többiek elhallgattak. Egyedül az ő hangja zengett, és mindenki arra figyelt. Az emberek tapsoltak, nevettek, és utánozni kezdték. Jákob lehorgasztott fejjel, szégyenkezve állt.

– Imádkozzál, zsidó, imádkozzál csak! De ezt az aratást még a te Istened sem tudja jóra fordítani.

– Mit gondoltok, átkoz ez bennünket?

– Milyen nyelv az, amelyen te beszélsz, zsidó?

– A szent nyelv.

– Miféle szent nyelv?

– A Szentírás nyelve.

– Szentírás? Mi az a Szentírás?

– Isten törvénye.

– Isten törvénye? Hát az meg micsoda?

– Hogy sem ölni, sem lopni, sem más feleségét megkívánni nem szabad.

– Dziobak is ilyesmiről beszél a templomban.
– Mindez a Szentírásból származik.
Az aratók elhallgattak. Egyikük egy répát adott Jákobnak.
– Egyél, idegen! A koplalástól nem kapsz erőre.

V

Gyenge volt a termés, de a falubeliek mégis ünnepeltek. Lányok jelentek meg a mezőn fejükön koszorúval, és az idősebb asszonyok is összegyűltek. Itt volt az ideje, hogy Zagajek felügyelete alatt megválasszák azt a lányt, aki az utolsó gonosz tündért lekaszálja. Sorsot húztak, a nyertes hajadon levágta az utolsó kéve gabonát, s ezzel maga is tündérré vált. Választás után gabonaszárba burkolták, a gabonaszárat lennel a teste köré kötözték, s ebben a parádéban vonult egyik háztól a másikig négy fiútól vont fakerekű szekéren. Nevetés, énekszó közepette az egész falu csatlakozott a menethez. A hagyomány szerint valaha, amikor a nép még nem tért keresztény hitre, hanem bálványimádó volt, a gonosz tündért a folyóba dobták.

E szertartás utáni estét tánccal, ivással töltötték a falubeliek. A tündér azzal a legénnyel jelent meg, akit kakasnak választottak. A kakas kukorékolt, megkergette a jérceket, mindenféle bohóckodást művelt. Vállán szárnyakat, fején kakastaréjt, lábán fából való sarkantyút viselt. Az előző évi kakas is ott volt, így viadalt rendezhettek egymással – kidüllesztették mellüket, egymásnak rohantak, ellenfelük tollát tépték. Mindez annyira mulatságos volt, hogy a lányok megállás nélkül nevettek. Mindig az ez évi kakas lett a győztes, ő kezdett táncba a tündérrel, aki most boszorkánynak álcázta magát, arcát korommal mázolta be, kezében seprűt tartott, hogy azon lovagoljon fekete misére. A tündér egy hordóabroncson helyezkedett el, és szoknyáját megemelve, indulásra készülődött. A parasztok elfelejtették bajaikat. A gyerekek nem akar-

tak lefeküdni, vodkát kortyolgattak, kacarásztak, vihogtak.

Mivel most már tilos volt az igazi tündért vízbe fojtani, a fiúk jelképes szalmabábut készítettek. Olyan ügyesen mintázták meg arcát, mellét, csípőjét, lábát, két széndarabból a szemét, hogy a madárijesztő szinte elevennek tűnt. Amint a nap felkelt, a folyóhoz vitték a tündérbábut. Az asszonyok szidalmazták a bűnbakot, s követelték, hogy vigye magával az összes bajt, csapást és betegséget, mely őket sújtotta. A férfiak és gyerekek ráköptek, majd a folyóba vetették. Mindenki figyelte, amint a szalmatündér lefelé sodródott az árral, fel-felbukva, alámerülve. Úgy tudták, hogy a folyó a Visztulába, a Visztula pedig a tengerbe ömlik, ahol gonosz lelkek várnak a tündérre. Noha nem volt élőlény, némelyik érzékeny lelkű leányzó mégis megsiratta. Olyan nagy talán a különbség szalma és hús között? A szertartás végeztével vodka járt körbe, és Jákobot is megkínálták. Wanda így suttogott a fülébe: – Bárcsak én volnék a tündér! A világ végéig úsznék veled.

Másnap megkezdődött a cséplés. Napkeltétől napnyugtáig cséphadarók erősödő-gyengülő hangja zúgott a levegőben. Időnként fojtott kiáltás, sírás hallatszott a gabonaszárakból. Valamelyik kis gonosz tündér a végét járta. Meleg estéken a cséplőmunkások szívesen maradtak kinn a szabadban, és vacsora után ágakat gyűjtöttek, tüzet gyújtottak. Gesztenyesütés közben találós kérdéseket adtak fel, emberi alakban kószáló farkasokról, lidércekről, ördögökről meséltek. A leghátborzongatóbb történet egy fekete mezőről szólt, ahol csak fekete gabona termett, és hosszú, fekete kaszával fekete arató vágta a sort. A lányok sikoltoztak, egymásba kapaszkodtak, közelebb húzódtak a legényekhez. Az őszi nappalok ragyogóan tiszták voltak, de már korán sötétedett. Csillagok hulltak, békák kuruttyoltak, és emberi hangon szólaltak meg a zsombékban. Denevérek tűntek fel, mire a lányok, fejüket betakarva, rohangálni és visítozni kezdtek. Ha egy

ilyen éji állat hajukba akaszkodik, nem érik meg az év végét.

Valaki megkérte Jákobot, hogy énekeljen, és ő egy bölcsődalt adott elő, melyet még anyjától tanult. A dal tetszett a parasztoknak. Kérték, hogy meséljen. Néhány történetet mondott el a Gemárából és a Midrásból. A legnagyobb sikert azzal az elbeszélésével aratta, melyben egy férfi hírét veszi, hogy egy távoli országban él egy szajha, akinek négyszáz arany az ára. A férfi felkereste, és látta, hogy a szajha ezüstlétrákkal felszerelt hat ezüstággyal és egy aranylétrájú aranyággyal várja. A nő meztelenül ült előtte, de ekkor a férfi imarojtjai hirtelen felemelkedtek, és teljes erőből arcul csapták őt. A történet úgy végződött, hogy a férfi zsidó hitre térítette a szajhát, és az előkészített ágyak végül is nászi nyoszolyául szolgáltak. Nem volt könnyű lengyelre fordítani ezt a mesét, de Jákobnak mégiscsak sikerült hallgatóival megértetni. Érdeklődésüket főleg a rojtok keltették fel. Miféle rojtok voltak azok? Jákob elmagyarázta. A parázs izzó fénye megvilágította Wanda arcát. Ajkához vonta a férfi kezét, megcsókolta, majd megharapta. Jákob ki akarta szabadítani magát, de az asszony nem engedte el. Melle a férfi vállát súrolta, és egész teste olyan forróságot árasztott, mint a kemence.

Jákob Wandának szánta e történetet. Példázat formájában ígéretet tett neki, hogy ha nem erőlteti az együttélést, idővel feleségül veszi. De tehet-e ilyen ígéretet? Lehetséges, hogy felesége életben van. És hogyan lehet Wandából zsidó asszony? Lengyelországban halállal bűnhődött az a keresztény, aki zsidó hitre tért. A zsidó törvény is tiltotta egyébként a keresztények áttérését, ha nem a hit vezérelte őket.

„Naponta mélyebbre zuhanok a szakadékba", gondolta Jákob.

A cséplés utolsó napján vándorcirkusz érkezett a faluba. Első ízben történt, hogy Jákob más vidékről való emberekkel találkozott itt. A tulajdonost nem számítva, a

társulat két tagból állt. Volt egy majmuk es egy papagájuk, amely nemcsak beszélni tudott, hanem jövendőt is mondott úgy, hogy csőrével szerencsekártyákat választott ki. Mindez óriási izgalmat keltett a faluban. Az előadást a szabadban, Zagajek háza közelében tartották, s a falu egész népe eljött, az asszonyok meg a gyerekek is. Jákob is engedélyt kapott, hogy elmehessen. A medve hátsó lábaira állva körbejárt, a majom pipázott, és bukfenceket vetett. Az egyik ember akrobata volt, és csodálatos mutatványokat produkált: kézen járt, és csupasz háttal szöges deszkára feküdt. A másik a muzsikáláshoz értett, hegedült, trombitált, és csengettyűs dobon játszott. A nézők rikoltoztak a gyönyörűségtől, és Wanda úgy ugrándozott, mint egy kislány. Jákobnak nem volt kedvére az efféle mulatság, amelyet, úgy vélte, csupán egy hajszál választ el a boszorkányságtól. Nem a szórakozás vágya hozta őt ide, más célja volt. A cirkuszosok városról városra járnak, talán Józefówba is eljutottak, és tudnak valamit a családjáról. Így hát, amikor az előadás véget ért, s a majmot meg a medvét odaláncolták egy fához, Jákob a cirkuszosok után ment, és bekopogott a sátrukba. A tulajdonos csodálkozva nézett rá, amikor kérdését meghallotta: – Járt-e a cirkusz Józefówban?

– Mi közöd hozzá, hogy hol jártam?

– Józefówból származom. Zsidó tanító vagyok, aki túlélte a vérengzést.

– Hogy kerültél ide?

Jákob elmondta, és a cirkuszos pattintott ostorával.

– Ha a zsidók tudnának hollétedről, kiváltanának-e?

– Igen. Rabságban élők kiszabadítása kegyes cselekedetnek számít.

– Fizetnének-e, ha közölném velük, hogy élsz?

– Fizetnének.

– Add meg a neved! És valami egyebet is kellene tudnom rólad, amivel meggyőzöm őket, hogy igazat beszélek.

Jákob megmondta felesége, gyermekei, valamint apó-

sa nevét, aki hitközségi elöljáró volt. Mivel az ember nem tudott írni, emlékeztetőül csomót kötött egy zsinegre, és közölte Jákobbal, hogy eddig ugyan még nem járt Józefówban, de bármikor odavetődhet. Ha vannak még zsidók a városban, hírül adja nekik, hogy Jákob él, és hogy hol találhatnak rá.

I

Betakarítás után Jákob visszatért a hegyre, de tudta, hogy nem maradhat ott sokáig. Hamarosan beköszönt a hideg, és a jószágnak nem lesz mit ennie. Máris rövidültek a napok, és amikor reggelenként füvet gyűjtött, zúzmara borította a mezőt. Pára borult az őszies dombok fölé, és a földről felszálló ködöt mind nehezebben lehetett megkülönböztetni a tábortüzek füstjétől. Élesebb hangon rikoltottak, károgtak a madarak, és a hegycsúcsok felől fúvó szél hószagot sodort magával. Jákob annyi takarmányt gyűjtött, amennyit csak tudott, de a teheneknek mégsem volt soha elég. Az éhes állatok bőgtek, dobogtak, s fejés közben patájukkal verték a földet. Jákob újra nekifogott, hogy kőbe vésse a Tóra hatszáztizenhárom törvényét, de napközben kevés ideje maradt, éjjel pedig a sötétség miatt nem dolgozhatott.

Számítása szerint Elul hónap hetedike volt. Gyorsan sötétedett. A nap vastag felhőréteg mögött bukott le, mely az egész nyugati égboltot befedte. De vajon Elul hetedike volt valóban? Lehetséges, hogy hiba csúszott számításába, és amikor sófárt fújnak az egész világon, és Ros há-Sáná imáit zengik, ő akkor is kinn lesz a mezőn, és takarmányt gyűjt. Ült az istállóban, és élete folyásán tűnődött. Ameddig csak vissza tud emlékezni, mindig szerencsefiának tartották. Apja vagyonos vállalkozó volt. Fát vásárolt az erdőbirtokosoktól, felügyelt a fadöntésre, és a Bug folyón a Visztuláig, onnan pedig Gdańskba úsztatta a fát. Hazatérve mindig ajándékokat hozott Jákobnak és nővéreinek. Jákob édesanyja, Elka Sisel, porosz-

országi rabbi leánya volt, és jómódban nőtt fel. Süsschen – így nevezték – beszélt németül, ismerte a héber betűvetést, és életmódja is eltért a többi asszonyétól. Házában szőnyegek borították a padlót, az ajtók rézkilinccsel nyíltak. Naponta került kávé az asztalra, ami még a gazdagok között is ritkaságszámba ment akkoriban. Értett a főzéshez, varráshoz, kötéshez, csipkeverésre tanította leányait, és a Szentírás olvasásába is bevezette őket. A lányok fiatalon mentek férjhez, Jákob pedig alig tizenkét esztendős volt, amikor eljegyezte a nála két évvel fiatalabb Zelda Leát, a hitközségi elöljáró leányát. Jákob mindig jól tanult. Nyolcéves korában a Gemára egy teljes fejezetét olvasta el önállóan, eljegyzésén pedig beszédet mondott. Határozott, szép kézírása volt, jól énekelt, rajzolt, és a fafaragáshoz is értett. A zsinagóga keleti falán a Jehova nevét körülvevő tizenkét csillagképet piros, zöld, kék és bíborvörös színekben festette vászonra, és a sarokban négy állatot örökített meg: őzet, oroszlánt, párducot és sast. A kinyilatkoztatás ünnepén ő díszítette fel a város legtekintélyesebb polgárainak ablakait, és sátoros ünnepre lámpásokkal és kicsiny zászlókkal ékesítette a sátrat.

Magas növésű volt, egészséges, és ha összeszorította öklét, hat fiú sem tudta szétfeszíteni. Apja megtanította a mellúszás és az oldalúszás tempóira. Zelda Lea viszont vézna volt és kis termetű, Jákob nővérei szerint koravén. Miféle vonzalmat kelthetett ez a tízéves gyerek Jákobban? Sokkal inkább érdekelte apósának ritka példányokból álló könyvtára. Hozományul négyszáz forintot kapott és örökös koszt-kvártélyt az apósáéknál.

Nagyszabású, zajos menyegzőt ültek. Józefów kisváros volt, de esküvője után Jákob oly mélyen belemerült tanulmányaiba, hogy megfeledkezett a külvilágról. Arra mégis rájött, hogy feleségének furcsa szokásai vannak. Ha anyja megpirongatta, ingerültségében lerúgta cipőjét, harisnyáját, és felborította a levesestálat. Férjes asszony volt, és még nem menstruált. Végül ennek is eljött az ideje, de akkor meg úgy vérzett, mint egy letaglózott

borjú. Valahányszor Jákob közeledett hozzá, üvöltött kínjában. Örökké gyomorégésről, fejgörcsről, hátfájásról panaszkodott. Zokogott, siránkozott, arca eltorzult. Egyke-lányok így viselkednek, magyarázták Jákobnak. Anyósa szüntelenül azon fáradozott, hogy elidegenítse tőle feleségét, de Zelda Lea mégiscsak szült neki három gyereket, Jákob jóformán nem is tudta, hogyan. A fiatalasszony tiltakozása, fullánkos megjegyzései együgyű, gyerekes fecsegésnek hatottak. Az elkényeztetett lányoknak ahhoz a fajtájához tartozott, akiknek sohasem lehet kielégíteni a szeszélyeit. Anyja – azt mondta – irigyli a szépségét. Apja megfeledkezik róla, Jákob nem szereti. Aligha jutott eszébe, hogy neki magának kellene megpróbálni szeretetreméltóan viselkedni. Szeme a sok sírástól idő előtt meggyöngült, orra kivörösödött. Még gyerekeivel sem törődött, ez a kötelesség is anyjára hárult.

A rabbi halála után apósa Jákobot akarta jelöltetni e tisztségre, de Caddok, az elhunyt rabbi fia tekintélyes párthívekkel rendelkezett. Igaz, hogy Jákobot meg egy gazdag, befolyásos városi elöljáró támogatta, de a józefówiak úgy döntöttek, hogy ez egyszer nem engednek neki. Jákob azon vette magát észre, hogy ellentétes érdekek ütközőpontja lett. Ő maga nem kívánt rabbi lenni, és voltaképpen Caddok pártján állt, amivel meg apósát haragította magára. No de ha nem hajlandó a rabbiságot vállalni, legalább a fiatalok oktatásával bízzák meg. Jákob a könyvtárban szeretett volna maradni, hogy a Gemárát és szövegmagyarázatait tanulmányozhassa, filozófián és kabbalán elmélkedjen, amiket még a Talmudnál is jobban kedvelt. Gyerekkorától fogva kutatta a lét értelmét, és Isten cselekedeteinek megértésére törekedett. A *Tévelygők útmutatója*, a *Kuzari*, a *Hit és tudás* és más hasonló művek idézeteiből megismerkedett Platón, Arisztotelész és az epikureisták gondolkodásával. Ismerte a córdobai Rabbi Mózes és a szent Luria Izsák kabbalisztikus rendszerét. Noha jól tudta, hogy a zsidó vallás alapja a hit és nem a megismerés, mégis, ahol csak lehetett, az utóbbira törekedett. Miért teremtette Isten a világ-

got? Miért tartotta szükségesnek a fájdalmat, a bűnt, a gonoszságot? Jóllehet a nagy bölcsek mindannyian próbáltak feleletet adni, a rejtély megfejtetlen maradt. Egy mindanható Teremtő nem szorul rá, hogy kisgyermekeket küldjenek halálba, és kiválasztott népét gyilkos bandáknak áldozzák fel. Józefów lerohanása előtt évekkel sok szó esett már a kozákok kegyetlenkedéseiről. Az emberek szívét régóta félelem ülte meg, és egy napon lesújtott a halál.

Jákob éppen betöltötte huszonötödik évét, amikor a kozákok betörtek Józefówba. Most már elmúlt huszonkilenc esztendős, így élete hetedrészét e távol eső hegyi faluban töltötte, családjától, hitközségétől, könyveitől megfosztva, akárcsak a kárhozatban bolyongó mezítelen lelkek. És újra véget ért a nyár, rövid napok, hideg éjszakák köszöntöttek be. Csak ki kellett nyújtania kezét, hogy érzékelje az egyiptomi sötétséget, az űrt, melyben nem jelenik meg Isten arca. A kétségbeesést mindössze egy lépés választja el a tagadástól. A sátán gonosz szavakat suttogott Jákob fülébe: „Nincs Isten. Csak ez az élet létezik, a túlvilág nem." Felszólította Jákobot, legyen pogány a pogányok között, és vegye feleségül Wandát, vagy legalábbis háljon vele.

II

A tehénpásztorok is őszi ünnepet ültek. Amióta Jákob Jan Bzik csordájával a hegyre jött, fenyegetésekkel, ígéretekkel állandóan rá akarták venni, hogy csatlakozzék hozzájuk, ő azonban valamilyen módon mindig kitért ez elől. Tilos volt ételükből ennie, erkölcstelen dalaikat, durva tréfáikat hallgatnia. A csordások javarészt nyomorék, félnótás emberekből kerültek össze, ótvaros fejüket gubancos haj, testüket kiütés borította. Szégyenkezést nem ismertek, mintha a tiltott gyümölcs megízlelése előtt fogantak volna. Jákob sokszor gondolt arra, hogy e csőcselékben mindmáig nem fejlődött ki a szabad akarat ké-

pessége. Olyan világokból tennmaradt előlényeknek tűntek, amelyeket a Midrás szerint Isten megteremtett és elpusztított, mielőtt ezt a világot létrehozta volna. Valahányszor Jákob közeledni látta őket, elfordította fejét, vagy keresztülnézett rajtuk, mintha nem léteznének. Ha mélyebben fekvő lejtőkön gyűjtöttek takarmányt, ő a hegytető felé tartott. Kerülte őket, mint a bűnt. Ott mászkáltak körülötte a hegyen, mégis napok, hetek múltak el, anélkül hogy találkozott volna velük. Nemcsak az utálat tartotta vissza ettől a söpredéktől, veszedelmesek is voltak, és mint a farkas, ok nélkül támadtak. A betegség, a szenvedés, a vér látványa mulattatta őket.

Abban az évben azonban eltökélték, hogy mindenképpen hatalmukba kerítik Jákobot, és egyik este, Wanda távozása után, körülfogták az istállót, mint a katonák, akik csatarendbe állva, egy erőd megostromlására készülnek titokban. Egyik pillanatban még csend honolt, csupán a szöcske ciripelését lehetett hallani, ám a következőkben visítozás, üvöltés töltötte be a levegőt, amint férfiak és nők minden irányból rohamra indultak. A támadók husángokkal, kövekkel és kötelekkel szerelték fel magukat. Jákob azt hitte, meg akarják ölni, és mint bibliai névrokona, felkészült a harcra, vagy hogy könyörgéssel és „ajándékkal" (a rajta való inggel) váltja ki magát. Felkapott egy nehéz bunkósbotot, és hadonászni kezdett, bízva benne, hogy betegségtől legyengült ellenfeleit elkergetheti. A tömeg képviselőjeként csakhamar előlépett egyikük, aki jobban tudott beszélni a többieknél, és bizonygatni kezdte Jákobnak, hogy semmi rosszban nem törik fejüket, csupán meg szeretnék hívni, hogy igyék és táncoljon velük. Az embernek csurgott a nyála, összevissza hebegett, nem boldogult a szavakkal. A többiek már részegek voltak, hasukat fogták, és a földön hemperegtek. Jákob látta, hogy ezúttal nem menekül.

– Jól van – mondta végül. – Veletek tartok, de semmit nem eszem.

– Zsidó! Zsidó! Gyerünk, gyerünk! Fogjátok meg! Fogjátok meg!

Tucatnyi kéz ragadta meg és rángigálta Jákobot. Futólépésben, el-elcsúszva jutott le a hegyről. Iszonyatos bűz terjengett e népség közt, izzadság és vizelet szaga keveredett valami megnevezhetetlen büdösséggel, mintha testük már életükben rothadásnak indult volna. Jákob kénytelen volt befogni az orrát, a lányok meg úgy nevettek, hogy könnyük is kicsordult. A férfiak röhögtek, nyerítettek, egymás vállába kapaszkodva támogatták magukat, ugattak, mint a kutyák. Voltak, akik összerogytak útközben, de társaik nem álltak meg, hogy felsegítsék őket, inkább átléptek a heverő testeken. Jákob megdöbbent. Hogyan zuhanhattak ilyen mélyre Ádám ivadékai, Isten képmására teremtett emberek? Nekik is volt apjuk meg anyjuk, ők is értelemmel és szívvel megáldva jöttek a világra, szemük éppúgy láthatta Isten csodálatos művét, mint másoké.

Egy tisztásra vezették Jákobot, melyet letaposott és hányással bemocskolt fű borított. A már alig pislákoló tűz mellett kisebb hordó állt, melyből a vodka háromnegyed része eltűnt. Részeg muzsikusok doboltak, dudáltak, kosszarvon tülköltek, melynek hangja az újévi sófárra emlékeztetett, és valamiféle állatbélből készült, lantszerű húros hangszert pengettek. Azok viszont, akiket mindezzel szórakoztatni kívántak, részegségükben már csak fetrengeni tudtak, röfögtek, akár a disznók, a földet nyalták, a köveknek dünnyögtek. Sokan elterülve feküdtek, mint a halottak. Ragyogott a telihold, és egyik leány egy fatörzset átölelve, keserves zokogásban tört ki. Egy csordás ágakat dobott a tűzre, s kis híján maga is a lángokba zuhant. Egy bozontos juhász lépett oda nyomban, hogy vizeletével oltsa el a tüzet. A lányok nagy óbégatás, visítozás közepette hurrogták le. Jákob úgy érezte, rögtön megfullad. Azelőtt is gyakran hallotta ezt a zsivajt, és olyankor mindig rémület fogta el.

„Most már tudom – mondta magában. – Ilyen förtelmes dolgok keltették fel Istenben egész népek kipusztításának a vágyát."

Ez volt az egyik ok, amiért serdülőkorában perbe szállt

a Teremtővel. Milyen bűnt követtek el a pogányok apró gyermekei, akiket Mózesnek isteni parancsra meg kellett semmisíteni? Most azonban, e csőcselék láttán, Jákob megértette, hogy a lealjasodás bizonyos formáinak tűzzel-vassal lehet csak véget vetni. Több ezer éves bálványimádás élt még e barbárok között. Tágra nyílt, vérbe borult szemükből Baal, Astarté és Moloch tekintete villant elő. Egy vigadozó alak vodkát töltött Jákobnak. Száját, torkát, gyomrát úgy égette az ital, mint a tűzön olvasztott ólom, melyet réges-régen a Szánhedrin által máglyahalálra ítélt bűnösöknek kellett meginniuk. Jákob megborzongott. Lehet, hogy megmérgezték? Ez hát a vég?

Arca eltorzult, teste összegörnyedt.

A tehénpásztor, aki itallal kínálta, ordítani kezdett: – Hozzatok még neki! Itassátok le a zsidót! Töltsétek meg a kupáját!

– Adjatok neki disznóhúst! – kiáltotta egy másik alak.

Egy himlőhelyes fickó, réparészelőre emlékeztető ábrázattal, kolbászdarabot próbált Jákob szájába tömni. Jákob ellökte magától. Az ember elvágódott, és mozdulatlanul terült el.

– Hé! Megölte!

Jákob remegő térddel közeledett a földön fekvő emberhez. Ez is a sors rendelése volt? Hála Istennek, élt. Tajtékzó szájjal feküdt, s még mindig ujjai közt szorongatva a kolbászt, gyalázkodva ordított. Társai nevettek, fenyegetőztek, átkozódtak.

– Istengyilkos! Zsidó! Rühes fejű! Bélpoklos!

Alig pár méterrel odébb egyik csordás ráugrott egy lányra, de részegségében nem tudott mit kezdeni vele. Dulakodni kezdtek egymással, és tekeregtek, mint kan kutya meg a szukája. A körülöttük állók hahotáztak, köpködtek, orruk csepegett, és közben biztatták a szerelmeskedőket. Egy szögletes fejű, golyvás nyakú, csapzott, gubancos hajú lány – valóságos szörnyeteg – fatönkön ülve, zokogva ismételgetett egy nevet, kétségbeesetten tördelte rothadó körmű kezét, mely hosszú volt, akárcsak a majomé, széles, mint egy férfikéz. Lúdtalpas lábát kelevé-

nyek borították. Néhány csordás vigasztalni próbálta, és egy csupor vodkát adott neki. Torz szája kinyílt, előtűnt egyetlen foga, de csak tovább siránkozott.

– Atyám! Atyám! Atyám!

Ő is egy mennybéli atyához kiált, gondolta Jákob. Szánalmat érzett ez iránt a teremtmény iránt, aki torzszülöttként hullt ki az anyaméhből. Ki a megmondhatója, mi rémítette meg anyját a fogamzás pillanatában, vagy milyen bűnös lélek vette be magát a lány testébe? Kiáltása nem megszokott panaszként hangzott, olyan lélek jajszava volt ez, aki belepillantva a mélységbe, csak kínszenvedést látott és semmi reményt a menekülésre. Valamilyen csoda folytán ez az elállatiasodott lény felismerte saját valóját, és siratta végzetét.

Jákob oda akart menni, hogy megvigasztalja, de a félig hunyt szemekben eszeveszett dühöt látott, melyet a szenvedés nem csökkentett. Az ilyen nő ragadozó állatként vetheti rá magát. Így hát leült, és a Zsoltárok harmadik versét kezdte mormolni: „Uram! mennyire megsokasodtak ellenségeim! Sokan vannak a reám támadók! Sokan mondják az én lelkem felől: Nincs számára segítség Istennél. Szela."

III

Éj derekán vihar tört ki. Villámfény világította meg az istálló belsejét, és egy pillanatig látni lehetett a teheneket, a trágyakupacokat és az agyagkorsókat. Dörgött az ég. Jákob kezet mosott, és elmondta a két hálaimát: „Áldott légy, Örökkévaló Istenünk, a világ királya, aki a teremtés munkáját végezted" és „Kinek hatalma és ereje eltölti a világot." Szélroham tépte fel az istállóajtót. A zuhogó eső úgy kopogott a tetőn, mintha jégdarabok hullottak volna, és Jákob csuromvizes lett, amikor bezárta az ajtót. Tartott tőle, hogy ez nem csupán nyári felhőszakadás, hanem a rossz idő beköszöntésének hírnöke. Így is volt, mivel az eső pár óra múlva elállt ugyan, de az ég borult maradt.

A hegyek felől jeges szél fújt. Hajnalban újra elkezdődött a vihar. Hiába kelt fel a nap, a reggel alkonyi szürkületre emlékeztetett. Ma nem lehet majd füvet és egyéb takarmányt gyűjtögetni a lejtőkön. A szombatra tartalékolt eleségből kell etetnie az állatokat. Tüzet rakott, hogy barátságosabbá tegye otthonát, majd mellé ült, és imádkozni kezdett. Kisvártatva felkelt, kelet felé fordult, és elmondta a tizennyolc áldást. Az egyik tehén hátrafordította fejét, és semmitmondó, szelíd tekintettel nézett rá, de nyáltól nedves fekete pofája, melyen gyér szőrszálak meredeztek, mintha valami sérelmet akart volna kifejezni, Jákob legalábbis így vélte. Nemegyszer úgy tűnt neki, hogy a jószág panaszkodik: „Te ember vagy, mi pedig csak tehenek. Hol itt az igazság?" Engesztelni próbálta őket, nyakukat simogatta, oldalukat veregette, ínyencfalatokat juttatott nekik. „Atyám – fohászkodott gyakran Istenhez –, Te tudod, miért teremtetted őket. A Te kezed művei ők is. A végítélet napján nekik is megváltást kell nyerniük."

Aznapi reggelije kenyérből, tejből és egy almából állt, melyet előző nap kapott. Ha tovább is esni fog, Wanda nem jön. Savanyú tejen kell majd élnie, amit nem bírt már a gyomra. Lassan harapdálta almáját, hogy ízétzamatát utolsó cseppig kiélvezze. Apósa házában aligha tudta volna elképzelni, hogy ennyire éhes is lehet az ember, és hogy a korpakenyér ilyen ízletes csemege. Ahogy egy-egy falatot lenyelt, szinte érezte, mint gyarapodik csontjaiban a velő. A szél lecsillapodott, az istállóajtó most már nyitva állt, és ő időnként felpillantott az égre. Talán mégis kitisztul az idő, hiszen az őszi esőzés nem szokott ilyen korán elkezdődni. A távoli vidékeket nem lehetett már látni, mindössze az istállót körülvevő alacsonyabb hegygerinc volt kivehető. Égbolt, hegyek, völgyek, erdők szertefoszlottak és eltűntek. Köd terjengett a talaj fölött. Pára szállt fel a fenyők közül, mintha égnének a vizes fák. Itt a száműzetésben Jákob végre megértette, mit jelent az, amikor a kabbala Isten elrejtett arcáról és fényének kiapadásáról beszél. Tegnap még verőfényben

úszott minden, mára elszürkült. A távlatok összeszűkültek, az égbolt mint sátorvászon omlott le, a tapintható nem volt többé szilárd. Ha a külső szem számára ennyi minden válik láthatatlanná, mennyivel több tűnhet el lelki szemeink elől! Minden ember annyit ért a környező világból, amennyit ő maga ér. Végtelen világok, angyalok, szeráfok, mennyei bolygópályák, szent csillagképek veszik körül, de ő nem látja, mert kicsiny, bűnös, és elmerül a világ hívságaiban.

Most is, mint esős időben mindig, különféle élőlények kerestek menedéket az istállóban: pillangók, szöcskék, szúnyogok, bogarak. Egyik rovarnak két pár szárnya volt. Egy fehér lepke, mely fekete csíkjaival teleírt papírlaphoz hasonlított, a tűz melletti kőre szállt le, mintha melegedni akarna. Jákob kenyérmorzsát tett elébe, de a lepke nem mozdult. Megérintette, ám erre sem moccant, és ekkor jött rá, hogy a pillangó már nem él. Szánakozás fogta el a kis teremtmény láttán, amely soha többé nem fog repülni. Dicsőíteni szerette volna az egyetlen napig vagy még addig sem élő szépséges kis lényt, amiért sohasem ismerte a bűnt. Selyemnél is simább szárnyait légies virágpor fedte, és úgy pihent meg a kövön, mint egy szemfedőbe burkolt holttest.

Jákobnak kényszerűségből hadakoznia kellett a legyekkel és az élősdiekkel, melyek őt is, a teheneket is csípték. Nem tehetett mást, ölnie kellett. Járkálás közben sem kerülhette el, hogy varangyos békákra ne taposson, amikor meg füvet gyűjtött, gyakran találta magát szemben sziszegő, feléje csapdosó mérges kígyókkal, melyeket furkósbottal vagy kővel vert agyon. De valahányszor ilyesmi történt, gyilkosnak érezte magát. Néma vádat emelt a Teremtő ellen, amiért egyik élőlényt a másik elpusztítására kényszeríti. A világmindenséggel kapcsolatos összes problémája közül ezt tekintette a legsúlyosabbnak.

Semmi tennivalója nem volt aznap, leheveredett hát a szalmára, és betakarózott a ponyvával. Nem, Wanda nem fog jönni. Szégyellte, hogy ennyire vágyódik ez után a

keresztény nő után, de minél erősebben próbálta leküzdeni sóvárgását, az annál jobban kerítette hatalmába. Percnyi nyugtot sem hagyott – ha imádkozott vagy elmélkedett, ha aludt vagy felébredt, állandóan rá gondolt. Világosan látta a keserű igazságot: Wandához fűződő szenvedélye mellett eltörpült felesége és gyermekei elvesztésén érzett fájdalma, sőt Isten iránti szeretete is. Ha a testi vágy sátántól származik, akkor ő az ördög hálójába került. „Mindkét világot elveszítettem", állapította meg magában, miközben tovább szemlélődött. Virágszirmok libbentek meg a nedves bokrokban. A bozótban mezeiegerek, menyétek, vakondokok, borzok és sündisznók bújtak meg. E kicsiny állatok mindannyian türelmetlenül lesték, hogy kisüssön a nap. A madarak, mint gyümölcsfürtök nyomták le az ágakat, és amint szűnni kezdett az eső, füttyögés, csiripelés, károgás töltötte be a levegőt.

Halk jódliszó hallatszott valahonnan a távolból. Tehénpásztor énekelt a csúf, nyirkos időben, messzi hangja csengően, könyörgően szólt, siránkozva az igazságtalanságon, mely minden élőlényt – zsidót, keresztényt, állatot, még a tehenek tomporán vánszorgó legyet és szúnyogot is – egyaránt sújt.

IV

Noha az eső besötétedés előtt elállt, nem volt kétséges, hogy újra rákezdi. Nyugaton alacsonyan csüngő, tűzvörös, villámterhes viharfelhők borították az eget, és a ködtől súlyos levegőből bármely pillanatban eleredhetett az eső. Károgó varjak szálltak a földre. Reménytelennek látszott, hogy Wanda ilyen időben eljön, de amikor Jákob szokott megfigyelőhelyére kapaszkodott fel, látta, amint két korsójával és az elemózsiás kosárral feléje tart. Könny szökött a szemébe. Íme, valaki aki gondol rá, és törődik vele. Imádkozott, hogy érkezéséig ne törjön ki a vihar, és fohásza meghallgatásra lelhetett, mert egy pillanattal azután, hogy Wanda az istállóba lépett, zuhogni kezdett,

mintha dézsából öntötték volna. Egyikük sem szólt sokat a másikhoz. Az asszony tüstént leült, és fejni kezdte a teheneket. Őt is, Jákobot is szokatlan félénkség, feszélyezettség kerítette hatalmába. Időnként villámfény világította meg az istálló félhomályát, és égi ragyogásba vonta Wanda alakját. Jákob úgy érezte, az asszony, akit eddig ismert, csupán burok volt, jelkép. Nem Isten képmására teremtődött-e? Nem az Örökkévaló szépségének kisugárzását tükrözte-e vissza alakja? Vajon Ézsau nem Ábrahámtól és Izsáktól származott-e? Jákob nagyon is jól tudta, hova vezetnek e gondolatok, mégsem volt képes elhessegetni őket. Vele maradtak, míg vacsorázott, míg elmondta az evés utáni áldást, majd az esti imát is. Az idő nem tisztult ki, Wanda nem fog tudni hazamenni. Ilyen későn amúgy is veszedelmes volt az út visszafelé.

– Ha nem kergetsz ki – szólt Wanda –, itt alszom az istállóban.

– Hogy én kikergesselek téged? Hiszen itt te vagy az úrnő!

Nyugodt, fesztelen beszélgetésbe kezdtek, amire csak meghitt barátok képesek. Wanda Zagajekről meg béna feleségéről mesélt, fiukról, Stefanról, aki továbbra is őutána jár, és lányukról, Zosiáról, akiről köztudomású volt, hogy saját apjával hál. De az intézőnek rajta kívül tucatnyi szeretője volt, és annyi zabigyereke, hogy a nevüket sem tudta észben tartani. Nem úgy viselkedett, mint egy alkalmazott, hanem mintha teljhatalmú úr vagy maga a király lett volna. A paraszt menyasszonyoktól megkövetelte „az első éjszaka jogát", pedig ezt a törvény már hatályon kívül helyezte. A parasztokat rabszolgáknak tekintette, jóllehet saját földjük volt, és csak heti két napot kellett a grófnak dolgozniuk. Vizes korbáccsal verte, és jogtalanul kényszerítette őket, hogy nála végezzenek munkát, külön adót vetett ki a vodkára, a betegeken akaratuk ellenére műtéteket hajtott végre, fogóval rángatta ki a fogukat, fejszével amputálta ujjaikat, konyhakéssel hasította fel mellüket. Gyakran bábaként is tevékenykedett, és szolgálataiért tetemes összegeket kért.

– Nincs olyan, amit ne akarna – tette hozzá Wanda. – Ha tudná, az egész falut felfalná.

Wanda fekhelyének elkészítése nem okozott sok gondot. Jákob szalmát szórt a földre, arra feküdt, és kendőjével takarta be magát. Az istálló egyik sarkában aludt Jákob, a másikban ő. A csendben hallani lehetett a tehenek kérődzését. Az asszony kiment, hogy elvégezze dolgát, és bőrig ázva tért vissza. „Ők is tudnak hát tartózkodóan viselkedni", gondolta Jákob. Szótlanul feküdtek. „Vigyáznom kell, hogy ne horkoljak", intette magát Jákob. Félt, hogy nem fog tudni aludni, de a fáradtság erőt vett rajta. Arcának feszültsége felengedett, öntudatára sötétség borult. Minden este úgy zuhant ágyába, mint egy tuskó. Szerencsére volt valami, ami erősebbnek bizonyult kéjvágyánál.

V

Reszketve ébredt, kinyitotta szemét, és Wandát találta maga mellett a szalmán. Az istállóban hűvös volt, de az asszony testéből kiáradó hő szinte égetett. Átölelte Jákobot, szorosan hozzásimult, és ajka érintette arcát. A férfi engedett neki, noha már teljesen feleszmélt, és közben nemcsak a testi közelség, hanem saját szenvedélyes vágya is megdöbbentette. Amikor el akarta tolni magától, Wanda szinte emberfölötti erővel kapaszkodott belé. Jákob beszélni próbált hozzá, de ő szájára forrasztotta ajkát. Ruth és Boáz története jutott eszébe, és tudta, hogy szenvedélye felülkerekedett rajta. „Elveszítem a másvilágot", mondta magában. Hallotta Wanda rekedten könyörgő hangját, az asszony lihegett, mint egy állat.

Jákob kábultan feküdt, s mint aki nem ura többé akaratának, sem őt, sem önmagát nem volt képes megtagadni. S ekkor a Gemára egyik részlete jutott eszébe. Ha a gonosz lélek győzedelmeskedik az emberen, öltözzék feketébe, borítsa be magát fekete lepellel, és engedjen szíve vágyának. Ez az előírás mintha csak azért rejtőzött volna

emlékezetében, hogy védekezését végleg megtörje. Lábai megfeszültek, elnehezültek, őt magát ellenállhatatlan súly húzta lefelé. – Wanda – szólt, és hangja remegett –, először meg kell fürdened a patakban.

– Már megmosakodtam és meg is fésülködtem.

– Bele kell merülnöd a vízbe.

– Most?

– Isten törvénye így kívánja.

Csendben feküdt, elámulva e különös kéréstől, végül így szólt:

– Ezt is megteszem.

Felkelt, s még mindig szorosan fogva Jákobot, kinyitotta az istállóajtót. Az eső közben elállt, de a sötét éjszaka sáros, nedves volt. Az égboltból semmi sem volt látható, és a patak közelségét csupán a lefelé száguldó áradat háborgó-bugyborékoló hangja jelezte. Wanda Jákob kezébe kapaszkodott, amint tapogatózva mentek előre, azoknak az embereknek önfeledtségével, akiknek már nincs mitől félniük. Kövek, cserjék közt botorkáltak, a fákról csöpögő víz lefröcskölte őket. E sekély, sziklákkal teli sebes patakban azt az egyetlen pontot kutatták, ahol a víz elég mély, hogy bele lehessen merülni. Amint odaértek, Wanda nem akart Jákob nélkül bemenni, így a férfi – vászonnadrágját magán felejtve – követte őt a patakban. A hideg víztől a lélegzete is elállt, és csaknem elveszítette a talajt lába alól az esőtől megduzzadt patakban. Egymásba kapaszkodtak, mintha mártírhalált szenvednének el. Öldöklések idején így vethették magukat tűzbe-vízbe a zsidók. Amikor végre szilárd talajt ért a lába, Jákob így szólt Wandához: – Mártózz meg!

Wanda elengedte a kezét, és alámerült a vízben. Jákob utánanyúlt, de nem találta, míg végül előbukkant. Jákob szeme addigra már hozzászokott a sötétséghez, és ki tudta venni arca homályos körvonalait.

– Siess! – szólt hozzá.

– Érted tettem.

A férfi kézen fogta, és együtt futottak vissza az istállóba. Jákob érezte, hogy a hideg nem oltotta ki ereiben a

tüzet. Újralobbant láng forróságában égtek mindketten. A ponyvával felszárította Wanda meztelen testét. Foga vacogott, lélegzése elnehezült. Wanda szeme ragyogott a sötétségben. Hallotta, amint újra mondja:

– Érted tettem.

– Nem értem, hanem a Teremtőért tetted – felelte, de az istenkáromló szavak félelemmel töltötték el.

Most már semmi nem tartotta vissza. Karjába emelte és a szalmához vitte az asszonyt.

I

Felkelt a nap, és az ajtóhasadékokon vörös fény szivárgott be. Egy bíborszínű sugár Wanda arcára hullt. Mélyen aludtak, de vágytól ébredve, újra egymást keresték. Jákob eddig még nem tapasztalt ilyen szenvedélyt, mint a Wandáé. Soha nem hallott szavakat mondott: oroszlánjának, farkasának, bikájának, bakkecskéjének nevezte, és a maga paraszti nyelvén még különösebb jelzőkkel illette. Hiába lett Jákobé, a férfi vágya nem csökkent. Mámorító szenvedély égett Wandában – menny vagy pokol lángja volt-e? – Még! Még! – sikoltott hangosan. – Uram, férjem! – Jákob olyan képességeket fedezett fel magában, melyekről nem is álmodott – csoda volt ez, vagy boszorkányság? Életében először ismerte meg a test rejtelmeit. Hogy létezhetett egyáltalán ilyen vágy? „Mert erős a szeretet, mint a halál", mondja az Énekek Éneke, és most végre megértette. Napkelte után meg akart válni tőle, de Wanda a nyakába csimpaszkodott, és szomjasan csókolta újra. – Férjem vagy – mondta –, meghalnék érted.

– Miért halnál meg? Még fiatal vagy.

– Vigyél el innen a zsidókhoz! A feleséged akarok lenni és fiút szülni neked.

– Csak akkor lehetsz Izrael leánya, ha hiszel Istenben.

– Hiszek benne. Hiszek.

Olyan hangosan kiáltott, hogy Jákob a szájára tette kezét, nehogy meghallják kinn a csordások. Isten előtt már nem szégyenkezett, de az emberi gúnyolódástól félt. Még a tehenek is hátrafordították fejüket, és rájuk bámultak. Elhúzódott az asszonytól. Zavartan döbbent rá, hogy a

reggel sem hozott megbánást. Ellenkezőleg! Inkább azon csodálkozott, hogyan tudta mindeddig legyőzni vágyát. A vizeskancsó felborult, nem tudott kezet mosni. Még az „Áldott légy!" kezdetű imát sem mondta el, mivel a történtek után rettegett a szent szavakat szájára venni. Ruhája nyirkos volt, de azért felvette, és Wanda is rendbe hozta magát. Kilépett a hűvös, tiszta Elul havi reggelbe, Wanda a tehenek mellett maradt. Harmat borította a füvet, minden kis cseppje csillogott. Madarak énekeltek, tehénbőgés hallatszott a távolból, a visszaverődő hang sófárfúvásra emlékeztetett. „Igen, elvesztettem a másvilágot", mormolta Jákob, és a sátán tüstént így suttogott fülébe: „Nem kellene-e zsidó hitedet is elhagynod?" Jákob a sziklára pillantott, melyre a parancsolatok és tilalmak harmadrészét már felvéste. Most viharvert romnak, elveszített küzdelme egyetlen megmaradt jelének tűnt számára. „De még mindig zsidó vagyok!", idézte a Talmud szavait, hogy lelket öntsön magába. Megmosta kezét a patakban. „Áldott légy!", mormolta közben, majd reggeli imádságába kezdett. Amikor e szavakhoz ért: „Ne vigy minket bűnbe, kísértésbe, gyalázatba!", megállt. Magát a szentnek mondott Józsefet sem érte olyan erős kísértés, mint őt. A Midrás elmondja, hogy amikor József vétkezni akart volna, apjának képe jelent meg előtte. Az ég közbelépett érdekében.

Miközben imáit mondta, enyhítő körülményt próbált találni tettére. A törvény betű szerinti értelmében ez az asszony sem nem tisztátalan, sem házasságban nem él. Még a bibliai ősöknek is voltak ágyasaik. Elvégre is Wanda istenfélő zsidó családanya lehet. „Önös érdekből származó cselekedet is végződhet Istennek tetszően." De amíg imádkozott, akarata ellenére is szembeállította Wandát a megboldogult Zeldával. Felesége tartózkodó, hideg, zaklatott kedélyű asszony volt. A panaszok végeláthatatlan özönét ontotta magából: fejfájás, fogfájás, gyomorgörcs, s amellett szüntelenül félt, hogy megszegi a törvényt. Hogyan tudhatta volna Jákob, hogy ilyen szerelem, ilyen szenvedély is létezik, mint a Wandáé? Újra

hallotta az asszony hangját, suttogó szavait, sóhaját, gyors lélegzését, újra érezte nyelve érintését, hegyes fogait, melyek nyomokat hagytak Jákob testén. Kész volt a hegyeken át elszökni vele akár az éjszaka kellős közepén is. Pontosan úgy szólt hozzá, ahogyan valaha Ruth beszélt: „Ahova te mégy, oda megyek; néped az én népem, és istened az én istenem." Testéből a nap melege, a nyár fuvallata, erdő, mező, virág, falevél illata áradt, miként a tej is átveszi a fű szagát, mellyel a tehén táplálkozik. Imádkozás közben Jákob ásított. Elmondta a „Halljad, Izrael!" kezdetű fohászt, majd nyújtózkodni kezdett. Éjjel alig hunyta le a szemét, és most nem volt ereje füvet gyűjteni. Végtelen kimerültség fogta el, feje lekókadt. Néhány pillanatra elaludt, még álmodott is. Világosan felidézni nem tudta ugyan álmát, de utóíze megmaradt. Mintha egy rituális fürdőbe vagy barlangba vezető lépcsőn ment volna le, és dombokon, árkokon, sírokon keresztül vezetett volna útja. Találkozott valakivel, akinek növényi gyökerekből való szakálla volt. Ki lehetett? Talán az apja? Mondott neki valamit? Wanda kidugta fejét az istállóajtón, és feleséghez illően mosolygott rá.

– Miért állsz ott?

Ajkára mutatva jelezte, hogy ne szakítsa félbe imádkozását.

Az asszony gyengédségtől csillogó szemmel kacsintott és bólintott. Jákob lehunyta szemét. Bánkódik-e igazán? Bűnbánat helyett inkább haraggal gondolt sanyarú életére, amely előidézte bűnét. Úgy nézett magába, mintha mélységes kútba pillantana. Amit látott, rémülettel töltötte el. Mint összecsavarodott kígyó rejtőzött odalenn a szenvedély.

II

Ros há-Sáná, Jom Kippur és Szukkot – a sátoros ünnep – Jákob számítása szerint elmúlt. Azon a napon, melyet ő a Tóra örömünnepének vélt, Jan Bzik megjelent a hegyen

Antek, Barbara és Wanda társaságában. Hónak az illata szállt a levegőben, elérkezett az idő, hogy a szarvasmarhát leterelje a völgybe. Felhozni és visszavinni őket kemény munka volt. A tehenek nem havasi kecskék, nem másznak fürgén a meredek lejtőkön. Vastag, rövid kötélen kell vezetni őket, és minden lépésüket fékezni. Előfordul, hogy egy jószág földbe vájja patáját, és ilyenkor egyik embernek húzni kell, a másiknak meg ütlegelni. Némelyik állat eszeveszetten menekülve fut el a csordától, és gerincét-lábát töri. Ezúttal azonban baj nélkül zajlott le minden. Körülbelül egy órával azután, hogy az állatok Jan Bzik istállójába értek, havazni kezdett. A ködfelhőbe burkolózott hegyek megközelíthetetlenné váltak. A fehérbe öltözött falu barátságtalannak, ridegnek tűnt. Élelemben nem bővelkedtek ugyan a parasztok, de tűzifában nem volt hiány, és a kéményekből füst szállt fel. Az ablakkeretek hézagait beenyvezték, és szalmával tömték el a nyílásokat. A lányok hosszú orrú szörnyetegeket is fabrikáltak szalmából, hogy ingereljék, bosszantsák velük a telet.

Mint minden évben, idén is felajánlotta a család Jákobnak, hogy költözzön be a kunyhóba, de ő szívesebben választotta régi helyét a csűrben. Szalmaágyat készített magának, Wanda szénával tömött párnát varrt neki, takarónak meg egy lópokrócot használt. A csűrnek nem volt ablaka, csak a fal hasadékain szivárgott be némi világosság. Jákob vágyódva gondolt a hegyekre. Ott fenn jobb volt, mint itt. Milyen idegennek, milyen távolinak látszott most a hegycsúcs, e fehér szakállú óriás felhőből és ködből font hajfürtjeivel! Jákob szíve összeszorult a fájdalomtól. A zsidók a Tóra örömünnepét ülik, a „Neked megmutattatott" kezdetű imát mondják, és körülveszik a frigyszekrényt. A gyülekezet tagjai közül felhívják a Tórához azt, akit e napon a Tóra Vőlegényének tekintenek, és aki Mózes Ötödik Könyvének felolvasását befejezi. Őt követi a Genezis Vőlegénye, és ő újrakezdi Mózes Első Könyvének, a Teremtésnek a felolvasását. Még serdülő fiúkat is felhívnak a Tórához, míg a fiatalabbak gyertyá-

val és almával díszített zászlókkal parádéznak. Lányok is jönnek az imaházba, megcsókolják a szent pergamentekercset, és hosszú életet, boldogságot kívánnak. Az emberek táncolnak, isznak, házról házra járnak, ahol borral, mézsörrel, rétessel, tortával, mazsolás káposztával, bormártással kínálják őket. Ha Jákob nem tévedett, a Tóra ünnepe idén péntekre esett, és bársony főkötőbe, selyemruhába öltözött asszonyok szombati sóletet készítettek.

Most mindez álomszerűnek tűnt számára, mintha nem négy, hanem negyven esztendeje szakadt volna el otthonától. Vajon maradtak-e zsidók Józefówban? Életben hagyott-e Hmelnyickij valakit is? És ha igen, tudnak-e most, amikor mindannyian gyászban vannak, úgy örülni a Tóra ünnepének, mint hajdanában? Jákob a csűr előtt állt, és a hóesést nézte. A pelyhek egy része egyenesen a földre hullt, mások kavarogtak-forogtak, mintha égi otthonukba kívánkoznának vissza. Fehér lepel takarta el a rothadó szalmatetőket, és a törött kerekek, tuskók, karók, forgácskupacok összevisszaságát csillogó pihe és gyémántpor ékesítette. A kakasok télies hangon kukorékoltak.

Jákob visszament a csűrbe, és leült. Néhány sor jutott eszébe a Tóra ünnepének szertartásából, amelyre négy év óta nem gondolt:

Gyűljetek össze angyalok
És csevegjetek egymással.
Vajh ki Ő? Mi a neve
Annak a férfiúnak, ki leszállt a magasból
És lehozta onnan a Hűség Erejét?

Mózes szállt le a magasból
Ő hozta onnan a Hűség Erejét.

Jákob a Tóra örömünnepének hagyományos dallamára énekelni kezdte e szöveget. Maga a kántor is többnyire becsípett kissé, mire ehhez a dalhoz ért, és a rabbi minden évben kénytelen volt figyelmeztetni a kohanitákat, ittas

állapotban ne áldják meg a gyülekezetet. Jákob apósa is főzött sört és vodkát gabonából, mely a város földesurától bérelt földjén termett. Ilyenkor egy kisebb hordó szalmaszállal mindig ott állt házában a víztartály közelében, mellette füstölt birkaoldalas lógott. Bárki jött a házba, szalmaszállal hörpintett a vodkából, és harapott a füstölt húsból.

Jákob a sötétben ült, és gondolataiba mélyedt. Halkan nyílt az ajtó, és Wanda lépett be két darab fahánccsal, néhány ronggyal és zsineggel a kezében.

– Egy pár cipőt csináltam neked – mondta.

Szégyellte, milyen piszkos a lába, de az asszony ölébe vette, és míg mértéket vett, meleg ujjával simogatta. Majd sokáig illesztgette-próbálgatta a cipőt, hogy meggyőződjön, valóban jó-e Jákobnak. Mikor meg volt elégedve az eredménnyel, kérte, hogy keljen fel, járkáljon benne, és nézze meg, kényelmes-e – pontosan úgy, ahogyan Mihál, a cipész tette Józefówban.

– Illik a lábadra?

– Igen, illik.

– Hát akkor miért vagy olyan szomorú, Jákob? Most, hogy itt vagy mellettem, a gondodat viselhetem. Nem kell felmennem a hegyre, hogy lássalak.

– Valóban.

– Nem örülsz neki? Én annyira vártam ezt a napot.

III

A nap úgy kezdődött, mintha már a végéhez közeledne. A napfény kilobbanó gyertyaként villódzott. Zagajek és barátai medvére vadásztak az erdőben. Stefan, a fia, vörössel hímzett marhabőr zekében és csizmában parádézott a faluban. Fején füles nyestprém sapkát viselt, jobb kezében lovaglóostort tartott. Stefant a falubeliek Második Zagajeknek nevezték. Nőügyei korán kezdődtek, és már ő is tekintélyes mennyiségű fattyút produkált. Alacsony, széles vállú, kockafejű fickó volt, orra tömpe, mint

a bulldogé, álla gödrös. Kitűnő lovas hírében állt, apja kutyáit idomította, kelepcével fogott madarakat és egyéb állatokat.

Valahányszor apja vadászni ment, Stefan helyettesítette a faluban. Ilyenkor házról házra járt, kinyitotta az ajtókat, bedugta fejét, és szimatolni kezdett. Mindig talált olyasmit a parasztoknál, ami jog szerint a földesurat illette. Aznap reggel betért a kocsmába, és vodkát rendelt. Féltestvére, Zagajek egyik törvénytelen lánya szolgálta ki, de a rokoni kapcsolat nem akadályozta meg Stefant, hogy a lány szoknyáit ne emelgesse. Ivás után Jan Bzik háza felé tartott. Bzik valamikor tekintélyes személyiségnek számított a faluban, Zagajek támogatását is élvezte, de most már elnyűtt, megöregedett, beteg ember lett belőle. Aznap, amikor a teheneket lehozta a hegyről, szélütés érte, és azóta egyre apadó erővel a kemence tetején feküdt – fecsegett, köpködött, magában motyogott. Bzik alacsony, cingár emberke volt, hosszú, csapzott hajában egyetlen kopasz folt világított a koponyáján. Erősen lesoványodott arca vörös volt, mint a nyers hús, vérbe borult, kidülledt szemei alatt duzzadt könnyzacskók tűntek elő, állán néhány durva szőrszál fityegett. Ezen a télen olyan beteg volt, hogy már méretet vettek a koporsójára, de aztán jobban lett. Most a szoba felé fordulva feküdt, egyik szeme leragadt, s a másikat is csak félig nyitotta ki. De betegsége ellenére kézben tartotta a háztartás irányítását, és minden apróságot ellenőrzött. – Ez így nem jó – zsörtölődött nemegyszer. – Ügyetlenek vagytok.

– Ha nem tetszik, mássz le a kemencéről, és csináld magad! – vágott vissza felesége. Kis termetű, sötét bőrű asszony volt, tatárosan ferde vágású szemmel, haja félig kihullott, arcát bibircsókok borították. A házaspár nem élt békességben. Az asszony egyre csak azt hajtogatta, hogy férje már nem ember, és a temetőben volna a helye.

Barbara az anyjához hasonlított. Tömzsi volt, sötét bőrű, s az öregasszony kiálló arccsontjait, mandulavágású szemét örökölte. Tunyasága közismert volt a faluban. Most éppen az ágy szélén ült, lábujjait vizsgálgatta, s

időnként tetvek után kutatott a két melle között. Wanda lapáttal kenyeret szedett ki a kemencéből. Miközben a konyhában sürgölődött, elismételgette magában mindazt, amire Jákob oktatta. A Mindenható teremtette a világot. Ábrahám ismerte fel először Istent. Jákob a zsidók atyja volt. Eddig még soha nem tanította senki, és Jákob szavait úgy szívta magába elméje, mint szikkadt föld a záporesőt. Még a tizenkét törzs nevét is megtanulta, és tudta, hogyan adták el Józsefet testvérei az egyiptomiaknak. Stefan belépett, megállt a nyitott ajtóban, és az asszony mormolását hallgatta.

– Mi az, amit mondsz? Valamilyen ráolvasás? – kérdezte.

– Csukd be az ajtót, uram! – szólt vissza a válla fölött. – Beengeded a hideget.

– Aki olyan tüzes, mint te, az úgysem fagy meg.

Stefan a szobába lépett.

– Hol van a zsidó?

– A csűrben.

– Nem szokott a házba jönni?

– Nem akar.

– Azt mondják, lefeküdtél vele.

Barbara kitátotta foghíjas száját, és nevetni kezdett. A nyelvét is kidugta gyönyörűségében, hogy büszke nénjét megszégyenítik. Az öregasszony félbehagyta a fonást, Bzik izgett-mozgott fektében.

– Mocskos szájú emberek mindenfélét fecsegnek.

– Úgy hallom, a fattyúval vagy viselős.

– Uram, ez hazugság – szakította félbe az öregasszony. – Éppen most volt vérzése.

– Honnan tudod? Megvizsgáltad tán?

– Véres volt a hó a ház előtt – bizonygatta az öregasszony.

Stefan csizmája szárára vágott ostorával.

– A gazdák meg akarnak szabadulni tőle – mondta rövid habozás után.

– Miért, kinek árt?

– Az az igazság, hogy gonosz varázslattal él. Hogy lehet az, hogy a ti teheneitek több tejet adnak, mint bárkié?

– Jákob jobban eteti őket.

– Mindenfélét beszélnek róla. Le kell számolnunk vele. Apám törvény elé fogja állítani.

– Milyen oka van rá?

– Ne kapaszkodj szalmaszálba, Wanda! Ott majd gondjuk lesz rá. Te meg sátánfajzatot hozol a világra.

Wanda most már nem tudta türtőztetni magát. – Nem minden történik úgy, ahogy a gonoszok kívánják – mondta Stefannak. – Van Isten az égben, aki megbosszulja az igazságtalan szenvedéseket. – Stefan ajkát csücsörítette, mintha fütyülni akarna.

– Kitől hallottad ezt? A zsidótól?

– Dziobak is ezt mondja.

– A zsidó mondogat ilyesmit neked, persze hogy a zsidó! – hajtogatta Stefan. – Ha akkora védelmet nyújt az istene, hogy lehet ő mégis rabszolga? Erre felelj, ha tudsz!

Wanda nem tudott mit mondani. Torka összeszorult, szeme égett, alig volt képes visszatartani könnyeit. Rögvest Jákobhoz szeretett volna rohanni e fogas kérdéssel. Forrósághoz edződött ujjaival újabb cipót vett ki a kemencéből, és vízzel locsolta. A melegtől már amúgy is kihevült arcát a harag még pirosabbá tette. Stefan hozzáértő szemmel mustrálta az asszony lábát és ülepét. Majd az öregasszonyra és Barbarára kacsintott. Barbara kacéran viszonozta pillantását, és alázatos mosolyra húzta foghíjas száját. A férfi végül fütyörészve elvonult, bevágva az ajtót maga után. Wanda az ablaknál állt, és figyelte, amint peckes léptekkel a hegy felé veszi útját. Merő gonoszság volt ez az ember, akárcsak Ézsau vagy a fáraó. Amióta csak emlékezni tud, alig hallotta másról beszélni, mint ölésről, kínzásról. Ha Zagajekék disznót öltek, apjával együtt ő szúrta és forrázta le. Ő hajtotta végre a büntetést azokon a parasztokon, akiket Zagajek korbácsolásra ítélt. Még csizmájának nyoma a hóban is gyűlöletes volt Wanda szemében. „Atyám az égben – fohászkodott –,

meddig hallgatsz még? Sújts le csapásaiddal, miként a fáraóra lesújtottál! Fojtsd őt a tengerbe!"

– Terád fáj a foga, Wanda. Téged akar – hallotta anyja hangját.

– Csak hadd akarjon!

– De ő Zagajek fia, Wanda! Akár fel is gyújhatja a kunyhót. Mit csinálunk akkor? A mezőn alszunk?

– Isten nem engedi.

Barbara hahotázni kezdett.

– Mit nevetsz, Barbara?

Nővére nem felelt. Wanda tisztában volt vele, hogy anyja és nénje Stefan pártján állanak, és mindketten örülnének az ő megalázásának. Hamiskás ránc futott végig az öregasszony homlokán, és fogatlan szájának mosolya mintha ezt mondta volna: „Ostobaság ezen vitatkozni. Stefané a hatalom. Nincs más választás."

A kemencén fekvő öregember motyogni kezdett.

– Szóltál valamit, apám?

– Mit akart?

Az öregasszony gonoszul vigyorgott.

– Mit akarhat egy kandúr?

– Apa már elfeledkezett az ilyesmiről – gúnyolódott Barbara.

– Jól tetted, Wanda. Ne engedd, hogy fattyút csináljon neked! – Bzik akadozva, gyászos hangon beszélt, ahogyan halálos betegek közlik végakaratukat. – Amint teherbe esel, ez a csirkefogó faképnél hagy. Máris elég fattyúnak az apja. – Az öregember monoton hangja síron túli komorsággal telt meg. Wanda a tízparancsolatra gondolt, amelyre Jákob tanította: „Tiszteld apádat és anyádat!"

– Akarsz valamit, apám?

Jan Bzik nem felelt.

– Éhes vagy szomjas vagy talán?

Pisilnie kell, felelte panaszos, ásító hangon.

– Akkor mássz ki! – parancsolt rá a felesége. – Nem vagy az istállóban.

– Fázom.

– Tessék, apám. – Wanda egy edényt nyújtott oda.

Az öreg fel akart ülni a kemence tetején, de az alacsony mennyezet nem engedte. Vizelni próbált, és amikor nem tudott, Barbara kinevette. Felesége megvetően rázta fejét. Az öreg hímvesszője olyan kicsire zsugorodott, akár egy gyereké. Egyetlen csöpp hullt az edénybe.

– Nem ér már egy fabatkát sem – jegyezte meg a vénasszony.

– De anyám, hogy beszélsz a férjedről, az apánkról?! – szólt élesen Wanda. – Tisztelnünk kell őt.

Barbara ismét hahotában tört ki. Wanda torkát sírás fojtogatta. Jákob azt mondja, Isten igazságos, jutalmazza a jókat, és bünteti a gonoszokat, de Stefan, ez a semmittevő, kéjenc gyilkos él, mint a hal a vízben, az ő apja meg, aki egész életében csak dolgozott, és senkinek sem ártott, már csak árnyéka önmagának. Miféle igazság ez? Az ablakra pillantott. A választ egyedül Jákob adhatja meg a csűrben.

IV

Ha valaki régen azt mondja Jákobnak, lesz olyan idő, amikor egy parasztasszonnyal vitatja meg a szabad akaratnak, az emberi lét értelmének vagy a bűnnek a kérdéseit, azt hiszi, csúfolódnak vele. Az ember azonban sohasem tudhatja, hová sodorják az események. Wanda kérdéseket tett fel, és Jákob legjobb tudása szerint próbált felelni rájuk. Egymás mellett feküdtek közös takaró alatt a csűrben – és egy bűnös, aki semmibe sem vette a Talmud korlátozásait, megpróbálta idegen nyelven elmagyarázni, amit a szent könyvekből tanult. Elmondta, hogy Isten örökkévaló, az ő hatalma és a világmindenség öröktől fogva létezik, de ennek ellenére a teremtés előtt nem valósulhatott meg mindaz, aminek véghezvitelére Isten képes. Hogyan lehetett volna például atya, míg gyermekei nem születtek meg? Hogyan gyakorolhatott könyörületet, amíg nem volt kin könyörülnie? Hogyan lehetett megváltó és segítő, amíg nem kellett senkit meg-

váltania? Istennek hatalmában volt nemcsak ennek a világnak, hanem egy sereg másiknak is a teremtése. A teremtés azonban nem valósulhatott volna meg, ha ő maga teljesen betölti az űrt. Hogy tehát a világ láthatóvá váljék, őneki szükségszerűen csökkenteni kellett saját fényességét. Ha nem így cselekszik, ragyogása elvakított, elhamvasztott volna mindent, amit teremtett. Szükség volt tehát az űrre és a sötétségre, ezek pedig a fájdalommal és a bűnnel azonos fogalmak.

Mi volt a teremtés célja? A szabad akarat. Az embernek választania kell jó és rossz között. Ezért küldte el Isten az emberi lelket a Dicsőség Trónjától. Az apa karjában viszi gyermekét, de azt kívánja, hogy az maga is megtanuljon járni. Isten a mi atyánk, mi az ő gyermekei vagyunk, és ő szeret bennünket. Kegyelmével áldott meg, és ha engedte is olykor botlásainkat, és hagyta, hogy elbukjunk, mindezzel csupán rá akart nevelni, hogy egyedül is tudjunk járni. Továbbra is őrködött felettünk, és amikor az a veszély fenyegetett, hogy vermekbe, csapdákba esünk, szent karjában emelt fel.

Odakünn erősen fagyott, de a csűrben nem volt túlságosan hideg. Wanda Jákob mellé húzódott, hozzásimult, szája fölé hajolt. A férfi tovább beszélt, ő meg egyre csak kérdezett. Kezdetben Jákob ostobának és a zsidóság árulójának tekintette magát. Hogyan is tudhat paraszti agy ilyen mélységekbe hatolni? De minél többet kérdezősködött Wanda, annál nyilvánvalóbb lett, hogy az asszony érti, amit mond. Olyan problémákat is felvetett, amelyeket Jákob képtelen volt megoldani. Ha az állatoknak nincs szabad akaratuk, miért kell szenvedniük? És ha egyedül a zsidók Isten gyermekei, minek teremtette a keresztényeket? Jákob bordái közé mélyesztve kezét, oly szorosan ölelte át, hogy a szíve verését is hallotta. Wanda éppoly szenvedélyesen vágyott a tudásra, mint a test örömeire.

– Hol a lélek? – kérdezte. – A szemben?

– Igen, a szemben, de az agyban is. A lélek ad életet az egész testnek.

– Hová távozik a lélek, amikor az ember meghal?
– Visszatér az égbe.
– A borjúnak is van lelke?
– Állati lelke van.
– És mi történik ezzel a lélekkel, ha a borjút leölik?
– Olykor annak testébe költözik, aki a borjúból eszik.
– A disznónak is van lelke?
– Van. Nincs. Talán mégis van. Valaminek kell lennie.
– Miért nem ehetnek disznóhúst a zsidók?
– Isten törvénye tiltja. Ő kívánja így.
– Ha zsidó leszek, én is Isten leányai közé kerülök?
– Igen, ha szívedbe fogadod őt.
– Azt teszem, Jákob.
– Nem azért kell közénk kerülnöd, mert engem szeretsz, hanem mert hiszel Istenben.
– Hiszek, Jákob. Esküszöm, hogy hiszek. De tanítanod kell engem. Nélküled vak vagyok.

Egy terv bontakozott ki Wanda agyában. Meg kell szökniük. Ő ismeri a hegyi utakat. Igaz, hogy keresztényből nem lehet zsidó, de ő majd annak álcázza magát. Leborotválja haját, és nem vegyíti össze a húst a tejjel. Jákob megtanítja jiddisül beszélni. Kérte, hogy azonnal kezdjék el. Mondott egy szót lengyelül, és Jákob elismételte jiddisül. *Chleb* kenyeret jelent, *wol* ökröt, *stół* asztalt, *ława* lócát. Voltak szavak, melyek mindkét nyelvben ugyanúgy hangzottak. Wanda tudni szerette volna, hogy a két nyelv valóban egyezik-e.

– Amikor a zsidók Izrael országában éltek, a szent nyelven beszéltek – válaszolta Jákob. – Mai beszédünk sok más nyelv keverékéből alakult ki.
– Miért nem élnek a zsidók most is a saját hazájukban?
– Mert vétkeztek.
– Mit követtek el?
– Bálványokat imádtak, és meglopták a szegényeket.
– Most már nem csinálják?
– Bálványokat nem imádnak.
– És mi van a szegényekkel?

Jákob gondosan mérlegelte a kérdést, mielőtt válaszolt.

– A szegények nem részesülnek igazságos bánásmódban.

– Ki bánik igazságosan a szegényekkel? A parasztok egész éven át keményen dolgoznak, még sincs semmijük. Zagajek a kisujját sem dugja hideg vízbe, de mindenhez hozzájut; övé a legjobb gabona, a legkülönb jószág.

– Minden ember számadással tartozik.

– De hol, Jákob? És mikor?

– Nem ezen a világon.

– Most már mennem kell, Jákob. Nemsokára felkel a nap.

Átfonta a férfi nyakát, és szenvedélyes búcsúcsókot nyomott szájára. Arca újra felhevült, de végül mégiscsak elszakította magát tőle. Félénk mosollyal suttogott, miközben kinyitotta a csűr ajtaját. Nem volt holdvilág, de a hó fehér fényében látszott az arca. Jákobnak a Lilitről szóló történet jutott eszébe, aki éjszaka férfiak után kutat, és elcsábítja őket. Már hetek óta élt együtt Wandával, és mégis valahányszor vétkére gondolt, remegés fogta el. Hogy is történt? Évekig ellenállt a kísértésnek, s egyszerre csak elbukott. Amióta Wandával él, meg is változott. Néha már nem ismert magára, mintha elhagyta volna a lelke, és valami más gyámolítaná helyette, olyasvalami, ami az állatokat is fenntartja. Továbbra is imádkozott ugyan, de nem a régi elmélyültséggel. Elmondta a Zsoltárokat, a Misna egyes részeit, a szent szavak azonban nem jutottak el szívéig. Benső énje mintha megdermedt volna. Nem dúdolta, nem énekelte már a régi dallamokat, és ha feleségére, gyerekeire és a többi mártírra gondolt, akiket a kozákok elpusztítottak, szégyenkezés fogta el. Mi köze is lehet neki e szentekhez? Azok megdicsőültek, ő tisztátalan lett. Isten szent nevéért áldozták fel magukat, ő meg a sátánnal kötött szövetséget. Jákob már nem tudta fékezni gondolatait. Mindenféle képtelen, elvetendő dolog zsúfolódott agyában. Elképzelte magát, amint tortát, sült csirkét, marcipánt eszik, bort, méhsört meg árpasört

iszik, vadászik a sziklák közt, gyémántot, aranypénzt talál, gazdag ember lesz, és hintóban kocsikázik. Mind csillapíthatatlanabb vágyat érzett Wanda után. Ahogy az asszony kilépett a csűrből, máris érezni kezdte hiányát.

A lélek példáját követte a test is. Ellustult, legszívesebben mindig a szalmán hevert volna. A téli hidegtől többet szenvedett, mint bármikor azelőtt. Ha fát vágott, a fejsze bennragadt, nem tudta kihúzni. A hólapátolástól gyorsan kifáradt, pihennie kellett. Milyen szokatlan, különös volt mindez! Még a tehenek is, melyeket pedig ő gondozott, makacsul kezdtek viselkedni, mintha érezték volna, hogy baj van vele. Többször előfordult, hogy fejés közben rúgni vagy döfni próbáltak. A kutya megugatta, akár egy idegent.

Álmai is megváltoztak. Apja és anyja nem jelent meg többé előtte. Elaludt, és máris Wandával volt együtt. Erdőkön barangoltak, barlangokon másztak keresztül, gödrökbe, szakadékokba, feneketlen mélységekbe zuhantak, szennyes vizű, rothadó mocsarakba süllyedtek. Patkányok, bozontos farkú fenevadak és különféle más szörnyetegek üldözték őket, különös hangon rikoltoztak, nyáluk csurgott, s rájuk köptek, rájuk okádtak. E gyötrő álmokból ébredve, veríték verte ki testét, de szenvedélytől is égett. Egy belső hang szüntelenül Wandát hívta. Még olyan napokon is nehezen tudta távol tartani magát tőle, melyeket a mózesi törvény tisztátalanoknak nyilvánított.

V

Holdvilág ragyogott a felhőtlen égen, az éjszaka csaknem olyan világos volt, mint a fényes nappal. Jákob a csűr ajtajában állt, és felnézett a sokmérföldes hegyvonulatra. Az erdőségekből kiemelkedő kőszirtek szemfedővel takart halottaknak, hátsó lábaikon álló vadállatoknak, másik világból való szörnyeknek tűntek. A falura boruló mélységes csöndben Jákob füle csengett, mintha szöcskék töme-

gének hangját hallaná a hólepel alól. A hóesés megszűnt, csupán egy-egy pehely hullott lassan a földre. Varjú ébredt fel álmából, és károgott egyet. A csűrök és környező ólak vackaiban mezeiegerek, menyétek kaparásztak, mintha a tavasz gyors eljövetelét várnák. Jákob is csodát remélt. Talán korábban köszönt be idén a nyár, mint máskor. Isten hatalma mindenre képes. Ha a Mindenható úgy akarja, a nap takaróját is félrevonhatja, ahogyan Ábrahám idejében tette. De vajon kiért tenne az Úr ilyen csodát? Jákobért? A bűnös, az erkölcstelen Jákobért? Az udvarban álló fákra pillantott. Ágaikon mint fehér körték csüngtek a hócsomók, a gallyakról jégszirmok hullottak. Feszülten figyelt. Miért nem jön Wanda? A kunyhó sötét volt, hófuvatból előbúvó gombának látszott. Jákob lépéseket, hangokat vélt hallani. A kunyhóajtó kinyílt, és Wanda tűnt fel, de nem mezítláb, kendőbe burkolózva, mint máskor, hanem cipőben, bárányből kabátban, kezében bottal. Jákobhoz lépett, és így szólt: – Apám meghalt.

Jákob gondolatai megdermedtek.

– Hogyan? Mikor?

– Éjszakai nyugovóra készült, mint máskor, mélyet sóhajtott, és vége volt. Olyan csendesen halt meg, mint egy egér.

– Hová készülsz?

– Antekért megyek.

Csendben álltak, majd Wanda így szólt: – Nehéz idők várnak ránk. Antek nem szível téged. Meg akar ölni.

– Mit tehetek ellene?

– Vigyázz magadra!

Ezzel útnak indult. Jákob ott állt, és figyelte, ahogy távolodik, egyre kisebb lesz, míg végül már csak akkorának látszott, mint egy jégcsap. Nem sírt, de Jákob tudta, hogy bánkódik. Elvesztette apját, akit szeretett, hiszen néha még Jákobot is „apámnak" szólította. Az öregember lelke – bármilyen volt is – megvált testétől. De vajon hol van most? Még mindig a kunyhóban, vagy már felfelé száll? A kéményen keresztül távozik vajon, mint a füst? Falusi

szokás szerint Jákobnak meg kellett látogatnia a családot, hogy néhány vigasztaló szót mondjon. Habozott, menjen-e be most. Wanda nélkül kigyófészek volt a ház. Abban sem volt egészen bizonyos, hogy a zsidó törvények engedik-e neki az efféle részvétlátogatást, de végül mégis úgy döntött, hogy bemegy. Kinyitotta a kunyhó ajtaját. Az öregasszony és Barbara a szoba közepén állt, egy cserépben mécsbél égett. Az ágyon ott feküdt a halott. Külsejében máris elváltozott, az arca sárga, agyagszerű lett, fülei krétafehérek, szája helyén lyuk tátongott. Szinte elképzelhetetlennek látszott, hogy alig néhány perccel ezelőtt még élt. A ráncos szemhéj, a szemgödör azonban megőrzött valamit az élő Jan Bzikből – a mosolyát, annak az embernek a pillantását, aki valami mulatságos és jóleső dolgot látott. Az öregasszony rekedt hangon zokogott.

– Meghalt! Vége van!

– Adjon a Jóisten vigaszt!

– Vacsoránál még semmi baja nem volt. Egész tál árpagaluskát megevett. – Szavait csak félig-meddig intézte látogatójához.

Jákob ott álldogált, s közben egymás után érkeztek a szomszédok. A nők kendőben, elnyűtt cipőben jöttek, a férfiak juhbőrben, lábukon kapcával. Egyik asszony kezét tördelte, könnyeket sajtolt ki szeméből, keresztet vetett. Az özvegy állandóan ugyanazt a mondatot ismételte: – Árpagaluskát vacsorázott, és minden morzsát megevett. – A halált vádolta e szavakkal, és egyszersmind bizonyságát adta, milyen példás feleség is volt ő. Az arcok árnyékba merültek, és az éjszaka titokzatosságával teltek meg. A levegő csakhamar áporodottá vált. Valaki Dziobakért ment, s a koporsókészítő is megérkezett, hogy mértéket vegyen Jan Bzikről. Jákob kilopózott a kunyhóból. Idegennek érezte magát ezek között az emberek között, jóllehet Jan Bzik voltaképpen az apósa volt. E gondolat megriasztotta. „Valójában nem Teráhtól és Lábántól származunk-e valamennyien?", mondta magában. Didergett, fogai összekoccantak. Évek során megszokta az öregembert, aki derék, igazságos ember volt, sohasem

gúnyolta, nem illette csúfnévvel. Titkos megértés alakult ki közöttük, mintha Bzik ösztönösen megérezte volna, hogy gyöngéden szeretett Wandája egyszer majd Jákobé lesz. – Rejtély, mélységes rejtély ez – mormolta Jákob. – Minden ember Isten képmására teremtődött. Lehetséges, hogy Jan Bzik a többi istenfélő kereszténnyel együtt a Paradicsomba kerül.

Újra csak Wanda után sóvárgott. Vajon miért késik? Most aztán vége lesz a nyugalmuknak. A kutya ugatott, egyre több falubeli érkezett a kunyhóba. Zagajek is megjött. Alacsony, kövérkés ember volt, rókaprém kabátot, nemezcsizmát és a zsidók szombati fövegéhez hasonló szőrmesapkát viselt. Húsos orra alatt úgy meredezett a bajsza, akár egy kandúré. Megvirradt, a csillagok fénye elhomályosult. Az ég halovány, majd rózsaszínű lett. A hegyek mögött felbukkant a nap, és vöröses fényfoltok csillogtak a havon. A téli madarak harsány hangon csiripeltek. Jákob az istállóba ment, és látta, hogy Kwiatula, a legfiatalabb tehén, jóformán még üsző, hamarosan megellik. Felpuffadt hassal állt, fekete pofájából nyál csöpögött, és nedvesen csillogó szemmel nézett Jákobra, mintha segítségért könyörögne.

Nekilátott a takarmány elkészítésének. A teheneket is meg kellett fejni. Szecskázott szalmát, korpát és fehérrépát kevert össze. – Mindannyian rabszolgák vagyunk – szólt Jákob halkan az állathoz. – Isten rabszolgái. – Az ajtó egyszerre csak kinyílt, és Wanda lépett be. Arca nedves volt és piros. Megragadta Jákob kezét, és sírni kezdett, mint annak idején az ő Istenben boldogult édesanyja, amikor Kol Nidrére készülődve, a nagy gyertyát becsavarta. – Most már senkim sincs, csak te! – zokogta.

I

Arról, hogy a falu szűkében van az élelemnek, nemigen esett szó, és az ínség ellenére is nagy parádéval ünnepelték a karácsonyt. Sokan már jóval előbb leölték a disznót, sőt a szopós malacokat is, az ünnepre mégis maradt elegendő hús, és vodkában sem volt hiány. A gyerekek házról házra jártak, és karácsonyi dalokat énekeltek. Nagyobb fiúk úgy gyűjtöttek ajándékot, hogy farkasnak öltözött társukat vitték körül. Mivel a kápolna teteje lyukas volt, Zagajek csűrében állították fel a jászolbeli születést megjelenítő betlehemet. Ott mutatták be a látványos élőképet is, mely az Isten újszülött fiának imádására siető háromkirályok és napkeleti bölcsek érkezését ábrázolta. Pásztorbot, kócszakáll, aranyozott csillag – a játékhoz szükséges összes kellék kéznél volt, mivel minden évben használták. A juhok viszont élő szereplők voltak, s bégetésükkel jókedvre derítették a csüggedt parasztokat.

Kemény tél volt, betegség, ragály pusztított. A temetőben egyre szaporodtak a sírok, kicsik és nagyok, az új fakeresztek zömét meg kidöntötte az orkán. Most azonban a vidámság időszaka következett el, Zagajek játékokat osztott szét a gyerekek között, és fehér lisztet adott az asszonyoknak, hogy ostyát süthessenek. Noha Jákob felvilágosította Wandát, hogy a zsidók olyan istenben hisznek, akinek nincs fia, és aki egyszemélyű isten, az asszony mégsem vonhatta ki magát az ünnepségből, és az éjféli misére is el kellett mennie. Részt vett az előadáson, és ahogy dicsfénnyel a feje körül Stefan mellett állt, maga is szenthez volt hasonló. Stefan álarcot viselt, fehér szakálla

volt, fején püspöksüveg. Lehelete italtól bűzlött, s alattomban meg-megcsípve Wandát, trágár szavakat súgott a fülébe.

Wanda minduntalan kérte Jákobot, hogy a többiekkel együtt vegyen ő is részt a lakomán. Még Jákob ellensége, Antek is ki akart békülni vele az ünnepre. A kunyhóban pántlikákkal és füzérekkel díszített karácsonyfa állt. Az öregasszony perecet készített, disznóhúst sütött, káposztát töltött, és különféle más ételeket főzött. Kellett volna még valaki, hogy ugyanannyi férfi legyen, mint asszony, Jákob azonban hajthatatlan maradt. Nem kóser, amit esznek, bálványimádás, amit művelnek – inkább meghal, de efféle ceremóniákból nem kér. Így hát a csűrben maradt, és most is csak száraz kenyeret evett. Wandát bántotta, hogy különválik, elbújik a többiektől. A lányok gúnyos megjegyzéseket tettek Jákobra, de őt – a szeretőjét – sem kímélték. Anyja nyíltan hangoztatta, hogy meg kell szabadulniuk ettől az átkozott zsidótól, aki balszerencsét és gyalázatot hozott a családra. Wanda most már jobban ügyelt éjszakai látogatásaira, mert tudta, hogy a fiúk mindenféle gonosz tréfát terveznek Jákob ellen. Ki akarják vonszolni a csűrből, és erőszakkal megetetni disznóhússal. Egyikük javasolta, hogy áldozzák fel a folyó szellemének, és vessék a vízbe vagy heréljék ki. Wanda kést adott neki, hogy legyen mivel védekeznie. Az asszony rákapott a vodkára, így próbálta szíve keserűségét eloszlatni.

Három nappal karácsony után a falu Turon napját ünnepelte, akit a lovak, a bátorság, a szél és az eső ősi istenekként tiszteltek. Dziobak a pogány ünnep eltörlését követelte, rámutatva, hogy Jézus születésével az összes bálványok hatalmukat vesztették, és a városokban sem emlékezik meg senki az efféle napokról. A falubeliek ügyet sem vetettek tiltakozására, és Zagajek házában, éppúgy, mint a kunyhókban, nagyban folyt a tánc. A zenészek hegedültek, verték a cintányért, a dobot, eljátszották „A kis suszter"-t, „A pásztor"-t, „A galamb"-ot, a „Jó éjszakát"-ot és „A haldokló dalá"-t, mely utóbbi könnyeket csalt a nők szemébe. A fiatalok mazurkát, polkát, kra-

kowiakot, goráltáncot jártak. Mindenki elfeledte bújátbaját. Fiúkkal, lányokkal telezsúfolt szánkók siklottak a havon, csilingeltek a gyeplőszárra és a hámra akasztott csengők. Néhol kutyafogatú szánokat is lehetett látni. Wanda megígérte Jákobnak, hogy nem vesz részt e pogány dorbézolásban, de ahogy múlt az idő, egyre nyugtalanabb lett. Táncolnia, innia kellett, mint a többi falubelinek. Amíg itt él, lehetetlen kivonnia magát körükből. Szökést tervezett Jákobbal, az ő hitére akart térni, így még inkább ügyelnie kellett, hogy ne keltsen gyanút. Sietve indult a csűr felé, arca kipirult, szeme csillogott. Sebtében néhány csókot adott Jákobnak, arca a férfi melléhez simult, és zokogni kezdett. – Ne haragudj rám! – szólt. – Idegen lettem már a saját otthonomban is.

II

Jákob számítása szerint Niszán hó elseje lehetett, két héttel Pészáh ünnepe[3] előtt. Rabsága folyamán sem evett sohasem kenyeret ezen az ünnepen, nyolc napon át tejen, sajton és zöldségfélén élt. Újra beköszöntött a hideg és a nagy hóesés. Antek egy környékbeli faluba ment tehenet vásárolni, és Wandát is magával vitte, hogy kikérje tanácsát. Az asszony kénytelen volt beleegyezni, mivel Jákob miatt félt magára haragítani bátyját. Jákob fejéssel töltötte a reggelt, majd tűzifát aprított, ami legkedvesebb foglalatossága volt. Miközben fejszéje föl-le járt, röpködtek a szilánkok. A súlyosabb darabokba éket vert, úgy hasogatta fel őket. Apránként nőtt a halom, míg végül jókora mennyiség gyűlt össze. Bement pihenni a csűrbe, lefeküdt, lehunyta szemét, és Wanda jelent meg előtte, de álmának színtere nem a falu volt. Hirtelen úgy érezte,

3 Pészáh az egyiptomi szolgaságból történt kivonulás emlékünnepe. E nyolc napig tartó ünnepen az előírás szerint kenyér helyett kovásztalan kenyeret (maceszt, pászkát) kell fogyasztani. *(A fordító)*

megbökik, és kinyitotta szemét. Az ajtó félig nyitva volt, és Barbarát pillantotta meg maga mellett. – Kelj fel – szólt az asszony –, Zagajek hívat.

– Honnan tudod?

– Egy embert küldött érted.

Jákob felkelt. Nagyon is világosan el tudta képzelni, mi történt. Zagajek tudomást szerzett szökésének tervéről, és ezért halállal kell bűnhődnie. Stefan csak nemrégiben jósolta meg Wandának, hogy el fogják intézni a zsidót. Ütött hát az órám, gondolta Jákob. Hosszú évek óta tudta, hogy ez bekövetkezik, most mégis remegni kezdett a térde. Amint átlépett a küszöbön, lehajolt, maroknyi havat szedett fel, s megdörzsölte vele tenyerét, hogy imádkozhasson. „Legyen Isten akaratával, hogy halálom megszabadítson összes bűneimtől!", mormolta. Egy pillanatig szökésre gondolt, de aztán belátta, mennyire hiábavaló lenne így mezítlábasan, birkabőr ködmön nélkül. „Nem futok meg – határozta el –, vétkeztem, és rászolgáltam a büntetésre." Zagajek küldönce kinn állt, nem volt nála fegyver. – Gyerünk – szólt Jákobhoz –, az urak már várnak.

– Miféle urak?

– Honnan a csudából tudjam?

– Ezek szerint törvény elé idéznek – mormolta magában Jákob.

A kutyaugatás előcsalogatta házából az öregasszonyt. Némán állt ott tömzsi, terjedelmes alakjával, sárga arca, ferde vágású szemei sem örömet, sem szánalmat nem árultak el. Mellette Barbara húzódott meg – egy azok közül, akik birkatürelemmel fogadnak mindent. A kutya elhallgatott, farka lekonyult. Jákobnak megkönnyebbülést jelentett, hogy Wanda távol van. Mire hazatér, talán már mindennek vége lesz. Szerette volna elmondani a „Halljad, Izrael" kezdetű imát, de inkább akkorra halasztotta, amikor a hurkot nyaka köré vetik. Úgy érezte, mintha valami megfeküdné a gyomrát – didergett, csuklott, böfögött. Belekezdett a Zsoltárok harmadik fejezetébe, de mikor ahhoz a vershez ért, hogy „De te, oh,

Uram! paizsom vagy nékem, dicsőségem, az, aki felmagasztalja az én fejemet", megállt. Késő már ilyesmiben reménykedni. Odabólintott az öregasszonynak és Barbarának, de azok, akár a kitömött bábuk, néma mozdulatlanságba merevedtek. Jákobot egyes-egyedül az lepte meg, hogy kísérője nemcsak hogy fegyvertelen volt, de őt sem próbálta bilincsbe verni. „Mindennek vége hát", gondolta Jákob, amint lehajtott fejjel, ütemes léptekkel haladt. Évek óta tudni kívánta, mi következik a földi élet után. Egyedül a haláltusán szeretett volna túl lenni, és felkészült rá, hogy ha azt kívánnák tőle, tagadja meg és káromolja Istent, szentnek fogja vallani az ő nevét.

Asszonyok jöttek elő viskóikból, és meghökkenten bámultak rá. Csaholó kutyák szaladtak utána, egyik-másik békésen csóválta farkát. Kacsa totyogott át előtte az úton. „Tovább fogsz élni, mint én", bátorította Jákob. Búcsút vett a világtól, a falutól. „Ne engedd, hogy belebetegedjen az aggodalomba!", fohászkodott, Wandára gondolva. A sors nem engedte, hogy eljusson az igazsághoz, elmélkedett Jákob, és szánalmat érzett iránta. Felpillantott az ismét tavasziasan fénylő kék égre. Az egyetlen felhő hosszú nyakú, egyszarvú állatra emlékeztetett. A távolból lenéztek rá a hegyek, amelyek közé menekülni akart a szolgaságból. „Isten rendelése, hogy összekerüljek velük", mondta apjára, anyjára, feleségére és gyermekeire gondolva.

Az ember Zagajek házához vezette. Az épület előtt ekhós szekér állt befogott lovakkal. Jákobnak úgy tűnt, hogy a fogat távolabbról érkezhetett. Takaró fedte a lovakat, hámjukat rézveret díszítette, a szekér hátsó tengelyén lámpás függött. Jákob a tisztára súrolt lépcsőházba lépett, és felment az emeletre. Jóformán már el is felejtette, hogy lépcső egyáltalán létezik, de itt mintha egy darabka város állt volna a kis falu közepén. Ahogy az előszobán végigment, a készülő ebéd káposztaillata csapta meg orrát. Az ajtókon ugyanolyan rézkilincsek voltak, mint annak idején a szülei házában, előttük szalmafonatú lábtörlők. Egyik ajtó kinyílt, és különös, álomszerű látvány

tárult elé. Egy asztal mellett három férfi ült, szakállas, pajeszos zsidók, kis kerek sapkával fejükön. Egyikük kigombolt kabátja alól imarojt kandikált elő. A másik ember ismerősnek tűnt Jákobnak, de zavarában nem tudta, hol találkozott vele. Szájtátva állt, és a zsidók is csodálkozva néztek rá vissza. Végül egyikük jiddisül szólította meg: – A Zamośćból való Jákob vagy?

Jákob szeme előtt elsötétült a világ.

– Igen, az vagyok – felelte lengyeles kiejtéssel.

– A józefówi Reb Ábrahám veje?

– Igen.

– Nem ismersz meg?

Jákob szemügyre vette. Az arc ismerősnek tűnt, de nem tudta, honnan. „Akkor hát ez mégsem a halálom napja", gondolta. Még mindig képtelen volt felfogni a történteket, csupán mezítelen lábát, paraszti öltözékét szégyellte. Mintha megdermedt volna benne minden, és szótlan félénkség fogta el, akárcsak kisfiú korában. „Talán már odaát vagyok", gondolta. Mondani akart valamit, de egyetlen hang sem jött ki a torkán. Egy pillanatra még jiddis tudása is cserbenhagyta. Másik ajtó nyílt meg, és az alacsony, köpcös Zagajek lépett be, orra vörös volt, hegyes bajusza két egérfarokhoz hasonlított. Paszománnyal díszített zöld zekét és rövid szárú csizmát viselt. Kezében lovaglópálcát tartott, melynek nyúllábból volt a nyele. Bár kora délelőtt volt, máris jócskán felöntött a garatra, ami bizonytalanná tette járását. Szeme vérbe borult, könnyezett. – Nos, ez a ti zsidótok? – kiáltott.

Az az ember, aki Jákobot megszólította, tétovázva felelt: – Igen, ő az.

– Helyes. Akkor vigyétek és menjetek! Hol a pénz?

Az egyik zsidó, alacsony termetű, kövérkés ember, legyezőszerűen szétterülő szakállal és egymástól távol ülő szemekkel, szótlanul elővette pénztárcáját kabátjából, és aranypénzt kezdett kiszámolni. Zagajek minden darabot szemügyre vett, hüvelyk- és mutatóujja közé vette az aranyakat, és hajlítgatni próbálta. Jákob csak most értette meg, mi is történt. Ezek a zsidók érte jöttek, és kiváltják

a rabságból. Az ismerős arcú ember Józefówból való volt, az egyik városi elöljáró. Jákob hirtelen szörnyű zavarba jött, mintha a hegyek között töltött közel fél évtized hatására bárdolatlan paraszttá változott volna. Nem tudta, miként rejtse el kérges kezét, piszkos lábát. Szégyenkezett rongyos ujjasa, vállára csüngő, borzas haja miatt, és közben elfogta a vágy, hogy paraszti módon térdet hajtson, megragadja és megcsókolja a zsidók kezét. A férfi, aki kiszámolta az aranyakat, égnek emelte tekintetét.

– Áldott légy Te, aki feltámasztod a halottakat!

III

Az események kísérteties gyorsasággal peregtek. Zagajek kezét nyújtotta neki, és jó utat kívánt. A következő pillanatban a zsidók már kifelé kísérték, és kérték, szálljon fel az ekhós szekérbe. A falusiak Zagajek háza elé gyűltek, de Jan Bzik családjából nem volt ott senki. Mielőtt Jákob egy szót is szólhatott volna, a keresztény kocsis – akit Jákob nem vett eddig észre – megpattintotta ostorát, és a kocsi máris lefelé gördült a hegyről. Jákob Wandára gondolt, de nem szólt. Mit is mondhatott volna? Csak nem kérhette, hogy paraszt szeretőjét is vigyék magukkal! Wanda távol volt, el sem búcsúzott tőle. Szabadulása éppoly gyorsan, éppoly váratlanul következett be, mint annak idején a rabul ejtése. A szekérben ülők mindannyian egyszerre kezdtek beszélni, és ez annyira megzavarta, hogy alig tudta, mit válaszol. Mintha valami idegen nyelven beszéltek volna. Bélelt zekét borítottak a vállára, fejére kis kerek sapkát tettek. Ahogy közöttük ült, szinte meztelennek érezte magát. Lassacskán mégis kezdte megszokni szavaikat, mozdulataikat, illatukat, és megkérdezte, miképpen értesültek hollétéről. – Egy vándorcirkusszal érkező ember tájékoztatott bennünket – feleltek.

Jákob újra elhallgatott.

– Mi történt a családommal? – kérdezte kisvártatva.

– Mirjám nővéred életben van.
– Senki más?
Nem feleltek.
– Szaggassam meg a ruhámat? – kérdezte, nem csupán tőlük, önmagától is. – Nem emlékszem már az előírásra.
– Igen, szüleid elvesztése miatt. De gyerekeid után nem kell. Több múlt el harminc napnál.
– Igen, ez most már távoli eseménynek számít – jegyezte meg Jákob, a hivatalos kifejezést használva.
Jóllehet kezdettől fogva tudta, hogy szerettei nem élnek, mélységes bánat fogta el. Egyedül Mirjám maradt meg a családból. Félt a részletek után érdeklődni, egyre csak maga elé bámult, miközben a többiek – főleg egymás között – beszélgettek. Megtárgyalták, milyen ruhaneműre van Jákobnak szüksége: ingre, imarojtra, nadrágra, cipőre. Egyikük úgy vélte, le kell vágni a haját, a másik bőrzsákot bontott ki, és kotorászni kezdett benne. A harmadik süteménnyel, vodkával, lekvárral kínálta. Jákob nem volt hajlandó enni, gyászolni akart legalább egy napig. Most már eszébe jutott a józefówi ember neve: Reb Mojse Zakolkower, a város hét legtekintélyesebb polgára közül az egyik. Amikor Jákob utoljára látta, még fiatalember volt, alig serkedt a szakálla.
– Pontosan ugyanaz a történet, mint Józsefé és a testvéreié – jegyezte meg az egyik férfi.
– Most, hogy ezt megértük, hálaimát kell mondanunk – vetette közbe a másik, és rögtön el is kezdte: – Oh, Te, aki megtartottál és engedted megérnem ezt a napot.
– Nekem pedig azt kell mondanom, hogy „kegyelmet gyakoroltál" – mormolta Jákob, mintha bizonyítani kívánná zsidó voltát, és hogy nem történt tévedés, amikor kiváltották a rabságból. De imája közben is érezte, hogy hibát követ el. Istent szívből fakadó, természetes hangon kell dicsőíteni, az ő szava viszont olyan érdesnek, durvának tűnt számára, hogy szégyenkezett ilyen kifinomult emberek előtt beszélni. Útitársai kis termetűek voltak, az ő feje a tetőt verte. Ketrecben érezte magát, és a szekér szaga is olyan szokatlannak tűnt, hogy alig tudta tüsszen-

tését visszatartani. Jótevőinek köszönettel tartozott, de nem találta az alkalomhoz illő szavakat. Valahányszor beszélni akart, jiddis és lengyel szavak keveredtek össze fejében. Tudta, hogy nevetségessé teszi magát, mint egy fajankó, aki művelt emberekkel társalog. Végül mégis megkérdezte: – Ki maradt meg Józefówban?

A többiek, mintha csak erre vártak volna, valamennyien egyszerre kezdtek beszélni. A kozákok jóformán földig rombolták a várost – öltek, gyilkoltak, gyújtogattak, akasztottak, de néhány ember mégis életben maradt, leginkább özvegyasszonyok, öregemberek, meg egypár gyerek, aki padláson, pincében bújt meg, vagy kicsiny falvak lakóinál lelt menedékre. Neveket említettek, melyeket Jákob ismert, másokról viszont, Józefów új lakóiról, sohasem hallott. A szekér szüntelenül lefelé haladt a hegyről, fedelén átszűrődött a napfény, és a beszélgetés továbbra is gyászos emlékeket idézett. Minden mondat ezzel a szóval végződött: „megölték". Néha ilyesmit is hallott Jákob: „Pestisben halt meg." Igen, a Halál Angyalának sok dolga volt. A gyilkolást és gyújtogatást betegség követte, mint a legyek hullottak az emberek. Jákob agya alig volt képes befogadni a csapások e végtelen sorát. De mint mindig, a jövő magja most is megmaradt. Látszott, hogy a bánat hatalmas súllyal nehezedett az elbeszélőkre, és Jákob is lehajtotta fejét. Mintha, a mesebeli Hónihoz hasonlóan, hetven esztendeig aludt és egy másik korban ébredt volna fel. Józefów már nem volt a régi. Zsinagóga, iskola, rituális fürdőház, szegényház – minden elpusztult. A gyilkosok még a sírköveket is kiásták. A Szentírás egyetlen fejezete, az imaház könyveinek egyetlen oldala nem maradt épen. A város lakossága bolondokból, elmebetegekből, nyomorékokból állt. – Miért történt ez velünk? – kérdezte az egyik férfi. – Hiszen Józefów a Tóra otthona volt.

– Isten akarta így – felelte a másik.

– De miért? Milyen bűnt követtek el az apró gyermekek, akiket élve temettek el?

– A zsinagóga mögötti domb három napon át rengett.

Hanan Beris nyelvét kitépték, Bejla Ithének a mellét vágták le.

– Mi rosszat tettünk nekik?

Senki sem válaszolt. Az emberek Jákobra vetették pillantásukat, mintha tőle várnának feleletet. Ő azonban némán ült. Mindaz, amit Wandának fejtegetett, hogy bűn nélkül nem létezhet szabad akarat, fájdalom nélkül nincs kegyelem, most nagyon is felszínesnek, érzelmesnek, egyenesen istenkáromlásnak hangzott. Vajon a kozákok segítségére volt szüksége a Teremtőnek ahhoz, hogy saját mivoltát feltárja? És ezért kellett e gyerekeket élve eltemetni? Felidézte saját gyermekeit, a kis Jichákot, a csecsemő Brejnát, elképzelte, amint meszesgödörbe dobják és élve ássák el őket. Hallotta fojtott sikoltásukat. Ha a legpompásabb mennyei palotába jut is a lelkük, és a legnagyszerűbb jutalomban részesülnek is, kárpótlást nyújt-e mindez az elszenvedett gyötrelemért, rettegésért? Jákob nem értette, hogyan tudott egyetlen pillanatra is megfeledkezni róluk. A felejtés őt is bűnrészessé tette a gyilkosságban.

„Igen, gyilkos vagyok – mondta magában. – Nem vagyok jobb náluk."

I

Pészáh ünnepe véget ért. A Kinyilatkoztatás ünnepe jött és elmúlt. Eleinte minden nap egy álló esztendőnek tűnt Jákob számára, oly sok eseményt tartogatott. Egyetlen óra, jóformán egyetlen perc sem telt el anélkül, hogy valami új vagy félig elfeledett dologra ne bukkanjon. A pogányok közt rabszolgaságban töltött hosszú évek után nem mindennapi élmény volt ismét visszatérni a héber könyvekhez, zsidó öltözékhez, ünnepekhez. Fenn a hegyen vagy Jan Bzik csűrében el sem tudta képzelni, hogy ez a világ megmaradt, hogy Hmelnyickij és a kozákjai nem irtották ki gyökerestől. Máskor meg olyan érzése támadt, hogy Józefów nem is volt soha, és személyes emlékei ábrándképek csupán. És most egyszeriben újra zsidónak öltözött, zsinagógákba tért be, imaszíjjal imádkozott, imarojtot viselt, és szigorúan kóser ételeket evett. Krakkó és Józefów között megszakítás nélküli diadalmenet volt az útja. Minden városban rabbik és más tekintélyes személyiségek üdvözölték, látták vendégül. Asszonyok hozták el gyermekeiket, hogy áldja meg őket, érméket kellett megérintenie, és varázsigéket mondania borostyánkövek fölött. Mivel mártírjaikért már semmit sem tehettek, e rabságból megváltott embert árasztották el szívük jóságával.

Nővére, Mirjám és annak leánya, Binele, Józefówban várták. Kettőjükön kívül mindössze néhány távoli rokona maradt életben. Józefów a felismerhetetlenségig megváltozott: az egykori házak helyét fű lepte be, és ott, ahol valamikor kecskék legeltek, most épületek álltak. Sírhan-

tok emelkedtek a zsinagóga udvarának közepén. A rabbi, a helyettese és a vezető személyiségek java része más városokból származtak. Jákob kapott egy szobát, és a helyi hatóság úgy gondoskodott megélhetéséről, hogy egy jesiva[4] osztályt szervezett, és ennek tanításával bízta meg. Valamikor jómódban élő nővérét, Mirjámot, toprongyosan, fogatlanul látta viszont. Jajveszékelve fogadta Jákobot, és a zokogást, könnyhullatást mindaddig nem hagyta abba, amíg Zamośćba vissza nem tért. Jákob már attól tartott, hogy nővére netán megháborodott. Sikoltozott, szorosan átölelte Jákobot, fel-le járt, kezét tördelte, saját arcát csipkedte, és minden csapást egyenként felsorolt, ami a családot sújtotta. Hivatásos gyászolókat és siratóasszonyokat juttatott Jákob eszébe, akiket a Talmud szerint valamikor a temetésekhez szerződtettek. Időnként olyan éles hangon siránkozott, hogy fivérének be kellett fognia a fülét.

– Ó, jaj, szegény Dina, felhasították a gyomrát, és egy kutyát tettek bele. Hallani lehetett az ugatását.

– Mojse Bunimot karóba húzták, és egész éjszaka nyögött.

– Lea nővéredet húsz kozák erőszakolta meg, majd ízekre szedték szét.

Jákob nem ringatta magát abban a tévhitben, hogy a halottak megkínzását el lehet felejteni. Ami a Bibliában Amálékről áll, az Izrael összes ellenségeire érvényes. Mégis kérnie kellett Mirjámot, ne zúdítson rá ennyi szörnyűséget egyszerre, hiszen az emberi agy befogadóképességének is van határa. Mindezeken a rémtetteken elmélkedni és mindmegannyit méltóképpen meggyászolni erőnket meghaladó feladat lenne. Új Tisá be-Ávot és új

4 A héber nyelvű, vallásos szellemű oktatás két szervezeti formája a héder (szoba, tanterem) és a jesiva (ülés, gyűlés). A héder alsófokú, általában fiúiskola, ahova a gyerekek már négyéves korukban kezdenek járni. Innen kerülnek a magasabb fokú jesivába. *(A fordító)*

Támmuz tizenhetedikét[5] kell meghirdetni. Az év nem elég hosszú ahhoz, hogy mindezekért a szentekért különkülön imádkozzanak és egyenként sirassák el őket. Jákob szeretett volna elmenekülni, valamilyen romos épületben megbújni, ahol nyugton maradhat, de a nyüzsgő, zsivajgó Józefówban nem akadt ilyen hely. Házakat emeltek, épületeket fedtek be, meszet kevertek, téglát hordtak mindenfelé. Új boltok nyíltak a piactéren, és vasárnapokon a parasztok ismét a városba csődültek, hogy a zsidókkal kereskedjenek. Visszatérése után Jákob nyomban vallási tevékenységbe kezdett. Maceszsütés ideje volt, és ő is segített vizet húzni, tésztát nyújtani, kovásztalan kenyeret sütni a város köztiszteletben álló lakói számára. Pészáh előestéjén néhány özvegyet látott vendégül széderre, és különösnek találta a hajdani egyiptomi csodatételek felidézését most, amikor egy új fáraónak sikerült véghezvinni mindazt, amire a régi nem volt képes. A Talmud minden egyes imája, törvénye, szakasza új jelentőséget nyert számára. Az isteni gondviselésre vonatkozó kérdései egyre élesebbek, szigorúbbak lettek, és nem tudta megállni, hogy újra meg újra fel ne tegye őket.

Megdöbbenve tapasztalta viszont, hogy ami az ő számára annyira új, azon már mindenki régen túltette magát. A jesiva növendékei nevetgéltek, és egymás rovására otromba csínyeket követtek el. A fürge eszű fiatalemberek nyakatekert spekulációkkal köszörülték agyukat. A kereskedők pénzkereséssel foglalkoztak, a nők ugyanúgy pletykáltak, mint azelőtt. És a Mindenható továbbra is hallgatott. Jákob belátta, hogy neki is Isten példáját kell követnie, lakatot tenni szájára, megfeledkezni ostoba belső énjéről és felesleges kérdéseiről.

Repült az idő. Pészáh, majd a Kinyilatkoztatás ünnepe is elmúlt. Jákob teste visszatért, de lelke nem találta helyét. Bizonyos szempontból rosszabb helyzetben volt, mint azelőtt: nem volt már miben reménykednie. Hogy

5 A jeruzsálemi szentély pusztulásának emlékére tartott gyásznapok. *(A fordító)*

gondolatait távol tartsa, egész nap elfoglalta magát: tanított, tanult, imádkozott, zsoltárokat mondott. Egyes városok nagy csomó agyonhasznált, szamárfüles könyvet adományoztak Józefównak, és Jákob megjavítgatta a lapokat, pótolta a hiányzó betűket, szavakat. Az új imaháznak gondnokra volt szüksége, ő ezt a munkát is elvállalta. Hajnalban kelt, és csak akkor tért nyugovóra, amikor már majdnem összeesett a kimerültségtől. Erkölcstelen az a gondolkodás, amely csupán az ég ellen emelt panasz vagy a hegyi kalyibában való szerelmeskedés emlékeire irányul. Elmélkedjenek inkább a tisztaszívűek!

A Jákob gondját viselő jámbor asszonyok kárpótolni szerették volna őt a száműzetés éveiért, de lassanként titkos háborúság jött létre köztük és védencük között. Puha ágyat vetettek számára, és ő a kemény padlón feküdt egész éjjel. Ízletes erőlevest főztek neki, ő viszont száraz kenyéren és kútvizen élt. Ha távolléte időszakáról faggatták látogatói, kurta válaszokat adott. Mit is tehetett volna? Az imaház ablakai a hegyre néztek, ahol feleségének és gyermekeinek a sírja volt. Látta, hogy az újra kizöldült fűvön tehenek legelésznek. Szüleit, rokonait, barátait megkínozták. Gyerekkorában nemegyszer szánakozva gondolt a zamośći temetőőrre, aki a halottasház mellett tölti egész életét, most pedig egész Lengyelország egyetlen hatalmas temető volt. A körülötte élők megszokták már ezt, ő azonban képtelen volt elfogadni. A legokosabb felhagyni az elmélkedéssel és a vágyakkal. Kérdéseket sem tesz fel többé. Hogyan is lehet érthetően indokolni másnak a kínszenvedéseit?

Egy napon, amikor Jákob egyedül ült az imaházban, így beszélt Istenhez: „Nem kételkedem mindenhatóságodban, és tudom, hogy minden cselekedeteddel jót akarsz, de mégsem tudok engedelmeskedni a parancsodnak: Szeresd a te istenedet! Képtelen vagyok rá, Atyám, e földi életben."

Mélységesen felháborító viselkedés Istentől elfordulni és közben egy parasztasszony után sóvárogni, ahelyett, hogy töredelemtől vezetve elevenen temetkezne el a bűnös. De mi történjen az otromba testtel és vágyaival? Hogyan lehet belső bűnös énünket elnémítani? Jákob mozdulatlanul feküdt a földön. Az ablak nyitva volt, és az éjszaka sötétsége betódult a szobába. Szemmel követte a csillagok pályáját, látta, amint a háztetők fölé emelkednek, és megfigyelte e napnál is fehérebb fények reszkető csillogását, pislogását. Ugyanaz az Isten irányította ezt az égi sokaságot, aki erőt adott a kozákoknak, hogy emberek fejét vágják le, emberek testét szaggassák szét. Az éjféli hold gyöngyházfényben úszott az égen, és egyenesen Jákob felé fordította ábrázatát, melyet a gyerekek Józsua arcának vélnek.

Józefów napközben a hangok zűrzavarában élt: fejszecsattogás, fűrészelés, zörgő szekerek, amelyek gabonát, zöldséget, tűzifát, épületfát szállítottak a falvakból, lónyerítés, tehénbőgés, gyerekhangok, amint az ábécét, Mózes Öt Könyvét, Rási szövegmagyarázatait és a Gemárát mondják fel. Ugyanazok a parasztok, akik Hmelnyickij hóhéraival együtt zsidó otthonokat fosztogattak, most fát fűrészeltek, zsindelyeztek, padlót raktak, kemencét építettek, házat festettek. Egyik zsidó kocsmát nyitott, ahová parasztok jártak sört és vodkát vedelni. Az arisztokraták törölték emlékezetükből a tömegmészárlást, és újból zsidó vállalkozóknak adták bérbe földjeiket, erdőségeiket és malmaikat. Az üzleti élet szükségszerűen összehozott zsidókat és gyilkosokat, s kézfogással pecsételték meg a különféle egyezségek megkötését. Hír szerint egyes zsidók is hasznot húztak a katasztrófából, lopott áruval kereskedtek, vagy elmenekült társaik elrejtett kincseit ásták ki. Az elhagyott feleségekről is sok szó esett. Ezek az asszonyok városszerte nyomoztak férjeik vagy a halálukat igazoló tanúk után. Sok zsidóban nem volt annak idején elég erő, hogy az áttérést megtagadja, és

a lengyel kormányzat most rendeletileg engedélyezte, hogy az akaratuk ellenére megkereszteltek visszatérhetnek eredeti hitükre.

A legnagyobb feltűnést azonban a kozák feleségek keltették – zsidó asszonyok, akiket erőszakkal vettek nőül a kozákok, és most nekivágva a sztyeppnek, hazaszöktek. Egyikük, Tirca Temma, alig valamivel Jákob előtt érkezett vissza Józefówba, és teljesen elfelejtett jiddisül. Első férje – aki az erdőbe menekült az öldöklés elől, és ott gyökerekkel táplálkozott – életben maradt. A visszatérő Tirca Temmát nem ismerte fel, és tagadta, hogy ő az. Az asszony a fürdőházban fedte fel bizonyítékát: a mellén levő mézszínű foltot és egy másik anyajegyet a hátán. Követelte, hogy férjét válasszák el második feleségétől, de a bíróság elutasította, és közölte Tirca Temmával, hogy neki kell elválnia. Az asszony kozákul szitkozódni kezdett, és továbbra is szüntelenül régi otthonába próbált behatolni, hogy a háztartás vezetését átvegye. Egy másik asszonyt dibuk[6] kerített hatalmába, egyik lány meg kutya módjára ugatott. Egy menyasszony, akinek vőlegényét esküvőjük napján gyilkolták meg, búskomorságba esett, és menyasszonyi ruháját, fátylát felöltve, a temetőben töltötte az éjszakákat. Csak most, évekkel a tragédia után, fogta fel Jákob, milyen mélyek a sebek, s amellett új háborúktól, új felkelésektől is kellett tartani. A sztyeppeken élő kozákok ismét Lengyelország lerohanására készültek, a muszkák, poroszok és svédek is kiélezett karddal álltak készenlétben. A lengyel nemesek meg csak ittak, pároználkodtak, parasztokat korbácsoltak, és egymással pöröltek, hogy melyiküket illeti magasabb rang, több előjog, nagyobb méltóság.

Nyugalmat csak az éjszaka hozott – a tücsökzene meg a békák kuruttyolása. Meleg szellők virágok, dudvák és kalászba szökkenő gabonafélék illatát hozták magukkal a mezőről, és Jákob az alig érezhető szagokat is felismerte.

6 A zsidó néphit szerint szellem, aki „belebújik" az emberbe. *(A fordító)*

Hallotta, amint madarak és más állatok fészkelődnek a bozótban. Ünnepélyes fogadalmat tett, hogy Wandára nem gondol többé, gyökerestül kitépi emlékét a szívéből. Ézsau leánya volt, aki házasságtörésre csábította őt, és csupán tisztátalan okok késztették a zsidó hit felvételére. Amúgy is messze voltak egymástól. Mire jó hát tépelődni, hiszen csak újabb bűnökhöz, ördögi csábításokhoz vezethet? Nyomorék emberek képét idézte fel magában, orr, fül, nyelv nélküli emberekét, akiket az úton és itt Józefówban látott, s valahányszor Wanda után vágyódott, e szerencsétlenekre gondolt. Velük kellene többet foglalkoznia, nem pedig buja álmokat szőni sanyargatóik édestestvéréről. Büntetést szabott ki magára: minden alkalommal, amikor Wandára gondol, napszállatig böjtölnie kell. Az önkínzás különféle módjait eszelte ki: kavicsot tesz cipőjébe, követ a párnája alá, rágás nélkül nyeli le az ételt, lemond az alvásról. Hagyta magát a sátántól behálózni, és ezt a bűnt egyszer s mindenkorra jóvá kell tenni. Beliál azonban szívós volt, mint a patkány. De ki volt a patkány? Jákob maga, vagy valamely fölötte álló erő? Hogy létezik Jó és Gonosz Szellem, ezt ő maga is tudta. Az ő agyába a Gonosz Szellem erősebben fészkelte be magát, és több mondanivalója is volt számára. Amint elszenderedett, a Gonosz Lélek birtokába vette, buja képeket tárt elé, Wanda hangját, mezítelen testét idézte fel, bemocskolta, bűnnel fertőzte Jákobot. Néha még ébren is hallotta hívó hangját: „Jákob, Jákob!" A hang kívülről jött, nem a belsejéből fakadt. Látta, amint a mezőn dolgozik, gabonát őröl, élelmet visz a tehénpásztornak, aki most fenn, az istállóban él. Lelkébe költözött az asszony, és nem tudta kiűzni. Amikor áhítatosságát végezte, imakendője alá bújt. Vele volt akkor is, ha a Tóra tanulmányozásába merült. „Miért mutattad meg a zsidósághoz vezető utat, ha a bálványimádók között hagytál?", panaszkodott. „Miért vontál magadhoz, ha utána eltaszítottál?" Wanda szemébe nézett, hallotta zokogását, vele ment a mezőn a tehenek között. Újra együtt fürödtek a

hegyi patakban, és karjában vitte a szalmára. Bálám ugatott, a hegyi madarak énekeltek. Hallotta az asszony lihegését: „Még, még!" Suttogott, harapta és csókolta a fülét.

A házasságközvetítők – köztük az az ember is, aki Jákob kiváltásában részt vett – megfelelő feleséget próbáltak keresni számára. Jákob eleinte visszautasított minden efféle ajánlatot. Nem szándékozott megházasodni, egyedül kívánt maradni. A többiek igyekeztek meggyőzni, hogy ez az életforma veszélyekkel jár. Miért legyen az ember állandó kísértésnek kitéve? Azonfelül a vallási törvény is előírja: „Légy termékeny és sokasodj!" Egy hrubieszówi özvegyasszonyt szemeltek ki jövendőbelijéül, és az Józefówba készült, hogy megismerkedjen Jákobbal. Rőfösüzlete volt Hrubieszów piacán, sőt háza is, melyet a kozákok épen hagytak. A Jákobnál néhány évvel idősebb özvegynek már a lánya is felnőtt, ez azonban nem jelentett számottevő akadályt. Zsidó ember nem tagadja ugyan meg testét, mert ezzel a sátánt hívná ki maga ellen, de Isten szolgálatának rendeli alá. Jákob tudta, hogy szeretni soha nem fogja ezt a hrubieszówi asszonyt, egyedül abban reménykedett, hogy felejteni tud majd mellette.

Belső küzdelme kimerítette – éjjel álmatlan volt, nappal elcsigázott. Úgy érezte, nincs már türelme a tanításhoz, és sem a Tóra tanulmányozásában, sem az imádkozásban nem leli többé kedvét. Az imaházban üldögélve szabad levegőre vágyott, és arról ábrándozott, hogy megint füvet gyűjt, sziklákon kúszik, fát hasogat. Hiába változtatták ki hittestvérei, továbbra is rabszolga maradt. Mint kutyát tartotta pórázon a szenvedély. Egyiptomi vérebek vették üldözőbe, és ő képtelen volt elkergetni őket.

Egy nap, amikor az imaházban ülve éppen azt fejtegette tanítványainak, hogyan akadt be a kos a szarvánál fogva, és hogyan áldozta fel Ábrahám, egy kisfiú lépett be, és így szólt: – Édesapám kéreti Reb Jákobot. – Jákob megremegett, mint mostanában mindig, amikor kisgyereket látott.

– Ki az édesapád?

– Mojse Zakolkower.
– Nem tudod, miért hívat?
– A hrubieszówi özvegy van itt.

Az osztály nevetésben tört ki, Jákob zavarában elvörösödött. – Mondjátok fel a Gemárát, amíg távol vagyok – utasította tanítványait. De még ki sem ment a házból, amikor hallotta, hogy az asztalt verdesve, nagy zenebonát csapnak. Élénk fiúk, megszokták, hogy állandóan bújócskázzanak, vagy kinn a bárány, benn a farkast játsszanak, szüntelenül tréfálkozzanak és nagyokat nevessenek. Mulatságuk egyik célpontja búvalbélelt tanítójuk volt, amint komor gondolatokba mélyedve ült előttük, és az a tény, hogy most egy asszonnyal hozzák össze, újabb tápot adott gúnyolódásuknak. Jákob úgy határozott, hogy nem megy haza a szombati kaftánjáért, inkább a kisfiúval tart. A gyerek, aki az öldöklés idején még nem is élt, egy madárról kezdett csacsogni, és elmondta, hogyan repült be hozzá este az ablakon. Megérkeztek Mojse Zakolkower újonnan épült házához. Kényelmesebb volt a réginél, melyet a kozákok felgyújtottak. Az előszobában ételszag, sült hús és hagyma illata terjengett. A konyha nyitott ajtaján át Mojse második feleségét pillantotta meg (az elsőt megölték), amint a tűzhely mellett állt. Egy másik asszony tésztát dagasztott, egy lány mozsárban borsot tört. Jákobot a múlt fuvallata csapta meg egy pillanatra, de ekkor Mojse – aki annak idején Zagajeknek leszámolta az aranyakat – kinyitotta a nappali szoba ajtaját, és beinvitálta. Jákob észrevette, hogy itt minden új: a falak, a padlózat, az asztalok, a székek, a könyvszekrényekben frissen kötött lublini könyvek. Amint a gonoszok eltakarodtak, a zsidók újra tevékenykedni kezdtek. Könyveket adtak ki, és a szerzők ide-oda utazgatva előfizetőket gyűjtöttek. De valahányszor a múlt látható módon életre kelt, Jákob úgy érezte, mintha szíven döfték volna. Az élőknek kétségkívül tovább kell élniük, de ez a megállapítás már önmagában is a holtak elárulását jelenti. Egy lakodalmi énekestől hallott dal jutott eszébe: „Mi más az élet, mint tánc a sírokon át?" Igen, szégyenletes dolog, hogy eljött ide,

amikor alig pár méternyire innét temették el feleségét, gyermekeit. De a házasság mégiscsak jobb, mint egy keresztény nő miatt emészteni magát.

Jákob és Mojse alaposan belemelegedett a jesiva és a felekezeti ügyek megbeszélésébe, amikor a ház asszonya lépett be, és a jómódúak szokása szerint aprósüteményt és egy tál cseresznyét kínált. Pirulva mentegetőzött, hogy nincs megfelelő öltözékben, és fejmozdulata mintha ezt fejezte volna ki: „Tudom, mire gondol, de úgysem tehet semmit. Az utolsó szó nem a férfiaké." Végül a hrubieszówi özvegy is megérkezett, apró termetű, kövérkés asszony, selyemruhában, atlaszköpenyben és színes szalagokkal, gyöngyökkel díszített matrónafőkötőben. Kerek arca olyan ráncos volt, mintha darabokból tákolták volna össze, fekete szemének lágy pillantása a cseresznyepálinka kásás üledékére emlékeztetett. A nyakán levő aranyláncon gyémánt himbálódzott, ujjain gyűrűk csillogtak. Méz- és fahéjillat terjengett körülötte, míg ő maga kutató pillantással mérte végig Jákobot.

– Te jó isten, mekkora óriás! Gonosz tekintet meg ne babonázza!

– Olyanok vagyunk, amilyennek Isten teremtett bennünket.

– Így van, és nagynak lenni jobb, mint kicsinek.

Érzelgősen, dallamos hangon beszélt, és batiszt zsebkendőjével szüntelenül orrát törölte. A kocsinak, melyen Józefówba jött, kiesett egy kereke – mesélte –, és egy kovácsműhelynél meg kellett állniuk, hogy kijavítsák. Sóhajtott, legyezni kezdte magát, s közben rőfösboltjáról beszélt, hogy milyen nehéz beszerezni a vevők által kívánt árucikkeket. A frissítőket, melyekkel Mojse felesége kínálta, először visszautasította, de aztán megadóan felhajtott egy pohár áfonyabort, és lenyelt három süteményt. A köpenye ráncaira hulló morzsákat is felszedte és megette. Az üzleti forgalom szerencsére jó, mesélte, de a lányok, az alkalmazottai nem megbízhatók. – Idegen kézbe csak piszkavas való – idézte a szólásmondást, és szeme sarkából sokatmondó pillantást vetett Jákobra. – Férfira

van szükség a házban, különben minden veszendőbe megy.

Jákob látta, hogy tetszik az asszonynak, és hogy kész lenne akár rögvest megkötni az előzetes házassági szerződést. Ő azonban habozott. Ez a nő öreg, mézesmázos és agyafúrt volt. Jákob nem óhajtotta alkalmazottak ellenőrzésével és vevőkkel folytatott alkudozással tölteni életét. Ennek az asszonynak olyan férjre volt szüksége, aki testestül-lelkestül a pénzszerzésnek szenteli magát. Elmondta, hogy új szárnyat készül építtetni házához, és üzletét is bővíteni akarja. Minél többet beszélt, Jákob annál inkább elcsüggedt. Nem tartozom már ehhez a világhoz, mondta magában, a házasság egyikünknek sem hozna örömet. Fennhangon pedig így szólt: – Nem születtem üzletembernek.

– Ki született annak? – kérdezte az asszony, és petyhüdt ujjaival kivett egy marék cseresznyét.

Rabsága éveiről kezdte faggatni Jákobot, noha ezt a témát általában kerülni szokták, mivel a pogányok között töltött időt elveszettnek tekintik a zsidók, olyasminek, amiről jobb nem beszélni. Ilyen gazdag asszonynak azonban nem kellett az illemszabályokhoz ragaszkodnia. Jákob beszélt neki Jan Bzikről, az istállóról a hegyen, ahol a nyarakat töltötte és a csűrről, melyben télen hált. – Hogyan jutott élelemhez a hegyen? – kérdezte az asszony.

– A völgyből hozták fel.

– Ki vitte fel? A paraszt?

– Nem, a lánya.

– Férjes asszony?

– Özvegy.

– Szombaton is gyújtott tüzet?

– Sohasem szegtem meg a szombatot. Nem kóser ételt sem ettem. – Szavai hallatára szégyenkezés fogta el, amiért vallásosságával kérkedik.

Az asszony figyelmesen végiggondolta a hallottakat, majd még egy sütemény után nyúlva, megjegyezte: – Más választása nemigen lehetett. Ó, jaj, mit tettek velünk ezek a gyilkosok!

Dél volt, a fiúk ebédelni mentek, némelyek haza, mások kosztadóikhoz. Jákob egyedül maradt az imaházban, és óráira készült. Örült, hogy újra elmélyülten tanulmányozhatja a könyveket, az viszont nem volt kedvére, hogy tanítással kell keresnie kenyerét. Legtöbb diákját nem érdekelte a tanulás, az értelmesebbek meg szőrszálhasogató módon igyekeztek összegabalyítani a legegyszerűbb, legkézenfekvőbb tényeket is. A Tórától távol töltött évek megváltoztatták Jákob szemléletét. Sok olyan dologra döbbent most rá, aminek eddig nem volt tudatában. Így például, hogy a Tóra egyetlen törvénye tucatnyi törvényt eredményez a Misnában és öt tucatot a Gemárában, a későbbi szövegmagyarázatokban meg egyenesen annyi a törvény, mint égen a csillag. Minden nemzedék hozzátette a maga további megszorításait. Jákob száműzetése idején a *Sulhán Áruh*-hoz[7] újabb magyarázatokat és újabb tilalmakat fűztek. Képtelen gondolata támadt: ha ez így megy tovább, a végén semmi nem lesz kóser. Mit fognak akkor enni a zsidók? Parazsat? És a parancsok és tiltások vajon miért nem óvták meg a zsidókat a kozákok kegyetlenkedéseitől? Mit kívánhat még Isten halálra gyötört népétől?

Környezetét figyelve egyébként, Jákob azt tapasztalta, hogy a törvények és szokások Istenre vonatkozó részét az egyházközség fenntartás nélkül követi, de az emberekkel való bánásmód előírásait büntetlenül megszegi. Pészáh előtt érkezett Józefówba, amikor éppen nagy háborúskodás tört ki a hívek körében. Szűkében voltak a pászkalisztnek, és a rabbi engedélyezte a borsó és a bab ünnepek alatti fogyasztását, mivel sem a mózesi törvényben, sem a Talmudban, sőt még Maimonidésznél sem talált ide vonatkozó tilalmat. Ez az intézkedés az egyházközség jó néhány tagját felbőszítette – nyilván vallásosságukkal ki-

7 Sulhán Áruh (terített asztal): Joszéf Káró hatalmas munkája, mely a zsidó élet törvényeit foglalja egybe. *(A fordító)*

vántak tüntetni, mások meg amúgy is haragudtak a rabbira, és most úgy álltak bosszút, hogy házának ablakait betörték, a templom keleti falánál levő ülésébe pedig szögeket vertek. Egyik vakbuzgó ember Jákobot környékezte meg, hogy vállalná-e a rabbiságot. Férfiak és nők, akik inkább meghaltak volna, mintsem hogy a legkisebb rituális előírást is megszegjék, nyíltan rágalmaztak, gyalázkodtak, és megvetően bántak a szegényekkel. A tanult emberek lekezelték a tudatlanokat, a vezetők saját maguk és rokonaik között osztoztak a kiváltságokon, magasabb tisztségeken, a többieket meg rendszerint kihasználták. Pénzkölcsönzők az uzsora elleni törvényt kijátszva, megzsarolták ügyfeleiket. Egyes portékákat csak akkor dobtak piacra, amikor ritkaságszámba mentek. Voltak, akik attól sem riadtak vissza, hogy hamis súllyal és mértékkel mérjenek. De valahányszor Jákob az imaházba lépett, mindet ott találta: az indulatost, a fennhéjázót, a hajbókolót, a csalárdot. Imádkoztak, és rosszban törték a fejüket, hiánytalanul eleget tettek a rituális előírásoknak, és közben megszegték Isten parancsolatait. A katasztrófa szegénységbe juttatta a hitközséget, de gyűlölködésből és irigységből még mindig túl nagy készletük maradt. Mojse Zakolkower elmondta Jákobnak, hogy akadnak olyanok, akik mindenáron meg szeretnék akadályozni a hrubieszówi özveggyel kötendő házasságát, és még névtelen levélben is rágalmazták Jákobot.

Őt azonban elsősorban saját gondolatai nyugtalanították, mivel tudta, hogy bűnös okok késztetik az efféle dolgokon való elmélkedésre. Az ördög bizonyítani próbálta, hogy a romlottság általános jelenség, így tehát a bűn fölött is könnyen napirendre lehet térni. A Jó Szellem így válaszolt: „Miért foglalkozol mások tetteivel? Magaddal törődj!" Jákob azonban nem tudott megnyugodni. Egyre csak azt kellett látnia, hogy az emberek olyasmit bizonygatnak, amire a szemük rácáfol. A vallásosság leplében irigység és kapzsiság bújt meg. A zsidók semmit sem okultak megpróbáltatásukból, sőt mintha a szenvedés mélyebbre süllyesztette volna őket.

Amint éneklő hanghordozással a szent szöveget olvasta, minduntalan fülében zengett a tehénpásztorok dalainak ritmusa. Voltak pillanatok, amikor vágyódni kezdett a hegyi istálló után. A zsidókhoz csak akkor ragaszkodott őszinte szívvel, amikor távol volt tőlük. Akkor elfeledte szemforgatásukat, fullánkos nyelvüket, kicsinyes fortélyaikat, agyafúrtságukat, civódásaikat. Igaz, a marhapásztorok durvaságától, vadságától sokat szenvedett, de mit lehetett efféle csőcseléktől várni?

A házassági szerződés már csaknem teljesen elkészült, az esküvő napját a Tisá be-Áv utáni péntekre tűzték ki. Az özvegy, noha jócskán túl volt a harmincon, még szülhetett gyereket, és nagyon akart egy fiút. A hízelgők máris gazdag embernek tekintették Jákobot, és bókokkal halmozták el. Őt azonban kerülte az álom, nyugtalanul és még mindig tétovázva gondolt erre a házasságra. Az özvegynek üzlethez értő, emberek között forgó férjre volt szüksége – ő visszavonultan él, akár egy remete. A rabszolgaság évei elidegenítették az élettől, egészséges külseje ellenére lelke sérült maradt. Folyton a kabbalisztikát búvta, bölcseleti műveket lapozgatott. Időnként menekülési vágy kerítette hatalmába, csak tudta volna, hová fusson. Mindenben kételkedett, de e kételyt – miként a példaszó tartja – „a szív nem osztotta meg az ajkakkal". Szolgaság éveiben nem nyúlt húshoz, és most már borzadt a gondolattól, hogy Isten teremtményeivel táplálkozzék. Szombaton szokás szerint húst is, halat is ettek, az ő torkán azonban megakadt a falat. A zsidók voltaképpen ugyanúgy bántak az állatokkal, ahogyan a kozákok ővelük. Az olyan szavaktól, mint „fej", „nyak", „máj", „zúza", borzongás futott végig rajta. A szájában levő hústól az a szertelen képzete támadt, hogy saját gyermekeit falja fel. A szombati ebédek után nemegyszer ment ki hányni.

Egyedül volt az imaházban, és a könyveket lapozgatta anélkül, hogy valamelyikben is elmélyedt volna. Talán Maimonidész ad feleletet, vagy a *Kuzari*. Lehetséges, hogy *A szív kötelmei*-ben vagy *A gránátalmák kertjé*-ben

találja meg, amit keres. Pár szót olvasott, lapozott, másik könyvet nyitott ki a közepén, és megint tovább lapozott. Majd arcát kezébe temetve, lehunyta a szemét. Wanda után epekedett, de kívánta az elmúlást is. Amint az asszony utáni sóvárgása alábbhagyott, meghalni vágyott. „Mennyei Atyám – motyogták ajkai, mintha önálló akarattal rendelkeznének –, végy magadhoz!"

Lépések közeledtek, és egy jótékonykodó asszony lépett be, aki szilkében levest hozott. Jákob figyelmesen nézett rá. Sántított, orrát szemölcs, állát szőrszálak csúfították el, de ez az asszony maga volt a megtestesült jóság. Tekintete gyöngédségtől, szelídségtől, őszinteségtől sugárzott. Noha férjét, gyermekeit elvesztette, nem mutatott keserűséget, nem irigyelt senkit, nem panaszkodott, nem rágalmazott. Mosta Jákob fehérneműjét, főzött rá, cselédként szolgálta, és még köszönetet sem fogadott el. A hálálkodó szavakra így felelt: „Mi másért jöttünk a világra?"

Letette a szilkét az asztalra, és kenyeret, sót, kést hozott, meg egy korsó vizet a kézmosáshoz, majd szerényen az ajtó mellett várta, hogy Jákob végezzen. Mi lehet jószívűségének a forrása?, tűnődött Jákob. Csak a bölcsek viselkednek így. Ha Józefówban egyedül ő képviselné az erényt, Isten kegyelme már akkor is igazolva lenne. Ezt a nőt kellene feleségül vennie. – Gondolna-e házasságra – kérdezte tőle –, ha megfelelő férjet találnának számára? – Az asszony tekintete elborult. – Majd a túlvilágon, az én Baruh Dávidommal, ha Isten is úgy akarja.

IV

Egyik éjjel Wanda jelent meg Jákob álmában. Életnagyságban látta, fény övezte alakját, arca könnyes volt, és ő tudta, hogy az asszony gyereket vár. Mezők, szénakazlak illatát hozta magával. – Miért hagytál el? – kérdezte bánatosan. – Milyen sors vár a gyermekedre? Pogányok közt fog felnőni. – Jákob felriadt, a kép egy pillanatig még ott

lebegett az álom és ébrenlét határán. Amikor elenyészett, a sötétség – mint lámpaoltást követően – valameddig őrizte a fényt. Wanda hangja a fülében zengett, szinte a testéből áradó meleget is érezte, és megremegett. Feszülten fülelve várta, hogy újra megjelenik. Elbóbiskolt. Ismét előtte állt, most tarka köténytt, rojtos szélű kendőt viselt, mind közelebb jött, majd átölelte és megcsókolta Jákobot. A magzat miatt, akit szíve alatt hordott, Jákobnak oda kellett hajolnia hozzá, és ekkor megérezte ajkának, sós könnyeinek ízét. – A tied – mondta az asszony –, a te húsod, a te véred.

Újra felébredt, és most már nem hunyta le többé a szemét. Látta Wandát, aki az ő gyermekét hordja. Zsoltárokat kezdett mondani. Keleten bíborszínt öltött az égbolt. Jákob felkelt, és kezet mosott. Világosan látta, mit kell tennie. A törvény arra kötelezi, hogy gyermekét és Wandát mentse meg a bálványimádóktól. Pénze volt, mert mint apósa egyetlen örököse ötven forintot kapott a piactéri ingatlanért, ahol a régi ház állt. Vászontarisznyába dobálta holmiját, és az imaházba ment. Reb Mojse, aki mindig az első tíz között érkezett Isten házába, már nagy buzgalommal merült el a Gemára tanulmányozásába. Sötét szeme tágra nyílt, amint Jákobot vállra vetett tarisznyával közeledni látta.

– Hova készülsz?

– Lublinba megyek.

– De hiszen ki van tűzve az esküvő időpontja.

– Nem tudom elszánni magam.

– Mi lesz az osztályoddal?

– Találtok majd egy másik tanítót.

– De miért olyan hirtelen?

Jákob sem igazat mondani, sem hazudni nem akart, inkább nem válaszolt. Zacskót húzott elő, és húsz forintot számolt ki. – Itt a pénz egy része, melyet a város kiváltásomra költött.

Reb Mojse elképedve húzgálta szakállát. – Visszafizeted az egyházközségnek – dünnyögte. – Most már bármikor eljöhet a Messiás!

– Valami segítséget majd csak jelent.
– Mit mondjak a hrubieszówi özvegynek?
– Mondd, hogy nem voltunk egymásnak rendelve.
– Visszajössz?
– Nem tudom.
– Mi a terved? Remete akarsz lenni?

Jákob nem várt, míg az istentisztelethez szükséges létszám összegyűlik, hanem elfordult, és reggeli imájába kezdett. Előző nap megtudta, hogy reggel szekér indul Lublinba, s most ájtatosságát gyorsan befejezve, Lejbus, a kocsis keresésére indult. Ha olyasvalakivel találkozik, aki vízzel töltött edényt visz, mondta magában, ez annak a jele, hogy lesz hely a kocsin, és hogy utazását helyesli az ég. És íme! Kalmán, a vízhordó jött szembe vele két vödör vízzel a kezében. – Még egy utast mindig be tudunk szorítani – mondta Lejbus.

A reggel meleg volt, a falu csöndes. Sziván hónap vége felé jártak. Ablaktáblák nyíltak, álmos tekintetű, főkötős asszonyok dugták ki fejüket. A férfiak mindannyian az imaház felé tartottak, imakendőjüket meg egy kis zsákot tartva kezükben, melyben imaszíjaik voltak. A teheneket legelőre hajtották. Keleten magasan járt az aranyfényű nap, de még harmat permetezte a füvet és a pusztítás után ültetett fiatal fákat. Madarak énekeltek, és a lovak abrakos tarisznyájából kiszóródott zabot csipkedték. Ilyen reggelen szinte lehetetlen volt elhinni e világról, hogy gyerekeket gyilkoltak és temettek el élve, és hogy a föld – mint Káin idejében – még mindig vértől ázik. – Te kiülsz velem a bakra – mondta Lejbus Jákobnak. Az utasok jobbára nők voltak, akik a lublini boltokban akartak bevásárolni.

Egyik asszony otthon felejtett valamit, a másik szoptatni rohant haza. Valaki egy csomagot hozott, hogy vigyék el a lublini fogadóba. A szekér így nem indulhatott menetrendszerű pontossággal. Két férfi ült az asszonyok között, két kereskedő, akik azzal ütötték el az időt, hogy a nők kuncogása közepette sikamlós történetekkel és burkolt célzásokkal szórakoztak. Jákob a saját nevét hallotta

a hrubieszówi özvegyével együtt emlegetni. Akarata ellenére megbántotta az asszonyt. Az ember minden cselekedete bűnbe torkollik, gondolta. Hiába olvasta a sok erkölcsi művet tele jó tanáccsal, miként kell elkerülni a gonoszság kelepcéit, a sátán mindig túljár az ember eszén. Nincs olyan üzletkötés, házassági szerződés vagy bármilyen más vállalkozás, amiben ne venne részt. Akármibe fogunk, valakinek fájdalmat okozunk, és bármilyen tisztességes az ember, ha sikert ért el, rögtön irigyei támadnak. De hogy miért indult ő most Lublinba, azt maga sem tudta volna megmondani. A legbölcsebb rabbiktól akart tanácsot kérni és annak értelmében cselekedni. Ám közben világosan tudta, hogy voltaképpen Wandát akarja viszontlátni, mint az a zsidó, aki népéből kiválva, meg akart fordulni és egy fazék húsért visszatérni az egyiptomi szolgaságba. De engedheti-e gyermekét pogányok közt felnőni? Valójában nem gondolta volna, hogy a keresztény asszony teherbe esik, mivel rendszerint idő előtt húzódott el tőle, és ondóját – mint Onán – a nő testén kívülre lövellte.

Tulajdonképpen mindegy, hogy megyek-e vagy maradok, vélekedett magában Jákob. Mindenképpen elvesztem. Észre sem vette, hogy a szekér elindult, és már a szántóföldeken járt, ahol parasztok gyomláltak és palántáztak. Milyen gyönyörű volt a táj, mekkora ellentétben állt az ő csüggedtségével! Benne kétely, egyenetlenség, széthúzás lakozott, a mezők harmóniát, nyugalmat, termékenységet árasztottak magukból. Az ég kéken ragyogott, a nyár kegyelméből meleg volt az idő. A levegő jó szagú, akár a méz, s minden virág más-más illatot lehelt. Láthatatlan kéz alakított, mintázott minden egyes virágszárat, fűszálat, levelet, férget, legyet. Minden szálldosó lepke szárnya sajátos, meg nem ismétlődő mintázatot mutatott, minden madár hívó hangja másként szólt. Jákob teli tüdővel lélegzett, és rádöbbent, mennyire nélkülözte eddig a szabad természetet. Gabonaföldek, fák, minden, ami növésben, fejlődésben volt, üdítően hatott rá. – Bárcsak örök nyárban élhetnék, és senkinek sem

okoznék fájdalmat! – mormolta, mikor a szekér egy fenyvesben folytatta útját, amely inkább égi palotának, mint közönséges erdőnek tetszett. A fák magasan, sudáran álltak, akár az oszlopok, és az égbolt zöld koronájukra támaszkodott. Kérgüket domborművű melltűk, gyűrűk, aranypénzek borították. A moha és más növények szőnyegével borított föld bódító illatot árasztott. Sekély vizű patak kanyargott az erdőben, és kiálló köveire olyan madarak telepedtek, amilyenekkel Jákob sohasem találkozott a hegyekben. Mindezek az élőlények tudták, mit szabad tenniük. Egyikük sem próbált fellázadni teremtője ellen. Rosszindulat csak az ember cselekedeteit jellemzi. Jákob hallotta, amint a mögötte ülő nők egész Józefówot rágalmazzák. Felemelve tekintetét, az ágak és tűlevelek fátylán csillogó ékszereket nézte. Az átszűrődő fény a szivárvány összes színében lángolt. Kakukk szólt, harkály kopácsolt, szúnyogok köröztek sebesen, sötét, örvénylő foltokban. Jákob lehunyta szemét, mintha nem tartaná méltónak magát ennyi szépség élvezésére. Rózsapiros fény szűrődött át szemhéján. Arany a kékkel, zöld a bíborral vegyült, és e színorgiából lassanként Wanda képmása rajzolódott ki.

V

Hatalmas tömeg árasztotta el a lublini hitközség székházát. A Négy Tartomány Tanácsa nem ülésezett ugyan, de a Lengyelországi Tanács összeült. Elhagyott feleségek kérelmezték, hogy újabb házasságot köthessenek. „Kozák menyecskék" tértek meg a sztyeppről és a pravoszláviából, özvegyek jelentek meg, akiknek a sógorai egyáltalán nem, vagy csak mértéktelenül magas összeg ellenében voltak hajlandók a levirátus[8] szertartásának alávetni ma-

8 Valamely férfinak gyermektelenül elhunyt fivére özvegyével kötött házassága. Régi keleti és természeti népeknél elterjedt jogszokás. *(A fordító)*

gukat. Elszökött vagy megtébolyodott asszonyok férjei jöttek el, hogy száz rabbi engedélyét kérjék új házasságukhoz. Apák kutattak jövendőbeli vők után, szerzők vallási szaktekintélyek hozzájárulását kérték, hogy műveiket nekik ajánlhassák, vállalkozók faügyletekhez kerestek tőkéstársat, és magánemberek néztek végrendeleti tanúk után. A lublini hitközségi székház a társadalmi és az üzleti élet központja lett. Kereskedők mintákat adtak körbe, ékszerészek és aranyművesek áruikat mutogatták, szerzők könyveiket terjesztették, és nyomdászokkal, papírkereskedőkkel jöttek össze, uzsorások kölcsönügyletekről tárgyaltak építési és egyéb vállalkozókkal, uradalmi intézők értéktárgyakat hoztak magukkal, amelyeket keresztény gazdáik el akartak adni vagy zálogosítani – elefántcsontból faragott, rubinkövekkel díszített kezet, egy hölgy aranyfésűjét és hajtűit, gyémántveretes, gyöngyház nyelű ezüstpisztolyt.

A közelmúlt megrázkódtatásai ellenére Lengyelország kereskedelme a zsidók kezében maradt. Még templomi díszekkel is kereskedtek, noha a törvény tiltotta. Zsidó kereskedők Poroszországba, Csehországba, Ausztriába és Itáliába utaztak, ahonnan selymet, bársonyt, bort, kávét, fűszerféléket, ékszerárut, fegyvert hoztak be az országba, és sót, olajat, lent, vajat, tojást, rozsot, búzát, árpát, mézet, nyersbőrt szállítottak ki. Az arisztokrácia és a parasztság nem ismerte ki magát az üzleti életben. A lengyel céhek továbbra is mindenféle kiváltsággal védték érdekeiket, de termékeik költségesebbek és gyakran gyengébb minőségűek voltak, mint amit a zsidók állítottak elő. Csaknem minden uradalom befogadott zsidó mesterembereket, és bár a király megtiltotta, hogy zsidók patikusok legyenek, az emberek senki másban nem bíztak. Zsidó orvosokat hívattak, néha még külföldről is. A papok – elsősorban a jezsuiták – templomi szónoklataikban támadták a hitetlen orvoslást, röpiratokat bocsátottak közre, és kérvényt intéztek a szejmhez meg a tartományi kormányzókhoz, hogy tiltsák el a zsidókat az orvosi gyakor-

lattól, de ha a klérus egyik tagja megbetegedett, zsidó orvos gondjaira bízta magát.

Jákob azért jött Lublinba, hogy tanácsot kérjen a helyi rabbitól vagy a tanács tagjaitól, de csak tétlenül lézengett a városban. A szombat jött és elmúlt. Minél többet tűnődött a gyötrő kérdésen, annál világosabban látta, hogy senki sem adhat tanácsot. A törvényt ő maga is jól ismerte. De talál-e valahol olyan embert, aki képes eldönteni egy látomás hitelességét, vagy aki pontosan fel tudja mérni, mi nagyobb vétek, bálványimádóknak engedni át ivadékunkat, vagy megtéríteni egy asszonyt, aki nem érez igazi elhivatottságot. Jákobnak újra eszébe jutott az ismert mondás: „Önös érdekből származó cselekedet is végződhet Istennek tetszően", és eszerint próbált érvelni. Amikor a gyerek tanulni kezd a héderben, süteményt, édességet, mandulát adnak neki, hogy a Tóra szeretetére buzdítsák. Nem újjászületettnek tekintik-e az áttérteket? És ki tudhatja, miféle célok vezették azokat, akik a múltban zsidó hitre tértek? A szentek se mind önzetlenek. Jákob úgy döntött, hogy magára vállalja a bűnt, és hitének szellemében oktatja, neveli Wandát. Most, hogy áttért zsidóknak engedélyt adott a lengyel kormány eredeti hitük felvételére, Wandát is közéjük lehet sorolni. Senki sem veszi majd a fáradságot, hogy nyomozzon utána. Haját leborotválja, főkötőt visel, és ő minden egyes törvényre megtanítja.

Lublinban úgy ismerték Jákobot, hogy ő az a józefówi ember, aki éveket töltött rabszolgaságban, és ezzel mintegy elkülönítették maguktól. Tanult emberek tökfilkóként kezelték, akinek minden tudása feledésbe ment. Ha héber szót említettek, vagy a Talmudot idézték előtte, jiddisre fordították, hogy megértse. Sugdolóztak a jelenlétében, rá pedig leereszkedően mosolyogtak, ahogyan városiak szokták tenni falusi bugrisokkal. Vezető személyiségek arról érdeklődtek, miként viselkedett a szolgaságban: megtartotta-e a szombatot, és követte-e az étkezési előírásokat? Milyen furcsa, hogy megvárta, amíg kiváltják, és nem próbált elmenekülni! Jákob bizonyosra

vette, hogy valami szörnyűséges dologról van tudomasuk, amit nem mernek a szemébe mondani. Wandáról hallottak talán? Vagy Zagajek tett valamilyen megjegyzést a férfiak előtt, akik kiváltották őt? Ha így történt, akkor már mindenki ismeri titkát.

Első perctől fogva különbséget érzett saját maga és a többiek között, és minél tovább maradt Lublinban, annál élesebbnek tűnt ez az ellentét. Ő magas volt, kék szemű, a lubliniak viszont jobbára alacsonyak, sötét szeműek, fekete szakállúak. Kedvelték a rejtett értelmű, tudálékos tréfákat, burnóttal, dohánnyal éltek, minden gazdag vállalkozó nevét ismerték, tudni vélték, ki kivel házasodott össze, és hogy melyik zsidónak melyik nemes a pártfogója. Mindez távol állt Jákobtól. Paraszt lett belőlem, korholta magát. De ekkor eszébe jutott, hogy a katasztrófa előtt sem volt ez másképp. Egyik oldalon álltak a rabbik, a vezető személyiségek és a gazdagok, ő pedig a másikon. Gyanakvón figyelték, mintha attól tartanának, hogy keresztény vér folyik ereiben. Ez persze képtelenség volt, hiszen tekintélyes zsidó családból származott, mindkét nagyatyja és azok atyjai is lengyel rabbik voltak.

Ennél is különösebb volt azonban, hogy a sorscsapások elmúltával a zsidók úgy viselkedtek, mint akik nem is gondolnak rájuk többé. Sóhajtoztak, keseregtek ugyan, de minden mélyebb érzés nélkül. Rabbik és egyházközségi vezetők megint pénzügyi vagy hatalmi kérdéseken kaptak hajba. Az elhagyott asszonyok és „kozák menyecskék" kérdése jó alkalom volt, hogy szőrszálhasogató tehetségüket csillogtassák véget nem érő vitákban, melyeknek igen kevés közük volt a törvény szelleméhez. A szerencsétlen kérelmezők hetekig, hónapokig vártak döntésre, noha néhány nap alatt választ kaphattak volna. A Négy Tartomány Tanácsa a saját fenntartását szolgáló összegek beszedése mellett a koronaadók behajtását is vállalta. Általános volt a panasz, hogy az adóterheket nem egyenlő mértékben osztják meg, és hogy a kiszabott összegek aránytalanul magasak. Egy-egy vádló időnként ujjal mutatott e kiváló férfiakra, és fenyegetőzött, hogy

bepanaszolja őket a kormánynál, hogy Tóra-olvasás előtt nyilvánosan leleplezi őket a zsinagógában, vagy hogy kinn vár rájuk, és alaposan ellátja a bajukat. Az ilyen embert nyomban bevették az elitbe, néhány morzsát juttattak neki, és ennek fejében dicshimnuszokat kellett zengenie ugyanazokról, akiket korábban becsmérelt. Jákob kegyes célra gyűjtő küldöttekről is hallott, akik hűtlenül kezelték a rájuk bízott pénzt, vagy túl nagy hányadot tartottak vissza a maguk számára. A katasztrófa elmúltával a rabbik és a hitközségi vezetők jó része pocakot eresztett, zsírpárnákat növelt a nyakán, és e hájtömeget csupa bársonyba, selyembe, cobolyprémbe bújtatta. Lihegtek, mint a hízott libák, tekintetük kapzsiságtól villogott. Beszédüket alig lehetett érteni a tömérdek burkolt célzás, jelentőségteljes kacsintás és suttogó félreszólás miatt. A hitközség székházán kívül feldühödött emberek tolvajoknak, rablóknak nevezték a vezetőket, és látnoki módon figyelmeztettek mindama sorscsapásra és szenvedésre, amelyet bűneik előidéznek.

Jákob is világosan látta e haszonleső alakok hitványságát, de akadtak jótékony emberek is, méghozzá amazoknál nagyobb számban. Szerencsére nem minden zsidó volt hitközségi vezető. Isten házában még mindig imádkoztak, szent szövegekbe mélyedtek, és zsoltárokat mondtak. Sokan most is magukon viselték a kozákok ejtette sebeket. Jákob számtalan nyomorékot látott, embereket, akiknek nem volt fülük, orruk vagy szemük, hiányoztak fogaik, ujjaik, és mégis mindannyian zengték: „Mi meg fogjuk szentelni nevedet. Áldott légy!" Szentbeszédeket hallgattak, a Misna tanulmányozásába merültek, évfordulókon emlékgyertyákat gyújtottak, és egyre csak gyászoltak.

A szűk sikátorokban járva, Jákob látta, mekkora a szegénység. Sokan nyomorúságos, sötét vackokban laktak, az iparosok kutyaólnak beillő műhelyekben dolgoztak. A vízlevezető árok fölött bűz terjengett, rongyokba öltözött – nemegyszer szülés előtt álló – asszonyok faforgácsot és trágyát gyűjtöttek, hogy legyen mivel befűteniük.

Félig meztelen, mezítlábas gyerekek csatangoltak, fejüket ótvar, testüket kiütés borította. Sokuknak angolkóros lába, gyulladásos szeme volt, hasa felpuffadt, feje kétszeresére nőtt. Járvány pusztított, és a halottakat szállító kocsik szüntelenül jöttek-mentek, jajveszékelő nőktől követve. Az alamizsnát gyűjtő sámesz a szegények perselyét csörgette, s közben így kiáltozott: „A jótékonyság megment a haláltól." A kozákok kegyetlenségének újabb tanúbizonyságaként tébolyodott emberek őrjöngtek fékevesztetten utcaszerte.

Jákobot mélységes szégyenkezés töltötte el, amiért olyan sokat gondol Wandára, holott a szeme láttára pusztultak éhen emberek. Egyetlen garas itt életet mentett. Ezüstjeit folytonosan felváltotta, az aprópénzt szétosztotta. De ehhez az ínséghez mérve minden adomány kevésnek bizonyult. Koldusok raja nyomult utána, kabátjába kapaszkodtak, áldották, átkozták, megvetően sziszegtek, leköpték, tetveket dobtak felé – alig tudott elmenekülni. Hol van hát Isten? Hogyan nézheti szó nélkül ezt a nyomorúságot? Vagy talán – bár erre gondolni sem szabad – nincs Isten?

I

Lublintól Krakkóig szekéren tette meg Jákob az utat. Krakkóból parasztruhába öltözve gyalog indult a hegyek felé. A vállára vetett tarisznyában kenyeret, sajtot, imakönyvet, imakendőt, imaszíjakat vitt, valamint a Misna egy kötetét és ajándékokat Wanda számára: főkötőt, ruhát, cipőt. Előre kidolgozta útitervét: az országutat elkerüli, és erdei-mezei ösvényeken halad. Napszállat után indult Krakkóból, s egész éjjel gyalogolt, jóllehet tudta, hogy mindenfelől veszély fenyegeti. A hegyekben rablók és vadállatok tanyáztak. Wanda történetei jutottak eszébe macskáknak álcázott vérszopó baglyokról és gonosz küldetésben járó boszorkányok kancáiról, amint a sötétségben vágtatnak.

Az utak veszélyesek éjjel, ezt ő is jól tudta. A Királylány, a legocsmányabb boszorkány, lépre csalja az utasokat, és mocsarakba taszítja őket. Az ördögi lillik barlangokban és fatörzsek üregeiben vernek tanyát. Igeret, Mahlot és Sivta addig csalogatják-csábítgatják el a férfiakat útjukról, míg azok végül pollúcióval szennyezik be magukat. Sabriri és Briri források és folyók vizét fertőzi meg. Zakulfi, Jejknufi, Mikjaru – Bábel tornya építőinek életben maradt képviselői – összekeverik az emberek beszédét, és őrületbe vagy a sötétség hegyeibe kergetik őket. Jákob azonban annyira vágyódott Wanda után, hogy minden kockázatot vállalt. Útja szükségszerűen bűnhöz vezetett, ő mégis zsoltárokat énekelt, és Isten oltalmáért fohászkodott. Visszatérése óta elmélyülten tanulmányozta a kabbalát, és egy új tételre bukkant benne:

minden nemi vágy isteni eredetű, még Zimri vágya Cur leánya, Kozbi után is az. A párosodás örök érvényű aktus, és mindennek az alapja. A Tóra, az imádság, a parancsolatok, magának Istennek szent neve voltaképpen a hím és nőstény elemek titokzatos egyesülése. Jákob minden oldalról megvizsgálta a kérdést, hogy felmentést találjon a maga számára. Egy emberi lény megmenekül a bálványimádástól, az ő ivadékai nem keverednek Ézsau leszármazottaival. Ilyen erkölcsös cselekedetek az ő javára kell hogy billentsék a mérleget.

Jákob szinte észre sem vette, hogy a nyári éjszaka elmúlt. Napkeltekor erdőben találta magát, a közelben patak folyt. Kezet mosva, elmondta a „Halljad, Izrael"-t, majd imakendőjét és a szíjakat felöltve, reggeli áhítatosságába kezdett. Kenyeret, szárított sajtot, friss vizet reggelizett, és miután asztali áldást mondott, fejét a tarisznyájára hajtva, elaludt. Sorsának bibliai névrokonával való hasonlósága már korábban is eszébe jutott. Jákob elhagyta Beér Sebát, és Ráhel iránti szerelmétől vezetve Háránba ment, ahol hétévi nehéz munkával akarta elnyerni a leányt. Nem volt-e Ráhel is pogánynak a leánya? Ilyen gondolatok közt ébredve, folytatta útját. Amint a patak felső szakasza felé tartott, gombák és érésben levő szedercserjék mellett haladt el, és ezek egy részét ehetőnek találta. Nem ismerte jól az utat, ezért tekintetét folytonosan az útjelzésekre függesztette, melyeket fatörzsekbe véstek a gazdák. Tehenek bőgtek a közelben, tábortüzek égtek. Amíg az út felfelé haladt, addig jó irányba vezet – Wandához.

Késő délután, mikor a nap már nyugat felé járt, különös figura tűnt elő, mintha csak a földből búvt volna ki. Fehér hajú, szakállas ember volt barna köntösben, nemezcsizmával a lábán. Rózsafüzér és kereszt csüngött a nyakában. Kampós botjára támaszkodva, megállt Jákob előtt: – Hova igyekszel, fiam? – érdeklődött.

Jákob a falu nevét mondta.

– Ez odavezet – szólt az öregember, az ösvényre mutatva.

Mielőtt eltávozott, megáldotta Jákobot. Ha az öreg nem visel keresztet, Éliás prófétának nézhette volna. De talán Ézsau megbízottja, gondolta Jákob, és olyan hatalmak küldték, amelyek a zsidók és nem zsidók közötti házasságot pártolják. Jákob a falu közelébe ért, és nagy léptekkel haladt előre. Aggodalom szállta meg. Lehetséges, hogy Wanda férjhez ment, vagy megbetegedett. Ne adja Isten, meg is halhatott, vagy már mást szeret. A nap alábukott. Jóllehet nyár derekán jártak, hideg lett. Ködgomolyok szálltak fel a hegyekből. A távolban egy hatalmas madár – talán sas – függött mozdulatlan szárnnyal a levegőben, mintha rejtelmes erő tartaná a magasban. Felkelt a hold, és mint gyertyagyújtáskor a fény, egyenként tűntek fel a csillagok. Hirtelen üvöltésszerű hangot hallott. Vadállat-e, vagy szél?, kérdezte magában Jákob. Felkészült a harcra, de azt is tudta, hogy a gondviselés jogosan dobhatná őt oda valamely ragadozó állat martalékául. Miért érdemelne jobb sorsot?

Megállt, körülnézett. Egyedül volt, mint Ádám ősapánk. Embernek, emberi munkának sehol semmi nyoma. A madarak hallgattak, csupán szöcskék cirpelése, patak bugyogása törte meg a csendet. A hegyekről hideg szellők fújtak. Jákob mélyet lélegzett, és élvezettel szívta magába az ismerős illatokat. Furcsamód nemcsak Wanda, ez is nagyon hiányzott neki. Most elviselhetetlennek érezte Józefów áporodott levegőjét, a bezárt ablakokat, a könyvek örökös böngészését. Bármennyire kimerítette is a fárasztó utazás, új erőre kapott tőle. Nemcsak a lelket, testünket is használni kell. Húzni, vonni, hasogatni, izzadni, éhezni, szomjazni és kifáradni – mindez jót tesz az embernek. Felpillantva látta, hogy újabb csillagok bújtak elő, és mintha nagyobbak, ragyogóbbak lettek volna itt, a hegyek között. A felsőbb régiók munkája érzékelhető lett számára: minden egyes fény a maga előírt útján halad, és teljesíti feladatát. Gyerekkori elképzelések támadtak fel benne. Ha szárnyai lennének, és örökké egy irányba repülne, eljutna-e a világűr végéhez? De hogyan végződhet az űr? Mi van azon túl? Vagy az anyagi világ végtelen?

Ha pedig így van, akkor a végtelenség kelet és nyugat felé egyaránt kiterjed, és hogyan létezhet kétszeres végtelenség? És miképp magyarázható az idő? Hogyan lehet akár Istenről is elképzelni, hogy nem volt kezdete? Miként lehet bármi is örökké tartó? Honnan származik a mindenség? Tudta, hogy e kérdések nem helyénvalóak, megengedhetetlenek, és eretnekségbe, őrületbe kergetik a tudnivágyót.

Folytatta útját. Milyen különös, milyen gyarló lény is az ember! Örökkévalóságtól körülvéve, égi hatalmak, angyalok, szeráfok, kerubok, misztikus világok és isteni rejtelmek közepette él, és egyedül a testi vágy rabja. Ám az emberi kicsinység éppolyan csoda, mint az isteni nagyság.

Megállt, tarisznyájából egy kis száraz sajtot vett elő, és enni kezdett. Viszontlátja-e ma Wandát, vagy várnia kell holnapig? Félt a parasztoktól és kutyáiktól. Imákat kezdett mormolni – a rabszolga, aki visszatér az elnyomatásba, a zsidó, aki ismét magára veszi Egyiptom jármát.

II

A házak mögött húzódó földeken és legelőkön átsurranva, Jákob éjfélkor ért a faluba. A hold lement ugyan, de annyi világosság mégis maradt, hogy minden kunyhót, minden csűrt felismerjen. Tekintetét újra meg újra a tisztán kivehető hegyre emelte, ahol öt nyarat töltött. Álomszerűnek rémlettek most azok az évek, szertefoszlott csodának, varázslatos közjátéknak. A kutyák szerencsére aludtak. Nem érezte már elnehezültnek lábát, valószerűtlenül könnyed léptekkel haladt, akár egy faun, teste is élénkebben mozgott a gyér táplálkozástól. Futva ment le a dombról Jan Bzik háza felé, és közben egyetlen vágy töltötte el: rátalálni Wandára. Vajon a házban van? Vagy talán a csűrben? Lehet, hogy Antekhez ment? Saját életére gondolt, és elképedt, mi minden történt vele. Fogságba esett, családját kiirtották. Most pedig parasztnak öl-

tözve, szerelmese felkeresésére siet. Olyanfajta ballada volt ez, amilyet nővérei szavaltak vagy énekeltek apjuk távollétében. Máskor nem merték volna megtenni, mivel vallásos atyjuk kéjsóvárnak tekintette a női hangot.

Jákob megtorpant, lélegzete is elállt. Ez volt az, Jan Bzik kunyhója! Remegés fogta el. Minden részletre ráismert, a zsúpfedélre, az ablakokra, a csűrre, még a tönkre is, amelyen fát hasogatott. Az udvar közepén álló kutyaól üresnek látszott. Lábujjhegyen a csűr felé indult, és egyszerre az az illat csapta meg, amelyre mostanáig nem gondolt. Ott van-e Wanda? Biztosra veheti-e, hogy nem fog sikoltani és nem kelt fel mindenkit? Próbált visszaemlékezni a titkos jelre, melyet akkoriban használt Wanda, amikor Antek vagy Stefan támadásától kellett tartaniuk – három koppantás, két hangos, egy halk. Kikopogta a jelet. Semmi válasz. Ekkor döbbent rá először, milyen veszélyes vállalkozásba is fogott. Ha felfedezik ittlétét, mint tolvajt meg is ölhetik. És ha mégis megtalálja Wandát, hova menjenek? E kaland állandó életveszélyt jelent majd számára. A keresztények máglyahalálba küldik maguk közül azokat, akik zsidó hitre tértek. A zsidók nem fogadják be az áttérteket. Még nem lenne késő visszafordulni. Minden porcikája aggodalomtól reszketett. Hová sodorta a szenvedély? Már nem vagyok felelős tetteimért – próbálta igazolni önmagát, miközben halkan megnyitotta a csűrajtót. Lélegzést hallott. Wanda ott volt. Közelebb lépett, és előrenyújtotta kezét, hogy az asszony sikoltását el tudja fojtani. Most megpillantotta a sötétben, fedetlen mellel, félig meztelenül feküdt a szalmán. Ruth és Boáz története villant át Jákob agyában. Ébren volt, de álmodott is. Letette a tarisznyát.

– Wanda.

A lélegzés abbamaradt.

– Wanda, ne sikolts! Én vagyok, Jákob. – Szava elakadt, képtelen volt folytatni.

Wanda sóhajtott. – Ki az?

– Jákob. Nehogy sikoltozni kezdj!

Szerencsére nem tette, hangtalanul ült fel, mint az önkívületben levő, lázas beteg.

– Ki vagy? – kérdezte értetlenül.

– Jákob. Érted jöttem. Vigyázz, nehogy sikolts!

Ebben a pillanatban felsikoltott. Jákob összeborzadt. Bizonyosra vette, hogy a kunyhóban is meghallották. A szalmára vetette magát, és Wanda szájára szorítva kezét, birkózni kezdett vele a sötétben. Az asszony kiszabadította magát, talpra ugrott, de ő újra megragadta, és közben a nyitott ajtóra pillantott, felkészülve, hogy parasztok rohannak a csűr felé.

– Maradj csendben – szólt elakadó lélegzettel –, különben megölnek. Érted jöttem, Wanda. Nem tudtalak elfelejteni.

Öntudatlan mozdulattal közelebb húzta magához. Nem maradhattak itt, ebben a kelepcében. Jákob levegő után kapkodott, szíve kalapált, verejték verte ki testét. – El kell mennünk innen, amíg még sötét van – suttogta.

Wanda már nem akarta kiszabadítani magát, reszketve, vacogó fogakkal bújt Jákobhoz, mintha téli hideg lenne. – Igazán te vagy? – faggatta.

– Igen, én vagyok. Siess, mennünk kell!

– Jákob! Jákob!

Senki sem jött, nyilván nem hallották meg a sikoltást. De talán kívül állnak lesben. Csak most vette észre, hogy nem a látomásbeli Wanda áll előtte. Semmi jel nem mutatta, hogy gyermeket vár. Az álom félrevezette Jákobot. Wanda átölelve tartotta, és mint a beteg állat, úgy nyöszörgött: – Jákob! Jákob! – Semmi kétség, az asszony azóta is vágyódott utána. Most azonban minden perc számított. Újra meg újra figyelmeztette, hogy gyorsan fel kell öltöznie és vele jönnie. Megragadta a csuklóját, rázni kezdte, könyörögve kérte, ne késlekedjen, mert nagy veszély fenyegeti őket. Wanda magához húzta, arcát az arcához szorította, és mondott valamit, amit ő szorongásában nem értett. – Indulnunk kell! – sürgette.

– Várj egy percig!

Megfordult és kiszaladt a csűrből. Látta, hogy bemegy

a kunyhóba, és szerette volna tudni, szól-e az öregasszonynak. Felvette tarisznyáját, kilépett a szabadba, hogy ha baj lesz, a földekre meneküljön. Alig tudta elhinni, hogy csakugyan Wandát keltette fel. Kisebbnek, soványabbnak látszott, mint azelőtt, inkább lánynak tűnt, mint asszonynak. Itt kinn sötétségbe és csendbe burkolózott minden e virradat előtti pillanatban, éjszaka és nappal határán. Ég, föld, hegyek reményteljes csöndben várakoztak. A rémület, a döbbenet, amelyet tette miatt érzett, nem múlt ugyan el, de valami lecsillapodott benne. Lelke mintha megdermedt volna. Nem bánta már, miként végződik ez a kaland. Sorsa eldőlt. Szabadság, tilalom itt már értelmét veszítette – önnönmaga volt, és mégis valaki más. Lecsendesült énje úgy figyelt, mintha egy idegen cselekedetét szemlélné.

Várt, de Wanda csak nem jött. Talán nem is akar vele tartani? A hegyek túlsó oldalán már bizonyára felkelt a nap, de őt még a hajnal fagyos sötétsége fogta körül. Egyszerre csak Wanda kiszaladt a házból, cipő volt rajta, a fején kendő, vállára tarisznyát vetett. – Felébresztetted őket? – kérdezte Jákob.

– Nem. Alszanak, mint a bunda.

III

Wanda más utat választott, mint amire ő gondolt. Megfoghatatlan, alig látható árnyékként futott előtte a sötétségben. Jákob lábai remegtek a sok gyaloglástól, a kevés pihenéstől. Elbotlott a sziklákon, belecsúszott az árkokba. Kérni akarta Wandát, ne menjen nagyon előre, de nem merte felemelni hangját. Hogy tud olyan gyorsan futni, holott tarisznyát is cipel? Elálmosodott, álomképek jelentek meg előtte. Valami kivált a sötétből, Jákob riadtan húzódott vissza, de a kép semmivé lett. Belsejében idegen hangot hallott. Folytonosan történt valami, de nem tudta megnevezni. Wanda felöltözött, összecsomagolt anélkül, hogy anyját vagy nővérét felébresztette

volna – de hogyan? Egy merőben képtelen gondolat villant át agyán: csak nem fojtotta meg őket?

E pillanatban fénytöredék hullt a hegyekre, és azok ragyogni kezdtek. A keleti égbolt bíborszínt öltött, és a hegyek fölé emelkedett a nap. Jákob egy réten érte utol Wandát, az erdő széle mellett. Észrevette, hogy az asszony olyan rojtos kendőt és kartonköténytt visel, amilyet álmában látott rajta. Valóban megváltozott, kisebb és soványabb lett. Bár a nap vörös fénybe vonta arcát, sápadt volt, mint egy tüdőbeteg. Szeme megnőtt, kidülledt. Jákob most még kevésbé értette, hogyan tudott olyan gyorsan futni.

– Álljunk meg egy pillanatra! – szólt Jákob.

– Ne itt, inkább az erdőben – válaszolt Wanda suttogva.

Az erdőben sem álltak meg rögtön. A fák között Wanda alakja még árnyékszerűbbé vált, és Jákob félt, hogy végleg eltűnik szeme elől. Az út egyre meredekebb lett, Jákob el-elcsúszott a tűleveleken. Wanda fürgén mászott felfelé, akár az őz vagy a medve. Más asszony volt ez, akihez Jákob visszatért. Hogyan változhatott meg ilyen rövid idő alatt?

Az erdő világosabb lett, mintha lámpa gyúlt volna ki benne. Aranyfény borított el mindent. Harmat hullt, madárfütty, madárének töltötte be az erdőt. Wanda egy barlang szűk nyílásánál állt meg. Tarisznyáját bedobta a résen, majd maga is mászni kezdett befelé. Felsőteste már benn volt, lábai egy pillanatig még kinn kalimpáltak. Jákob is bepréselte tarisznyáját, és követte őt a nyíláson át. Eszébe jutott, miként kommentálja a Talmud a Szentírás következő részletét: „A kút pedig üres vala, nem vala víz benne." A Talmud hozzáteszi: „Nem vala víz benne, de kígyók és gyíkok valának." Ahogy lesz, úgy lesz, mondta Jákob magában. Úgy érezte, feneketlen mélységbe hatol. Megcsúszott, Wanda a vállánál fogva ragadta meg. A nyirkos levegő fojtogatta. Belebotlott Wandába, és mindketten a tarisznyákra zuhantak. Itt már tágasabb volt a barlang, úgyhogy fel tudott ülni. Amikor beszélni kezdett, fojtott hangját távolinak, idegennek érezte.

– Honnan ismerted ezt a barlangot?

– Ismertem, ismertem.

– Mi bajod van? Beteg vagy?

Wanda nem felelt mindjárt.

– Ha valamivel később jössz, holtan találtál volna.

– Mi van vêled?

Wanda megint csak hallgatott.

– Miért mentél el? Hova vittek? Azt mondták, soha nem jössz vissza.

– Nem tudtad, hogy a zsidók kiváltottak a rabságból?

– Csak annyit mondtak, hogy ördögök ragadtak el.

– Micsoda? Ötven forint váltságdíjat fizettek Zagajeknek. Szekérrel jöttek.

– Amikor nem voltam a faluban. De tudtam, hogy nem talállak már, amikor visszajövök. Nem is kellett mondani az asszonyoknak.

– Honnan tudtad?

– Én mindent tudok, a világon mindent. Amint Antekkel mentem, a nap olyan fekete lett, mint a sötét éjszaka. A ló, amelyet Wojciech hajtott, kinevetett.

– A ló?

– Igen, és én rögtön tudtam, hogy ellenségeim bosszút állnak rajtam.

Jákob eltűnődött a hallottakon.

– A csűrben feküdtem, amikor a húgod értem jött.

– Igen, tudom. Ahogy visszajöttem a faluba, mindenki nevetett a bajomon. Honnan tudták a zsidók, hol vagy?

– Szóltam annak az embernek, aki a cirkusszal járt itt, és ő átadta az üzenetet.

– Hol? Palesztinában?

– Nem, Józefówban.

– Még csak el sem búcsúztál tőlem. Mintha a föld nyelt volna el, mintha Jákob sohasem létezett volna. Stefan megkörnyékezett, de az arcába köptem. Ő meg bosszúból megölte a kutyát. Anyám és Barbara azt hitték, az ördög szállt meg, vagy megbolondultam. A parasztok egy fához akartak kötni, de én a hegyekbe menekültem, és ott ma-

radtam, amíg fel nem hozták a csordát. Négy hétig egyetlen falat sem volt a számban, csak hó meg hideg patakvíz.

– Nem én tehetek róla, Wanda. A zsidók értem jöttek, és magukkal vittek. Mit mondhattam volna nekik? A szekér várt. Amikor Zagajek értem küldött, azt hittem, felakasztanak.

– Várnod kellett volna. Nem lett volna szabad így itthagynod. Ha gyerekem lett volna tőled, legalább némi vigaszra lelek. De semmi más nem maradt utánad, csak az istálló mögötti kő és amit rákarcoltál. A fejemet vertem belé.

– De látod, visszajöttem.

– Tudtam, hogy eljössz. Hívtál, de nem volt erőm várni rád. Elmentem a koporsókészítőhöz, hogy vegyen mértéket. Kértem a papot, gyóntasson meg, és sírhelyet is választottam az apámé mellett.

– Azt mondtad, hogy már nem hiszel Dziobaknak.

– Hívatott és én elmentem. Térdre borultam, és megcsókoltam a lábát. Nem akartam mást, csak az apám mellett nyugodni.

– Élni fogsz, de Izrael leányaként.

– Hova akarsz vinni? Beteg vagyok, már nem lehetek a feleséged. A boszorkány megmondta, hogy mit tegyek; ő hozott téged vissza, senki más.

– Wanda, miket beszélsz? Boszorkánysághoz nem szabad folyamodni!

– Nem a saját akaratodból jöttél, Jákob. Agyagképmást készítettem rólad, és rácsavartam a hajszálaimat. Megvettem egy fekete tyúk tojását, és egy törött tükördarabkával együtt eltemettem a keresztútnál. Belenéztem, és a szemedet láttam...

– Mikor?

– Éjfél után.

– Ilyesmit nem szabad csinálni. Ez boszorkányság. Tiltva van.

– Magadtól nem jöttél volna.

Hirtelen megragadta Jákobot, felsikoltott, jajszavától a férfi is remegni kezdett. Zokogva csókolta arcát, kezét. Torkából fájdalmas kiáltás tört fel.

– Jákob! Ne hagyj el többé, Jákob!

MÁSODIK RÉSZ

SÁRA

I

A kozákok újra megtámadták Lengyelországot, Lublinban és környékén újra öldösték a zsidókat. Az életben maradottak közül nem egynek lengyel katonák adták meg a kegyelemdöfést. Azután muszkák törtek be kelet felől, északról meg a svédek. Zűrzavaros idők jártak, és a zsidóknak közben üzleti ügyekkel is kellett foglalkozni, a haszonbérbe vett földek megművelését irányítani, pénzt kölcsönözni, adót fizetni, és még lányaikat is kiházasítani. Ma épült házat holnapra felgyújthattak. Újdonsült menyasszonyt pár nap múlva megbecstelenítettek. Valaki egyik nap gazdag volt, másnap már szegény. Ma lakomákat rendeztek, holnap mártírokat temettek. A zsidók állandóan úton voltak: Lwówból el, Lwówba vissza, Lublinból el, Lublinba vissza. Egy város egyik nap még biztonságban volt, másnap ostrom alatt állt. Vagyonos ember gyakran ébredt arra, hogy veheti a koldustarisznyát. Zsidó falvak egész lakossága lett kereszténnyé, és noha később sokan eredeti hitükre tértek vissza, egy részük sötétségben maradt. Se szeri, se száma nem volt Lengyelországban az elhagyott feleségeknek, meggyalázott nőknek, keresztény férjüktől megszökött fiatalasszonyoknak, rabságból kiváltott vagy elmenekült férfiaknak. Isten haragja lesújtott népére. De amint a zsidók lélegzethez jutottak, visszatértek ősi hitükhöz. Mi mást tehettek volna? Gyilkosaik vallását fogadják el?

Maroknyi zsidó, felgyújtott, kifosztott falvak életben maradt lakói, a Visztulán túl, Pilica községben gyűltek össze, miután annak hűbérurától engedélyt kaptak a lete-

lepedésre. A svéd háború tönkrejuttatta Adam Pilickit, de a földet, az eget és a vizet még a svédek sem tudták elrabolni. A parasztok újra szántottak-vetettek. Az ártatlanok és bűnösök vérével átitatott föld megint búzát, rozsot, hajdinát, árpát, gyümölcsöt és zöldséget termett. A visszavonuló svéd hadsereg felgyújtotta Pilicki kastélyát, de egy zivatar eloltotta a lángokat. A svédek elvonulását parasztlázadás követte, melynek során Pilicki egyik udvarmesterét leszúrták. Csatlósait felfegyverezve, Pilicki a felkelőkre támadt, egyeseket felakasztatott, másokat halálra korbácsoltatott. Elrendelte, hogy a jobbágyok okulására a kivégzettek fejét póznákra tűzzék és közszemlére tegyék ki. A madarak lecsipkedték a húst róluk, míg végül már csak a csupasz koponyák maradtak.

Pilickinek nem jutott ideje uradalmával törődni, egyébként is rossz gazda volt, lengyel intézői pedig iszákos, semmittevő tolvajok. A zsidók is csaltak, ha alkalmuk nyílt rá, de a gazda ostora bármikor lecsaphatott rájuk. A zsidót – akárcsak a parasztot – szabad volt megkorbácsolni, ólba zárni, sőt le is fejezni. Másrészről a zsidó takarékos volt, pénzt tett félre, és uzsorakamatra adta ki. Az uraság bármikor csődbe juthatott, és megállapodást köthetett vele.

Jóllehet Adam Pilicki már betöltötte ötvennegyedik évét, koránál jóval fiatalabbnak látszott. Magas termetű, sötét arcú, fekete szemű ember volt, barna haját egyetlen ősz szál sem tarkította. Állán kecskeszakállt viselt. Ifjúkorát Franciaországban és Itáliában töltötte, ahonnan – saját szavai szerint – új eszmékkel tért vissza. Egy ideig kacérkodott a protestantizmussal, e szeszélye azonban annyira elmúlt, hogy hamarosan buzgó katolikus és a reformáció esküdt ellensége lett belőle. A szomszédos földesurak különcnek tartották, és „furcsa bogárként" emlegették. Fennen hirdette, hogy Lengyelország pusztulásra van ítélve, mivel minden vezetője gazfickó, tolvaj, a társadalom söpredéke. Ő maga nem vett ugyan részt a kozákok és svédek elleni háborúskodásban, de ez nem akadályozta abban, hogy honfitársait gyávasággal ne vá-

dolja. Égre-földre esküdözött, hogy Lengyelországban mindenki megvesztegethető, a legkisebb városi hivatalnoktól fel egészen a királyig. Minduntalan Skarga tisztelendő ostorozó beszédeiből idézett, jóllehet maga is sokat ivott, és kicsapongó életet élt. A máshol már elavult *jus primae noctis* az ő birtokain még érvényben volt. Azt beszélték, hogy még saját lányát is megerőszakolta, aki vízbe fojtotta magát emiatt. Fia megtébolyodott, majd sárgaságban halt meg. A szóbeszéd szerint Pilicki felesége, Theresa, férje kerítőnője volt, ő maga pedig a kocsissal szeretkezett. Mások viszont azt rebesgették, hogy csődörrel közösül. Utóbb férj és feleség egyaránt vallási fanatizmusba esett. Amikor a częstochowai kolostort támadás érte, és Kordecki hősies ellenállást tanúsított, a házaspár szinte vallási őrületbe lovallta magát.

A kastély tele volt Pilicki és felesége rokonaival, akik arisztokrata származásuk ellenére szobalányok és lakájok teendőit látták el. Egy alkalommal, amikor a kastélv úrnője lyukat fedezett fel az asztalterítőn, egy pohár bort loccsantott egyik unokanővérére. Megkövetelte, hogy minden héten számolják meg az abroszokat, törülközőket, ingeket, alsóneműt, ezüstöt és porcelánt. Ha Adam Pilicki dühbe jött, pálcát ragadott, és elpáholta az aggszüzeket. A nagy vagyon, melyet ő meg a felesége örökölt, semmivé lett. A szomszédok között az a tréfás szóbeszéd járta, hogy Theresa ékszereiből mindössze egyetlen arany hajtű maradt. Adam Pilicki minden alkalommal felemelte intő szavát, hogy Lengyelország addig nem élhet békében, amíg az összes protestánst, kozákot és zsidót meg nem ölik – elsősorban a zsidókat, akik titokban lepénzelték az áruló Radziszewskit, és összeesküdtek a svédekkel. Pilicki szavát adta a papoknak, hogy ha hazája megmenekül ellenségeitől, többé egyetlen zsidó sem teszi be a lábát uradalmába. De szokása szerint pontosan az ellenkezőjét tette annak, amit mondott. Először csak egyetlen zsidó vállalkozónak adott letelepülési engedélyt. Ez az ember viszont felpanaszolta, hogy nincs meg a közös istentisztelethez szükséges tíz fő. Nemsokára a

zsinagógaépítés jogát is megkapták. Egyikük meghalt, és temetkezési helyre volt szükség. A pilicai zsidók végül rabbit és rituális metszőt is betelepítettek, s ezzel Pilicából végleg zsidó község lett. Adam Pilicki prüszkölt, átkozódott, viszont a zsidók sokat tettek azért, hogy anyagilag talpra álljon. Ők gondoskodtak róla, hogy a parasztok szántsanak, arassanak, szénát kaszáljanak. Készpénzzel fizettek Pilickinek a gabonáért és a szarvasmarháért, használhatóvá tették a halastavat, tejgazdaságot létesítettek, sőt kaptárakat is hoztak a méhtenyésztéshez. Pilickinek nem kellett többé szabó, cipész, szűcs és harangöntő után néznie. A zsidó mesteremberek rendbe hozták a kastélyát, kijavították a tetőt, átépítették a kemencéket. Mindenhez értettek: könyvek újrakötéséhez, rakott padlózat javításához, ablakok beüvegezéséhez, képek keretezéséhez. Ha valaki megbetegedett, zsidó felcser vágott rajta eret, piócákat rakott rá, és gyógyszerrel is el tudta látni. Zsidó aranyműves csinált karkötőt a kastély úrnőjének, és készpénz helyett adóslevelet fogadott el. Még a jezsuiták is – rágalmaik és röpiratai ellenére – üzleti kapcsolatban álltak a zsidókkal, és igénybe vették kézműveseik munkáját.

Pilicki eleinte számon tartotta, hány zsidó telepedett meg birtokán. De csakhamar belezavarodott, és nem tudta már áttekinteni a létszámot. Nem ismerte nyelvüket, és alig volt képes megkülönböztetni egyiküket a másiktól. Ám intő szavát most sem mulasztotta el felemelni: – Ha a lengyelek gyökeresen meg nem változnak, új Hmelnyickij támad rájuk. De amúgy is minden összeomlik.

II

Egyik nap két vándor, egy férfi és egy nő érkezett Pilicába, vállukon tarisznya, kezükben batyu. A zsidók előjöttek boltjaikból, műhelyeikből, hogy üdvözöljék a jövevényeket. A férfi magas volt, széles vállú, kék szemű, barna szakállú. Az asszony, aki kendőt viselt, láthatóan fiata-

labb volt férjénél, majdnem olyan, mint egy keresztény. A férfit Jákobnak hívták. Amikor megkérdezték, hová valósi, egy távoli várost nevezett meg. A nők hamarosan megtudták, hogy a fiatalasszony néma. Eleinte csodálkoztak, hogy ez a jó megjelenésű férfi hogyan házasodhatott így. De a dolog végtére nem volt olyan meglepő, hiszen a házasságok az égben köttetnek. Jákob közölte, hogy feleségét Sárának hívják, és a pilicaiak azon nyomban „Néma Sárá"-nak keresztelték el.

A zsidók faggatni kezdték Jákobot, tanult ember-e, mivel éppen tanítót keresnek. – Egy-két fejezetet ismerek Mózes Öt Könyvéből – szólt habozva Jákob.

– Többre nincs is szükség.

Tavasz volt, Pészáh és a Kinyilatkoztatás ünnepe közötti időszak. Most hát iskolája is volt már Pilicának. Jákobot és néma feleségét egy szobában helyezték el, és ha Jákob jó tanítónak bizonyul, saját házat ígértek neki. Pilicki birtokához nagy kiterjedésű erdőségek tartoztak, úgyhogy az épületfa olcsó volt a faluban. Az iskolát asztallal, szamárpaddal és kilencágú korbáccsal látták el, Jákob pedig mutatópálcát faragott, és nyomtatott betűs ábécét rajzolt papírlapra. A jórészt alsó osztályos tanulók egy fa alatt gyülekeztek. Jákob a gondjaira bízott kicsinyekkel az árnyékban ült, és ábécére tanította őket, szótagok és szavak olvasására, mindegyik gyereket saját életkorának és tudásának megfelelően oktatva. A nagyarányú építkezés miatt körös-körül hasáb- és épületfakupacok hevertek, és a gyerekek deszkából hintákat szerkesztettek, fahulladékból, forgácsból játék házakat építettek. Tanítónő nem volt a faluban, így némelyik szülő kislányokat is küldött a héderbe, hogy tanuljanak meg imádkozni és valamelyest írni. A lányok homokpogácsát gyúrtak, énekeltek és körtáncot jártak. Kisfiúk, kislányok papást-mamást játszottak. A férj a zsinagógába ment imádkozni, felesége vacsorát készített számára, és egy csorba tányéron szolgálta fel. Fakéregdarabka volt a kenyér, a leves homokból készült, fenyőtobozt neveztek ki pecsenyének. Jákob nyugalomba helyezte a kilencágú korbá-

csot. Soha nem verte, soha nem szidta a gyerekeket, szeretettel csipkedte meg arcukat, csókolta meg homlokukat. Ezek a gyerekek már a katasztrófa után születtek.

A pilicai zsidók hamarosan megkedvelték Jákobot, és sajnálták, hogy néma a felesége. Néma Sára zsidó asszonyhoz illően viselkedett, eljárt a rituális fürdőbe, előírás szerint beáztatta és megsózta a húst, pénteken elkészítette a szombati sóletet, a kenyértésztából levett egy kis darabot, és elégette, megáldotta az ünnepi gyertyákat, szombaton ott állt a nők részére fenntartott helyen a zsinagógában, és úgy mozgatta ajkait, mintha imádkozna. Néha azonban tanító feleségéhez nem méltó módon viselkedett: levetette cipőjét, és mezítláb járt, féktelen nevetésben tört ki, és elővillantotta hibátlan, parasztosan ép fogsorát. A nehéz munkát olyan szakértelemmel végezte, akár egy parasztasszony: fát hasogatott, a ház mögött ültetett veteményeskertjét gondozta, ruhát mosott a folyóban. Ha a mosással készen volt, kisgyermekes asszonyoknak segített. Meglepően erős volt, és ellenszolgáltatást nem várva végezte mások munkáját is. Egy alkalommal az asszonyok szeme láttára levetkőzött, és meztelenül beúszott a folyóba. Mindenki biztosra vette, hogy belefullad az örvénylő vízbe, és az idősebb asszonyok, akik nem tudtak úszni, jajveszékelni kezdtek. Néma Sára azonban a legkisebb félelem nélkül jutott át az örvényen. Nézőközönsége ámult-bámult. Mint egy állat – hiszen az is néma!

Ezt az eseményt hamarosan másik is követte, ami a pilicaiaknak még több lehetőséget adott a megszólásra. Jákob házat kezdett építeni, és a munkából nemcsak ő vette ki részét, hanem Sára is, jóllehet teherben volt, és a rituális fürdőbe már nem járt. Jákob az erdőbe ment, kivágta a fákat, fejszéjével lenyeste a lombokat, majd a faluba szállította a fát. Sára úgy hurcolta a szálfákat és a rönkfát, mintha maga is férfi lenne. A ház egyetlen garasba sem került az egyházközségnek. Jákob egyébként sokkal képzettebb volt, mint ahogy hitték. Egyik szombaton az előimádkozó berekedt, és Jákob olvasta helyette a Tórát. Azt is megfigyelték, hogy nemegyszer a Gemárát tanul-

mányozza az imaházban. Imádkozás közben egy sarokban állt, ájtatosan hajlongott, időnként fel-felsóhajtott. Múltjáról keveset beszélt, és ebből arra következtettek hittestvérei, hogy a megpróbáltatások idején bizonyára elvesztette családját. Ha beszélgetni próbáltak erről vele, így válaszolt: – Ami megtörtént, azon nem lehet változtatni. Újra kell kezdeni –s ezzel eltávozott.

A férfiakban tiszteletet keltett, az asszonyok kedvelték. Szombat délutánonként, amikor az idősebb asszonyok házuk előtt ülve trécseltek, mindannyian egyetértettek abban, hogy Néma Sárának nagyobb a szerencséje, mint az esze. Senki nem tagadta ugyan, hogy jó külsejű, fiatal és egészséges, de mit kezdhet egy férfi egy bárgyú némával? A férj beszélgetni szeret a feleségével, kikérni a véleményét. Mekkora szerencsétlenség lenne – Isten ne adja! –, ha a gyerek az anyjára ütne! Ilyesmi gyakran előfordul. Egy elmésségéről közismert asszony megjegyezte: – Némelyik férfi áldásnak tekintene egy néma feleséget. Nem beszédes, nem veszélyes!

– Ó, ez csak amolyan szóbeszéd!

– Mégiscsak jobb, mintha vak lenne.

– Észrevettétek-e – kérdezte egy fiatalasszony –, hogy amint besötétedik, rögtön bezárja az ablaktáblákat?

– Mit akarsz ezzel mondani?

– Hogy szereti a férjét.

– Ki ne szeretné?

Ha eljött a szombat, Néma Sára félretette kendőjét, szalagos főkötőt, hegyes cipőt, hímzett köténytvett fel, és messzi földről hozott virágos ruháját öltötte magára. Majd a zsinagóga felé indult, egyik kezében imakönyvét, másikban zsebkendőjét tartva. (Pilica olyan körzethez tartozott, amelyik feloldotta a tilalmat, miszerint szombaton senkinek nem szabad személyi tárgyakat magával vinni.) Ha az asszonyok kézjelekkel próbálták megértetni magukat vele, mosolygott, fejét rázta, mint aki szemmel láthatóan nem érti, mit akarnak tőle. Gúnyolódtak rajta, de azt el kellett ismerniük, hogy melegszívű teremtés. Betegeket látogatott, terpentinolajjal, borszesszel dör-

zsölte tagjaikat. Szombat délutánonként alma- meg szilvabefőttel vendégelte meg férje tanítványait. Hasa megnőtt, kicsúcsosodott, és az asszonyok úgy számították, hogy sátoros ünnep táján vagy Hesván hónap elején fog szülni.

Mivel a némák nem is hallanak, a nők nem ügyeltek rá, mit beszélnek jelenlétében. Egy alkalommal, amikor Sára nyitott imakönyvvel ült, az egyik asszony megjegyezte:
– Úgy olvas, mint az áldozati kakas.
– Talán megtanult olvasni.
– Hogy lehet egy némát tanítani?
– Hátha ijedtségtől némult meg.
– Nem látszik ijedősnek.
– Meglehet, hogy a gyilkosok vágták ki a nyelvét.

Az asszonyok kérték, mutassa meg a nyelvét. Eleinte mintha nem értette volna, de aztán nevetni kezdett, gödröcskék tűntek elő arcán, és kidugta rózsaszínű nyelvét, amely hegyes volt, mint a kutyáé.

III

A néma szerepének vállalása nem Jákob, hanem Wanda ötlete volt, mivel rájött, hogy nem egyhamar tud jiddisül megtanulni. A néhány szót is, amit tudott, úgy ejtette ki, hogy rögtön fel lehetett fedezni keresztény voltát. Azt a tervét, hogy „kozák menyecskének" tetteti magát, el kellett vetni, mert a sztyeppek nyelvét sem ismerte. Nem volt járatos a hazudozásban, rögtön leleplezték volna. Sok megpróbáltatás érte mindkettőjüket, mielőtt úgy döntött, hogy némának kell álcáznia magát. A távol eső Pilicába jöttek, mivel Lublinban és környékén nagyon is jól ismerték Jákobot, a visszatért rabszolgát. Esténként, amikor Sára – minden zsidó hitre tért nőt így neveztek – becsukta az ablaktáblákat, Jákob hittanra oktatta. Az imákra és a jiddis írásra már megtanította, most Mózes Öt Könyvét, Sámuel és a Királyok Könyvét, valamint a törvények gyűjteményét tanulmányozták, és története-

ket mondott neki a Gemárából, a Midrásból. Sára bámulatos szorgalommal tanult, jó emlékezőtehetsége volt, s nemegyszer ugyanazokat a kérdéseket tette fel, mint a szövegmagyarázók. Tanítás közben Jákob nem merte felemelni hangját. Nemcsak a keresztényektől és törvényeiktől rettegett, hanem a zsidóktól is, akik menten kiűznék a faluból, ha tudnák, hogy felesége áttért. Sára jelenléte egész Pilicát veszélybe sodorhatta. A lengyel hatóságok megtorlással élnének, ha tudomásukra jutna, hogy egy keresztény nő a zsidósághoz pártolt. Isten a megmondhatója, miféle vádakat emelnének ellenük, hiszen a papok csak ürügyre lestek. Ha pedig a zsidók neszelnék meg a dolgot, a hitközségi vezetők rögvest az áttérés körülményeit kezdenék kutatni, és rájönnének, hogy Sára Jákob miatt hagyta el hitét – elméleti kérdések aligha érdeklik a nőket –, és Jákobot kiközösítenék.

A tudós emberek rokoni és házassági kapcsolatait olyan tüzetes vizsgálatnak vetették alá, hogy Jákob jobbnak látta véka alá rejteni tudását. A magával hozott tudományos műveket eldugta. Vastag falú házat emelt, és fáktól védett, ablaktalan fülkét épített bele, ahol ő és szeretett felesége titokban tanulhatott. Való igaz, hogy eleinte törvénytelenül éltek együtt, de később menyegzői sátor alá álltak, és ezzel eleget tettek Mózes és Izrael törvényeinek. Sára odaadóan hitt Istenben és a Tórában, s az összes törvényt követte. Néha még előfordult, hogy tévedett, paraszti módon értelmezett valamit, és fordítva csinálta, vagy oda nem illő módon beszélt. Jákob ilyenkor gyöngéden megpirongatta, és elmagyarázta minden egyes törvény vagy szokás értelmét. Rájött, hogy mások tanításából önmaga is okul. Amikor Sárát helyes magatartásra nevelte, kérdéseire válaszolt, vagy tévedéseit korrigálta, számos olyan kérdés világosodott meg őelőtte is, amelyre egyébként nem gondolt volna. Néha olyan kérdéseket tett fel Sára, amelyekre itt, e földi létben nem lehetett választ adni. „Ha a gyilkosság bűn, akkor miért engedte meg Isten a zsidóknak, hogy hadat viseljenek, mi több, öregeket és kisgyermekeket pusztítsanak el?" Ha a

zsidóktól távol eső népek, mint például az ő honfitársai is, nem ismerik a Tórát, miért lehet hibáztatni őket bálványimádásukért? Ha Ábrahám atyánk szent volt, hogyan űzhette Hágárt és fiát, Ismáelt egyetlen kulacs vízzel a sivatagba? Leggyakrabban visszatérő kérdése az volt, hogy miért szenvednek a jók és miért boldogulnak a gonoszok. Jákob ismételten bizonygatta, hogy ő nem tudja megoldani a világ összes rejtélyét, de Sára egyre csak azt hangoztatta: – Te mindent tudsz.

Jákob gyakran figyelmeztette a tisztátalan napokra, emlékeztetve, hogy havi vérzésének időszakában nem ülhet egy lócán vele, nem vehet el semmit a kezéből, még csak egy asztalnál sem étkezhetnek, hacsak ellenzőt nem tesznek tányérjaik közé. Tilos egymás ágyára ülniük, sőt az ágyak támlái sem érinthetik egymást. De ez a tilalom azokhoz a dolgokhoz tartozott, amelyekről Sára vagy elfeledkezett, vagy nem akart tudomást szerezni, és ragaszkodott hozzá, hogy Jákob közelében legyen. Képes volt ilyenkor is odarohanni és megcsókolni Jákobot. Az pedig szemrehányóan intette, hogy a Tóra tiltja az ilyen cselekedeteket, de Sára, férje legnagyobb bánatára, nem vette komolyan ezt a megszorítást. Jelentéktelenebb dolgokban viszont nagyon is lelkiismeretesen járt el. Az edények tisztán tartásánál túlontúl ügyelt a rituális előírásokra, és szüntelenül érdeklődött a tejes és húsos ételek különválasztásának módja felől. Előfordult, hogy némaságáról megfeledkezve, dalolni kezdett. Jákobon remegés futott végig. Kockázatos dolog volt, hiszen bárki meghallhatta, és amellett Izrael istenfélő leányának nem szabad buja énekhangjával bűnös vágyakat kelteni. Hiába kérte Jákob, Sára azt sem engedte, hogy a fürdősasszony neki is leborotválja a haját, mint a többi asszonyét. Maga vágta le ollóval, és rövid fürtjei időnként kibújtak a fejkendő alól.

Bár Jákob házat épített kettejüknek, Sára éjszakánként panaszkodott, hogy elvágyik Pilicából. Nem maradhatott örökre néma, és a gyerek sorsa miatt is aggódott. A kicsinyeket beszélni kell tanítani és szeretettel nevelni.

Szüntelenül érdeklődött, javul-e jiddis beszéde. Jákob biztatta, hogy jól halad, de ez nem volt igaz. Helytelenül ejtette és összecserélte a szavakat, csupa ficam volt minden mondata. Hibái nemegyszer megnevettették Jákobot. Elég volt egy-két szót szólnia, és máris elárulta, hogy nem született zsidó. Most, hogy gyermeket vártak, Jákob félelme fokozódott. Vajúdó asszony nem képes visszafojtani a jajveszékelést. Ha Sára nem viseli szótlanul a szülési fájdalmakat, leleplezi magát.

Tagadhatatlan, hogy amikor Jákob Józefówból visszatért ötesztendős rabszolgasága színhelyére, olyan terhet vett magára, amely az idő múlásával mind súlyosabbá vált. A kényszerű rabszolgaság éveit életre szóló rabszolgaság váltotta fel. „Hiába, a gyehennát embereknek csinálták, nem kutyáknak", hallotta egyszer egy vízhordó szájából. Mégiscsak megmentett egy lelket a bálványimádástól, jóllehet ő maga bűnbe esett. Esténként, mikor már lefeküdtek a két, egymással derékszögben álló ágyba (a szoba nem volt elég hosszú, hogy egymás végébe állíthassák fekhelyeiket), a házaspár órákon át fáradhatatlanul suttogott. Jákob az erkölcsös életet fejtegette Sárának, kisebb példabeszédekkel fűszerezve mondanivalóját, felesége meg iránta érzett szerelméről beszélt. Gyakran felidézték a most már távolinak, álomszerűnek tűnő nyarakat, amikor élelmet vitt Jákobnak fel a hegyre. Sára jóformán el sem tudta képzelni, hogy a falu még megvan, és hogy Barbara, Antek, sőt talán anyja is ott él. Törvény szerint, mondta Jákob, ő már nem tagja családjának. Az áttért ember újszülötthöz hasonló, új lélek költözik belé. Sárának, mint Éva anyánknak, aki Ádám bordájából jött létre, férjén kívül más hozzátartozója nincs. – De azért az apám mégiscsak az apám – erősködött Sára, és újra megsiratta Jan Bziket, akinek olyan nehéz élete volt, és most bálványimádók közt nyugszik. – Őt is el kell hoznod a Paradicsomba – mondta Jákobnak. – Nélküle nem megyek.

A parasztok a földeken dolgoztak, és aratásra készülődtek, úgyhogy ritkán szállítottak terményt a városba. Zsidó házalók hátukon batyuval járták a vidéket, hogy csirkét, kölest és gabonát vásároljanak. Sárának szüksége volt élelemre, így ő is felkapott egy zsákot, és útnak indult, jóllehet Jákob figyelmeztette, hogy ilyesmi nem való terhes asszonynak, különösen, ha a tamító felesége. Sára azonban vágyódott a mezők, a rétek után. Amint maga mögött hagyta Pilicát, lerúgta és vállra vette cipőjét. A városi asszonyok megmosolyogták, és egymást kérdezgették: – Hogy fog alkudozni ez a némaság?

Mivel a nők süketnek hitték Sárát, jelenlétében is gátlástalanul rágalmazták és gúnyolták. Együgyű, ostoba mamlasznak, gólemnek, káposztafejnek nevezték, Jákobot pedig sajnálták, hogy ilyen buta libát hozott a házhoz. Feltehetően gazdag apja volt, aki tekintélyes hozománynyal adta férjhez. De Jákob mégis bolondságot követett el, amikor egy ostoba tyúkot vett feleségül. Sárának szüntelenül mosolyogni kellett, holott alig tudta visszatartani könnyeit. A parasztok nyíltan fejezték ki megvetésüket. Ujjukat nyakukon huzigálták, mintha elmetszenék a torkukat, majd az útra mutatva jelezték, hogy jönnek a kozákok. Pan Pilicki, mondták, zsidó tetvekkel mételyezi meg Lengyelországot, és háborút, dögvészt, éhínséget, az ég bosszúját jósolták meg, amiért megengedte Isten gyilkosainak, hogy ott letelepedjenek. Sára nehezen állta meg válasz nélkül.

Amikor esténként együtt maradt Jákobbal, sírva ismételte el a zsidók szavait. – Nem szabad ilyesmit utánuk mondanod – pirongatta Jákob. – A rágalmazás éppoly nagy bűn, mint disznóhúst enni.

– Nekik szabad becsmérelni bennünket, én meg nem mondhatok semmit?

– Ők sem viselkednek helyesen.

– Pedig mindannyian ezt teszik, még Brejna is, noha elöljáró a férje.

– Akik ilyesmit csinálnak, az égben elnyerik büntetésüket. A szent könyvek figyelmeztetése szerint mindazok, akik pletykálkodnak, gúnyolódnak, vagy másokról rosszat mondanak, pokol tüzében égnek el.

– Mindannyian?

– A pokolban mindenkinek jut hely.

– A rabbi felesége is nevetett.

– Az égben nincsenek kegyeltek. Mózes is megkapta a büntetést, amikor vétkezett.

Sára elgondolkodott.

– Nem, a rágalmazás ezerszer kisebb bűn lehet, mint disznóhúst enni, különben senki sem követné el.

– Gyere, megmutatom, mi van a Tórában.

Mózes Öt Könyvét felütve, Jákob lefordította a szöveget, és elmagyarázta, milyen értelmet tulajdonít a Gemára minden egyes bűnnek. Közben többször is az ajtóhoz ment, hogy meggyőződjék, senki nem hallgatózik, nem leselkedik a kulcslyukon. – Miért van az, hogy egyes törvényeket követnek a zsidók, másokat meg megszegnek? – kérdezte suttogó hangon Sára.

Jákob a fejét rázta.

– Ez mindig is így volt. Már a próféták szót emeltek ellene, és a templom is ezért pusztult el. Disznóhúst nem enni könnyebb, mint féken tartani nyelvünket. Most pedig felolvasok neked egy fejezetet Ézsajás Könyvéből.

Jákob lefordította Ézsajás Könyvének első fejezetét. Sára ámultan hallgatta. A próféta ugyanazt mondta, amit Jákob: Isten megelégelte a tulkok vérét és a bárányok zsírját, az emberek nem léphettek véres kézzel színe elé. A próféta Izrael vezetőit Szodoma uraihoz hasonlította, akiket Isten elpusztított. A cserépben álló mécses még ebben a késői órában sem aludt ki, a láng körül éjjeli pillék röpködtek. Jákob fejének árnyéka ide-oda vetődött a mennyezeten. A kemence mögül tücsökcirpelés hallatszott. Szeretettel vegyes félelem fogta el Sárát. Rettegett a mennyben lakó haragos Istentől, aki minden szót, minden gondolatot ismer, félt a parasztoktól, akik újra gyilkolni akarják a zsidókat, élve eltemetni gyermekeiket, ag-

gódott a zsidókért, akik nem mindenben követik a Tóra parancsait, és ezzel a Mindenható haragját vonják magukra. Sára megfogadta, hogy nem ismétli többé el a rosszindulatú megjegyzéseket, melyeket hall, pedig még nem is mondott el Jákobnak mindent. Az a szóbeszéd járta a faluban, hogy egyik boltos csal a mérésnél, és olyasmit is rebesgettek, hogy a tömeggyilkosság idején valaki meglopta üzlettársát. Sára azt tanulta, hogy a zsidóság Isten kiválasztott népe, és szerette volna megkérdezni, hogyan állhatnak ilyen kegyben, ha ekkora bűnöket követnek el. Jákob tisztessége viszont napnál is világosabb volt számára. Ha Isten is úgy szereti, mint ő, akkor örökéletű lesz.

Imáiban megvallotta Istennek, hogy senkije nincs Jákobon kívül, és hogy soha nem szerethet senki mást. Elpanaszolta, hogy hiába csatlakozott egy felekezethez, mégis idegen maradt. A parasztoktól megszökött, a pilicai zsidók nem fogadták maguk közé. Jákob volt minden a számára: férj, apa, fivér. Amint eloltották a gyertyát, máris ágyába hívta. – Te, siksze – szólt tréfásan Jákob –, nem tudod, hogy Izrael leánya nem viselkedhet szemérmetlenül, különben férje elválik tőle, és egy fillért sem ad neki?

– Mit tehet Izrael leánya?

– Gyermekeket szül, és szolgálja Istent.

– Én egy tucatot szeretnék szülni neked.

Jákob először erényes férfiakról és nőkről szóló történeteket mondott Sárának, és csak azután vette őt karjaiba. Felesége tudni szerette volna, milyen is az élet a Paradicsomban, és mi fog történni, ha eljön a Messiás. Akkor is Jákob lesz-e a férje? Héberül fognak-e beszélni? Magával viszi-e őt az újjáépült templomhoz? Ha a Messiás eljön, válaszolta Jákob, huszonnégy óra olyan hosszú lesz, mint az esztendő, a nap hétszer olyan fényesen ragyog, a szentek leviatánnal és vadon élő szarvasmarhával táplálkoznak, és a megváltás idejére tartogatott bort isszák meg.

– Hány felesége lesz egy férfinak? – érdeklődött Sára.

– Nekem csak te leszel a feleségem.
– De akkor már öreg leszek.
– Örökké fiatalok maradunk.
– Milyen ruhát fogok viselni?

Jákobbal hálni ízelítő volt neki a Paradicsomból. Gyakran kívánta, bárcsak örökké tartana az éjszaka, és ő egyre hallhatná szavait, élvezné becézgetését. A sötétség órái kárpótolták mindazért, amit nappal elszenvedett. Ha elaludt, szülőfalujáról álmodott – betért a kunyhóba, ahol élt, fenn járt a hegyen. Különös események játszódtak le, melyekben Antek, Barbara és anyja is részt vett. Apja újra élt, bölcsen szólt hozzá, szavai még ébredéskor is ott csengtek fülében, jóllehet értelmükre már nem emlékezett. Néha azt álmodta, hogy Jákob elhagyta, és ilyenkor hangosan felzokogott. Jákob felkeltette.

– Ó, Jákob! Hála Istennek, itt vagy! – Könnyeitől a férfinak is forró és nedves lett az arca.

V

Délben négylovas hintó hajtott a piactérre, elöl két kocsis, hátul két lakáj ült rajta. Egyik kocsis a kürtjébe fújt. A pilicai zsidókat rettegés fogta el. Pilicki ritkán jött ekkora parádéval a faluba nyáron, aratás előtt pedig sohasem. Kardot viselt, és szemmel láthatóan részeg volt. Leugrott a hintóból, kirántotta kardját, és kiáltozni kezdett:
– Hol van Gerson? Levágom a fejét. Darabokra tépem, lúgot öntök sebeire neki is, családjának is, és az egész pereputtyot odavetem a kutyáknak!

Némelyik zsidó elosont. Mások Pilickihez rohantak, és a lába elé vetették magukat. Az asszonyok jajveszékelni kezdtek. Jákob tanítványai is hallották a zűrzavaros hangokat, és odafutottak, hogy megnézzék a földesurat, a hintót és a lovakat, amint magasra tartott fejjel állnak gyönyörűséges szerszámaikban. Gerson egyik talpnyalója sebtében elszaladt hozzá, és figyelmeztette, hogy Pilicki leitta magát, és őt keresi. Gerson a legnagyobb hatalmú

embernek számított Pilicában, mivel ő vette bérbe az uradalmi földeket, és úgy kezelte, mint a sajátját. Az egész faluban sötét jellemnek tartották. Nagy házat épített, és szert tett három gazdag családból származó vőre. Egyikből Pilica rabbija, másikból rituális metszője, a harmadikból a város építési vállalkozója és szállítója lett. Ő látta el Pilicát pészáhi liszttel, és ő építette a zsinagógát is. Gerson kézben tartotta a temetkezési egyletet, és mérhetetlenül magas árakat követelt a sírhelyekért, noha a temető területét Pilicki ingyen adományozta a városnak. Gerson szedte be az adókat is, és e tevékenységével a hét elöljáró tisztségét bitorolta, akiket a Négy Tartomány Tanácsa bízott meg e feladattal. Az adózás olyan elv szerint történt Pilicában, hogy Gerson barátai és talpnyalói alig valamit, vagy éppen semmit sem fizettek, mindenki más meg csaknem összeroskadt a terhek súlya alatt. Gerson műveletlen ember volt, de megkövetelte a „tanítónk" titulust, és nem engedte meg a kántornak, hogy rázendítsen a tizennyolc áldásra, amíg ő maga végig nem mondta. Ha véletlenül hét közben támadt kedve gőzfürdőre, a fürdőszolgának vizet kellett forralnia, természetesen a község költségére.

Azok, akiket Gerson eltiport, fenyegetőztek, hogy feljelentik Pilickinél és a lublini tanácsnál, ő azonban senkitől sem félt. A tanácsban is ültek barátai, Pilickitől pedig ezerforintos adóslevél volt birtokában. Emellett más földesurak, Pilicki ellenségei, a bizalmukba fogadták. Úgy látszott, Gerson elfeledte, hogy a zsidók számkivetésben élnek. És most Pilicki őt kereste. Gersonnak azt tanácsolták, bújjon meg a padláson vagy a pincében, amíg Pilica urának haragja lecsillapodik. Gerson azonban nem olyan ember volt, aki eltűri, hogy gyávának tartsák, igy hát felöltötte selyemkaftánját, cobolyprémes kalapját, derekára széles övet kötött, és Adam Pilicki felé indult. Habár úgy öltözött, mint egy rabbi, vérvörös arca mészáros ábrázatára emlékeztetett. Lapított orra volt, vastag ajka, hasa kidomborodott, akár a terhes asszonyé. Egyik szeme nagyobb volt, és magasabban állt a másiknál, szemöldöke

vaskos és bozontos. Nemcsak erőszakos volt, hanem önfejű is. Ha szólásra emelkedett, minden harmadik szavában durva hibát ejtett, de azért egyre locsogott, míg csak hallgatósága el nem aludt, és ellenfeleinek soha nem nyílt alkalma véleményt nyilvánítani.

Gerson lassú léptekkel közeledett urához. Nem egyedül jött, hívei is vele tartottak: mészárosok, lókupecek és a temetkezési egylet emberei, akiket évente kétszer megvendégelt, és jövedelmező állásokba ültetett. Mielőtt még bármit is mondhatott volna, Pilicki ráförmedt: – Hol a vörös bika?

Gerson egy pillanatig fontolgatta a kérdést, majd így válaszolt: – Eladtam a mészárosnak, uram.

– Te piszkos zsidó! Eladtad a bikámat.

– Uram, amíg az uradalom földjének bérlője vagyok, az én hatáskörömbe tartozik.

– Szóval a te hatáskörödbe tartozik? Fogjátok meg, fiúk! Akasszátok fel itt! – A zsidók – Gerson ellenségeit is beleértve – rémült kiáltásban törtek ki. Gerson szólni akart, és néhány lépést hátrált, de a kocsisok és lakájok máris megragadták. Pilicki odakiáltott: – Hozzátok a kötelet!

A zsidók egy része térdre rogyott, földre borult, mélyen hajlongott, mint Jom Kippur napján, amikor a kántor a jeruzsálemi ősi templom szertartásának szövegét mondja. Az asszonyok sikoltoztak. Gerson foglyulejtőivel viaskodott, az öv leszakadt derekáról. Pilicki felkiáltott: – Póznát! Hozzatok póznát!

– A lámpaoszlopra is felakaszthatjuk, uram.

Jákob meghallotta az ordítozást, amely egészen úgy hangzott, mint mikor Józefówot rohanták le a kozákok, és maga is odaszaladt. Gerson felesége átkarolta Pilicki térdét, és nem akarta elengedni. Az uraság megpróbálta lerázni magáról, s felemelte kardját, mintha az asszony fejét készülne levágni. A nők lökdösődtek, ide-oda taszigálták egymást, és tébolyultan jajveszékeltek. Egyikük saját arcába vájta körmét, egy másik a mellét csapkodta, a harmadik férjét unszolta, hogy tegyen valamit. Gerson

durva fickó volt, a pilicai zsidók nem állhatták, de azt már mégsem nézhették szótlanul, hogy egyszeriben csak felakasszák. Gerson két menye egymás karjába ájult. A rabbi is leborult Pilicki lába elé, kis kerek sapkája lepottyant, hosszú pajesze a piszkos földet seperte. Mintha az öldöklés kezdődött volna újra. Gerson hívei könnyen le tudták volna fegyverezni Pilicki szolgáit, de szétvetett lábbal csak álltak és bámultak, mintha saját tehetetlenségüket szemlélnék ilyen meghökkenten. Mikor merészelt egy zsidó szembeszállni egy lengyel nemessel? Ekkor a sámesz lépett ki az imaházból, kezében a Tóra tekercseivel, mintha ezzel lecsillapíthatná Pilicki dühét. Kiáltások buzdították az öreget, jöjjön közelébb, mások meg azt mutogatták, hogy menjen vissza, ne kövessen el szentségtörést. Tétovázva billegett roskatag lábain, mint aki mindjárt összeesik. Támolygása láttán az emberek hangos jajveszékelésben törtek ki. Jákob kővé dermedten állt. Tudta, hogy nem szabad szólnia, de az is világos volt, hogy ezt nem nézheti némán. Előrelépve, Pilicki elé sietett, és levette kalapját.

– Hatalmas úr, egy embert nem ölnek meg azért, mert eladott egy bikát.

A piactér elcsendesedett. Mindenki tudta, hogy Gerson hadat üzent Jákobnak, amiért Jákob az előimádkozó helyére lépett. Gerson nem szívelte a tudós embereket, és hallani sem akart volna Jákob megbízatásáról, ha tudja, hogy az eredeti szövegekben és a magyarázatokban egyaránt járatos. És most Jákob jött segítségére. Pilicki elképedve bámult az előtte álló zsidóra.

– Te ki vagy?

– A tanító vagyok.

– Mi a neved?

– Jákob.

– Ó, te vagy az a Jákob, aki Ézsaut kiforgatta elsőszülöttségi jogából? – szólt Pilicki, és felröhögött.

Pilica urának hahotáját hallván, mindannyian – a zsidók éppúgy, mint Pilicki emberei – nevetni kezdtek. Pilicki jókedve egyre fokozódott. Tréfa volt ez csupán, az a

fajta mókázás, amivel a lengyel földesurak gyakorta elszórakoztak zsidó bérlőik rovására? E tréfák mindig rémülettel töltötték el a zsidókat, mivel nemegyszer rossz vége lett a dolognak. Pilicki szolgái még mindig fogva tartották Gersont, aki egyedül nem vett részt a nevetésben. Sárga szeme éppoly öntelten pillantott körül, mint annak előtte, bajuszos, vastag, vicsorgásra nyílt ajkai közül ritkás, sárga fogak tűntek elő. Olyan volt, mint egy kétségbeesetten védekező állat, amely elpusztul az erősebb ellenféllel folytatott harcban. Pilicki harsogva nevetett, tapsolt, térdét csapkodta, és levegő után kapkodott. Akik alázatosan a földre borultak, most felkeltek, és túláradó örömükben vad ordítozásba kezdtek. Még a rabbi is nevetett. A nők egymás karjába dőltek, lábuk roskadozott, s úgy kacagtak, hogy a könnyük is kicsordult.

– Mamele, papele, jingele – utánozta Pilicki, és újra nyerítésben tört ki. Az összes jelenlevő csatlakozott hozzá, minden ábrázat más-más arckifejezéssel, fintorral kísérte saját nevetését. Egy idős matróna láttán, aki elvesztette főkötőjét, és rosszul borotvált tar koponyája frissen nyírt birkára emlékeztetett, újból nevetni kezdtek az asszonyok, és jókedvük ezúttal szívük mélyéből fakadt.

Egy idő múlva mindannyian abbahagyták a nevetést. Pilicki még utoljára hahotázott egyet, majd ismét mogorva arckifejezést öltött.

– Ki vagy? Mit csinálsz itt? – kérdezte Jákobot. – Felelj, zsidó!

– A tanító vagyok, uram.

– Mit tanítsz? Hogy hogyan kell meglopni a gazdát, megmérgezni a kutakat, keresztény vért keverni a maceszbe?

– Isten ments, uram! A zsidó törvény tiltja az efféle cselekedeteket.

– Azt mondod, tiltja? Tudjuk mi jól. A ti átkozott Talmudotok arra tanít, miként kell rászedni a keresztények tömegeit. Minden országból kikergettek már benneteket, de Kázmér király szélesre tárta előttetek kapuinkat. És mivel szolgáljátok meg? Egy új Palesztinát létesítette-

tek itt. Héberül gúnyoltok és átkoztok bennünket, ereklyéinket leköpdösitek, naponta tízszer is káromoljátok istenünket. Hmelnyickij megleckéztetett ugyan benneteket, de ennél szigorúbb megtorlásra van szükségetek. Lengyelország minden ellenségét barátotoknak tekintitek – svédeket, muszkákat, poroszokat egyaránt. Ki engedte meg, hogy idejöjjetek? – Pilicki öklét rázva üvöltött Jákobra. – Ez az én földem, nem a tietek. Az én őseim ontották érte vérüket. Semmi szükségem rá, hogy hazám megszentségtelenítésére tanítsd a zsidó férgeket. Úgyis elég élősdi ül a nyakunkon. Alig van már bennünk élet.

Pilicki tajtékzó szájjal hagyta abba szidalmait. A zsidók rettegve pillantottak egymásra, kétrét görnyedtek, és már-már újra leborultak, hogy kegyelemért rimánkodjanak. Az egyházi vezetők jelt adtak egymásnak. A rabbi felemelte sapkáját a földről, és azon piszkosan a fejére tette. Az asszony, akinek leesett a főkötője, gyorsan felkapta, és a fejébe nyomta, keresztben, úgy, hogy a gyöngyös párta oldalra került. Pilicki emberei ismét ráncigálni kezdték Gersont, mintha ki akarnák rázni a ruhájából. A sámesz még mindig ide-oda tántorgott a tekerccsel. Hogy a dolognak rossz vége lesz, azt mindenki bizonyosra vette. Férfiak és nők megpróbáltak kiválni a tömegből és elosonni, hogy becsukhassák boltjukat, vagy házukba zárkózzanak. – Ne szaladjatok el, zsidók! – kiáltott rájuk Pilicki. – Nincs hova menekülni! Akárhol vagytok is, megfojtalak benneteket. Leszámolok veletek, és akkor sírva emlegetitek majd a napot, amikor nyomorult anyátok kipréselt benneteket leprás méhéből.

– Nemes szívű úr, nem futunk el. Kegyes kívánsága szerint cselekszünk, ó, mi nagy jótevőnk.

– Kérdeztem tőled valamit – kiáltott Pilicki, Jákob felé fordulva. – Felelj!

Jákob nem emlékezett a kérdésre. Pilicki kinyújtotta kezét, mintha gallérjánál fogva akarná elkapni Jákobot, de az túlságosan magas volt.

– Bocsásson meg, nagyságos uram – hajtotta le Jákob a fejét. – Elfelejtettem, mit kérdezett.

Pilicki, aki maga sem emlékezett, zavartan nézett rá. Feltűnt neki, hogy a többiektől eltérően, ez a zsidó jól beszél lengyelül. Haragja elszállt, inkább valami szégyenkezésfélét érzett, amiért ilyen kirohanást rendezett e szerencsétlenek előtt, akik túlélték Hmelnyickij vérfürdőjét. Mindig könyörületes embernek tartotta magát, és most könnyek tolultak szemébe. Jézushoz és az apostolokhoz szóló könyörgések villantak át agyán. Gyerekkorától fogva korai halálra számított, egy jövendőmondó rövid életet jósolt számára. Már csak valamilyen ürügyet keresett, hogy abbahagyja a tombolást. Duhaj lelke félúton állt a megbánás és a harag között. Kérjen bocsánatot a zsidóktól, Istennek e kiválasztott, önfejű népétől? Szájában kesernyés ízt érzett, orra viszketett. Nem viselkednék így, ha nem volna olyan zűrzavaros az életem. Az az átkozott asszony tett tönkre. Hirtelen az az ötlete támadt, hogy pénzt szór a tömeg közé. Ez bebizonyítaná előttük, hogy nem Hámánnal állnak szemben. Zsebébe nyúlt, de ekkor eszébe jutott, hogy egyetlen fillér sincs nála, és mélységes szánalom fogta el önmaga iránt. Ezt tették velem a zsidók, gondolta, a végletekig kiszipolyoztak. Megpillantva az öreg sámeszt, amint a szent tekercscsel vállán ide-oda billeg, ráüvöltött: – Miért hoztad ki a tekercset? Mit segíthet ez rajtatok? Inkább követnétek, ami benne áll, mint hogy bűneitek álcázására használjátok. Vidd vissza a zsinagógába, vén gazember!

– Vidd vissza a tekercset! Vidd vissza a tekercset! – kiáltoztak mindenfelől. A zsidók érezték, hogy Pilica ura megenyhült. A sámesz még utoljára megtántorodott, majd az imaház felé indult a tekercscsel. Az emberek azonban még fogva tartották Gersont, és Pilicki hangulata bármely pillanatban újra megváltozhatott. Zord tekintettel nézett végig a tömegen, mintha újabb áldozat után kutatna. Néma Sára érkezett a térre, egy halom fűvel kötényében. A mezőn járva, nem hallotta Pilicki érkezését, és mit sem tudott a történtekről. Most megpillantotta a hintót a lovakkal, Pilicki embereit, őt magát és Jákobot, aki levett kalappal, alázatosan állt Pilica ura előtt. Sára

sikoltásban tört ki, felemelte karját, és a fű kihullott kötényéből. Gyötrő álmai igazat mondtak, amitől rettegett, bekövetkezett! Áttörve a tömegen, Jákob mellé furakodott, majd fékevesztett jajveszékelés közepette Pilicki lábaihoz vetette magát. Pilicki elsápadt, és hátrálni kezdett. Sára követte, és féregként csúszva a földön, átfogta a lábát. – Könyörüljön, nagyságos uram! – siránkozott lengyelül. – Irgalom, nemes úr! Rajta kívül senkim nincs. Az ő gyermekét hordom méhemben. Öljön meg engem helyette! Vegye az én fejemet, ne az övét! Engedje szabadon, uram! Engedje szabadon!

– Ki ez az asszony? Kelj fel!

– Bocsásson meg neki, nagyságos uram! Bocsásson meg! Nem követett el bűnt. Tisztességes ember, uram, szent ember.

Jákob lehajolt, hogy felemelje Sárát, de rémülten megtorpant. Csak most fogta fel, hogy felesége elárulta magát – hiszen beszélt. Úgy látszott, az általános fejetlenségben senki nem érti, mi is történt. A férfiak széttárták kezüket, tágra nyitották szemüket, a nők fejükhöz kaptak. Pilicki szolgái egy pillanatra elengedték Gersont. Még a lovak is, amelyek eddig csendben álldogáltak, és saját világuknak az emberi küzdelmektől oly távol eső kérdésein merengtek, most hátrafordították fejüket. Gerson tekintete elképedést és felháborodást tükrözött. Mint a legtöbb basáskodó ember, ő is zokon vett minden olyan eseményt, amelyet sem irányítani, sem felfogni nem tudott. Egy asszony sikoltozva csapkodta saját arcát: – Ó, én mindent tudtam.

– Mi történik itt? Ki ez a nő? – kérdezte Pilicki.

– Néma, nagyságos uram.

– Micsoda? Néma?

– Kegyes úr, néma, mint a hal. Süketnéma.

– Igen, kegyes urunk, ez az asszony néma – kiáltoztak mindenfelől.

– Hé, rabbi, igaz ez? Tényleg néma ez az asszony? – fordult Pilicki a rabbihoz.

– Igen, nagyságos uram, a tanító felesége ő, és süketnéma. Csoda történt.

– Gyerekek, én elájulok – szólt egy asszony, és a földre zuhant.

– Segítség! Vizet, vizet!

– Ó, Istenem! – és egy másik nő is eszméletlenül esett össze.

Jákob lehajolt, és talpra állította Sárát. Karjával támogatta a vállára dőlt, ernyedt testet. Az asszony reszketett, zokogott, és levegő után kapkodott. Pilicki a kardja markolatán tartotta a kezét. – Miféle komédia ez, zsidó?

– Nem komédia, nagyságos úr. Valóban süketnéma. Süket, mint az ágyú, néma, mint a hal.

– Mindannyian tudjuk, hogy néma, nagyságos urunk – bizonygatták a jelenlevők.

– Hajlandók vagytok megesküdni erre?

– Ez nem kitalálás, uram.

– Hé, te zsidó, igazán néma a feleséged?

– Igen, nagyságos úr.

– Mindig is az volt?

– Amióta feleségül jött hozzám.

Jákob nem tekintette ezt hazugságnak, mivel Sára már esküvőjük előtt kezdte el a néma szerepét játszani. A körülötte álló asszonyok mindannyian helyeseltek, és férjeik, gyermekeik életére esküdtek, hogy ez itt Néma Sára, aki köztudomás szerint nem tud beszélni. Pilicki szolgái szájtátva álltak, míg gazdájuk e nem mindennapi esetet mérlegelte.

– Nem hiszek nektek, zsidók, egy szó sem igaz az egészből. Ez megint a ti ravasz fortélyotok. Be akartok csapni, nevetségessé szeretnétek tenni. De ne feledjétek, zsidók, ha most hazudtatok, elevenen nyúzlak meg benneteket. A zsinagógába terellek össze mindannyiatokat, és rátok gyújtom. Lassú tűzön sütünk meg mindenkit közületek, ez olyan biztos, mint hogy Adam Pilicki a nevem.

– Kegyes úr, a színigazat mondjuk.

Pilicki tudta, hogy a zsidók nem hazudnak. Tátott szájuk, elképedt pillantásuk híven tanúsította, hogy csodát látnak. Amióta a háborúskodás és az ellenséges invázió elkezdődött, Adam Pilicki mindig csodára várt. Lengyelországot egyedül a csoda menthette meg. Úgy látszott, hogy Chodecki perjel częstochowai ellenállása és Stefan Czanecki svédek ellen vezetett hadjárata – amely zászló alá gyűjtötte a lengyel hadakat, és felszította a katolicizmus lángját – meghozta a várva várt csodát. Az utóbbi időben pedig mindenhonnan új csodatételekről érkezett hír. Szűz Mária egyik képmása igazi könnyeket ejtett, amelyeket ezüstkehelyben fogtak fel az emberek. A sötét éjszakában kőkeresztek lángoltak a templomtornyokon. Holt seregek száz év előtti egyenruhában vonultak Lengyelország ellenségei ellen, és kiűzték őket erődeikből. Szellemlovasokat láttak árnylovakon vágtatni. Sisakba, mellvértbe öltözött legendás hősök, dárdájukat és kardjukat forgatva, indultak rohamra. Régóta a mennyországba jutott szerzetesek, apácák öltöttek újra testet, és a környéken barangolva, vigasztalták, imára buzdították az embereket.

Emitt templomharang kondult meg magától, amott hintót láttak végigszáguldani az úton, majd eltűnni egy falban, mintha a föld nyelte volna el. Madarak emberi hangon beszéltek, és egy zászlóaljat egy kutya vezetett rohamra lesállásból. Egyik faluban véreső esett, a másikban halak és varangyok hullottak az égből. Valahol hiányzott a misebor, ekkor az Istenanya kinyitotta száját, és bor ömlött ki belőle. Egy vaksi öregasszony lángoló hajót látott, amely lengyel lobogót viselve úszott át az égbolton. E jelek, tünemények ébren tartották a nemzeti szellemet, és megújították a túlvilágba vetett hitet.

Adam Pilicki azonban sohasem látott csodát, és ezt erősen fájlalta. Az ördög számtalan módon aláaknázta és tagadta Isten csodatételeit, kétkedés rejtőzött minden szív mélyén. Ha Pilicki ébren feküdt ágyában, és hazája

sorsán tűnődött, Lucifer gyakorta felkereste, és így suttogott fülébe: „Mindenki csodákról beszél, nemde? A pravoszlávok, a protestánsok, még a hitetlen törökök is. Hogyan fordulhat elő, hogy Isten olykor a protestánsokkal tart, őket segíti győzelemre? Miért nem sújt le az egyiptomi tíz csapással rájuk, vagy miért nem hullat kőesőt, mint Gógra és Magógra?" Pilicki meghallgatta Lucifer szavait. Szíve mélyén talán ő maga is csupán állatnak tekintette az embert, aki porrá lesz, és ezért nézte el felesége kicsapongásait.

Jobbágyainak lázadása és saját kegyetlensége, mellyel megtorolta, tovább növelte lelki gyötrelmeit. Jól tudta, hogy özvegyek és árvák gyászát idézte elő. Éjszakánként rémképek jelentek meg előtte. Akasztófán lógó holttesteket látott, lábaik megkékültek, szemük üvegesen bámult, nyelvük kicsüngött szájukból. Ilyenkor görcsöktől, fejfájástól szenvedett, bőre viszketett. Voltak napok, amikor halálért könyörgött, vagy öngyilkosságra készült. A bor meg a vodka sem tudta többé megnyugtatni, a testi gyönyör sem jelentkezett már a régi erővel. Szüntelenül új élményeket hajszolt, hogy férfiasságát megőrizze. Theresának, e fajtalan boszorkánynak a züllöttsége okozta, hogy most már egyedül a hűtlensége keltett benne vágyat. Részletesen beszámoltatta szerelmi ügyeiről. Ha az asszony kimerítette kicsapongásainak listáját, arra kényszerítette, hogy kiagyalt kalandokkal szórakoztassa. Férj és feleség összejátszottak, egyik kerítő a másikkal, és a bűn tébolyult útvesztőjébe hajszolták egymást. Theresa megleste, miként rontja meg férje a parasztlányokat, ő meg a kulcslyukon át hallgatózott, ha felesége valamelyik szeretőjét fogadta. Nemegyszer fenyegetőzött, hogy leszúrja nejét, az asszony meg azzal vágott vissza, hogy megmérgezi ételét. De mindketten mélységesen vallásosak voltak, gyertyákat gyújtottak, gyónni jártak, és templomépítésre, egyházi emlékművek felállítására mindenkor adakoztak. Ha Adam Pilicki házi kápolnájukba lépett, gyakran találta ott Theresát, amint könnyáztatta arccal, feszületet szorítva szívéhez, gondolataiba mé-

lyedve térdepelt az oltár előtt. Theresa arról beszélt, hogy apácakolostorba vonul, Pilicki foglalkozott a gondolattal, hogy barátruhát ölt.

Pilicki képtelen lett volna ecsetelni az utóbbi néhány évben elszenvedett gyötrelmeit. Egyedül Isten, aki ismeri az embert körülvevő összes kísértést, csapdát, s szánakozva figyeli teremtményei oktalanságát és gyengeségét – egyedül Isten a megmondhatója, mit szenvedett Pilicki szégyenében és bűntudatában. Pilica ura már csak egy jelre várt, hogy valamilyen égi szem lepillant és figyel, bizonyítékra áhítozott, hogy a vakvéletlenen kívül más is kormányozza a világot. Most végre úgy tűnt, hogy az ég véget vetett kételyeinek.

Pilicki Jákobra és a férjébe kapaszkodó Sárára pillantott. Nem, ez nem lehetett ámítás! Látta, hogy a zsidók egymásra néznek, és hitetlenkedve bámulják a házaspárt. Sírás fojtogatta Pilicki torkát, alig tudta visszatartani könnyeit. Eszébe jutott, hogy a néma asszony szentként emlegette Jákobot, és határozott hangon így szólt: – Bocsáss meg, Jákob! Nem akartalak megbántani. Ha tényleg szent ember vagy, miként néma feleséged tanúsította, akkor tisztellek, noha zsidónak születtél.

– Kegyelmes úr, távolról sem vagyok én szent. Közönséges halandó vagyok, egyszerű zsidó ember, mint a többiek, talán náluk is kevesebb.

– Mit mondsz? Igen, a szentek mind szerények. Hé, emberek, eresszétek el azt a hitvány Gersont! Vele majd máskor számolok. Nem vagy többé a bérlőm, Gerson – szólt Pilicki. – Ne merd uradalmamba betenni a lábadat, meg ne lássalak ott! Ha rajtakaplak, hogy ezt megszeged, rád uszítom a kutyákat.

– Kegyelmességed tartozik nekem – válaszolt Gerson. Hangja nem remegett, magatartása elárulta, hogy nem fél a nagyurak handabandázásától. – Bérbe vettem az uradalmi földeket. Szerződésem van róla és adóslevél is kegyelmességedtől.

– Micsoda? Nincs neked semmid, zsidó. Kitörülheted magad azokkal a papírokkal.

– Nagyságos úr, ez nem jogos dolog. Az adott szó szent. Van még bíróság Lengyelországban!

– Törvény elé akarsz idézni, zsidó? Elment az eszed? Ha nem történik meg az, ami most történt, máris lógnál, és madarak vájnák ki szemedet – miként a Biblia mondja. Tolvaj, szélhámos! Tudomásomra jutott, hogy még a zsidókat is meglopod. Ki fogom vizsgálni, és gondom lesz rá, hogy elnyerd büntetésed. Ami pedig a törvényt illeti, senkitől sem félek. Én vagyok a jog és a törvény. Birtokomon teljhatalmú úr vagyok. Lengyelország nem Franciaország, ahol a király zsarnoki módon elnyomja a nemeseket. Nekünk nagyobb hatalmunk van, mint a királynak. Itt mi ültetjük trónra és mi taszítjuk le onnét a királyainkat. Jegyezd ezt meg magadnak, ha kedves az életed!

– Fizettem a szerződésért.

– Amit fizettél, azt már régen visszakaptad. Végeztem veled. Tűnj el, mielőtt minden csontodat összetöröm!

Morajlás támadt a zsidók között. Barátai és családtagjai odasúgták Gersonnak, hogy azonnal távozzon a piactérről. Felesége és lánya a kabátja ujját rángatta, és mindketten rimánkodtak, menjen haza. Gerson azonban a fejét rázta, orrán megráncosodott a bőr, vastag alsó ajka lefittyedt. Bármilyen tehetetlenek voltak is a zsidók egy arisztokratával szemben, Gerson nem kívánta tétlenül nézni, hogy tönkretegyék. Voltak olyan barátai, akik Pilickinél nagyobb vagyonnal, magasabb ranggal rendelkeztek. Jól tudta, hogy Pilica ura minden egyházi és állami törvényt megszegett, sőt olyan peres ügyekbe is belekeveredett, amelyek tönkrejutással fenyegették. A nemesség még védelmezte jogszabályait, és megkövetelte a kötelezvények és szerződések tiszteletben tartását, még ha hitvány zsidókkal kötötték is e megállapodásokat. Gerson egy lépést tett előre.

– Amíg a szerződés le nem jár, bérlő vagyok.

– Döglött kutya vagy, semmi más.

Adam Pilicki heves mozdulattal kirántotta kardját, és Gersonra rontott. A zsidók jajgattak és sikoltoztak.

I

Jákob belátta, hogy már nem ura cselekedeteinek. Úgy táncolt, ahogy az ördög hegedült. „Vétek vétket szül" – mondja az Atyák Könyve, és az ő esetében ez nyilván igaz is volt. Tiltott asszony utáni vágya a csalás útjára vezette. Egy teljes zsidó hitközösség – nem is egy, hanem egész sereg – megtévesztés áldozata lett, amikor feleségét némának hitte. Bánkódó asszonyok keresték fel a már nyolcadik hónapban levő Sárát, és kérték, hogy kezét a fejükre téve, áldja meg őket, Pilica elöljárói pedig hallani sem akartak arról, hogy Jákob visszautasítsa Pilicki ajánlatát. A Gersonnal kötött bérleti szerződés érvényét vesztette, és Pilicki kijelentette, hogy ha Jákob nem vállalja a jószágfelügyelői tisztséget, máshonnan hoz valakit. Még azzal is fenyegetőzött, hogy elkergeti a zsidókat Pilicából. A rabbi vezetésével egy elöljárókból álló küldöttség kereste fel Jákobot, hogy rábeszélje az ajánlat elfogadására. Gerson hallgatólagosan értésükre adta, hogy nem ellenzi a dolgot, hadd legyen egyelőre Jákob az intéző. Arra számított, hogy a tanító, aki a rozsot sem tudja a búzától megkülönböztetni, képtelen lesz Pilicki érdekeit képviselni, és a földesúrnak végül rá kell majd jönnie, hogy ő, Gerson, nélkülözhetetlen a számára.

Mint ahogy lenni szokott, ha embereknek van dolguk egymással, minden összebonyolódott, és mindennek csalás volt az alapja. Jaj annak a hajléknak, amely hazugságon épült! De mit tehetett volna Jákob? Ha megmondja az igazat, őt is, Sárát is máglyán égetik meg. Bármilyen

szent is az igazság, a törvény nem engedi, hogy az ember feláldozza magát érte.

Éjszakai álmatlanságában Jákob így fohászkodott Istenhez: „Tudom, hogy eljátszottam a túlvilági életet, de azért Te Isten maradtál, én meg a Te teremtményed. Büntess szigorúan, Atyám, én kész vagyok elviselni."

A megtorlás bármely pillanatban bekövetkezhetett. Sára hamarosan szülni fog, és a fájdalom sikoltást, jajszavakat csalhat ki belőle. Az igazság előbb-utóbb kiderül. Jákob felkészült a csapásra, és közben kitartóan dolgozott. Nagyon sok tennivalója volt. Isten bőséggel áldotta meg a termőföldeket, és abban az esztendőben lengyel meg svéd seregek sem gázolták le az új termést. Jákob korán kelt, későn feküdt, Pilica ura nagy bevételre számított, Gerson meg titkos osztozkodásban reménykedett. Jákob azonban – eltérően Gersontól – nem bérlő, hanem Pilicki gazdasági intézője lett csupán, felügyelt a parasztok munkájára, és gabonakereskedőkkel tárgyalt. Mindössze annyi bért fogadott el, amennyi megélhetéséhez kellett.

Furcsa volt ismét kinn lenni a mezőn, a növényvilág közepette. Sára és Jákob a kastély mellett lakott abban a házban, amelyet Gerson magának emelt. Az iskola és a ház építése befejezetlenül maradt, mivel Jákob nem tudta folytatni. A község új tanító után nézett, s addig is napi néhány órában valaki más oktatta a gyerekeket. Az emberek között az a tréfa járta, hogy ha Jákob a pilicai gazdaság ügyeit intézi, Gersonnak kellene átvennie a tanítást.

Jákob mindig is tudta, hogy e világon minden mulandó. Mi is az ember? Ma még eleven lény, holnap sírban nyugvó holttest. A Talmud lakodalomként emlegeti a világot, a liturgiában távolodó felhőhöz, fonnyadó virághoz, elszálló álomhoz hasonlítja az embert a költő. Igen, minden tovatűnik. De Jákob még soha nem érzékelte ilyen erősen ezt a múlékonyságot. Egyik héten még érlelődött a gabona a földeken, a következő héten már kopáran terültek el a mezők. A most még derült és világos napokat nemsokára esőzés, havazás követi. Jákob jelen-

tős személyiség lett Pilicában, bármikor a földesúr közelébe juthatott. Ha parasztok mellett ment el, megbillentették sapkájukat, és „úrnak" szólították. A zsidók szent asszony férjének tekintették. Jákob tisztában volt vele, hogy mindennek a megtiszteltetésnek kegyvesztettség és akasztófa lesz a vége. De addig is gondja volt rá, hogy a gabonát learassák, kicsépeljék és elraktározzák. Ellenőrizte az őszi szántást és vetést. Most hasznára vált, amit a szolgaság éveiben megtanult. Esténként, amikor Sárával házukba zárkózott, már nemcsak a Tóráról folyt köztük a szó, az uradalom ügyeiről is beszélgettek. Jóllehet Jákob nem vezetett könyveket, apránként mégis feltárultak előtte Gerson sötét üzelmeinek bizonyítékai. Igaz viszont, hogy Pilicki meg a parasztokat lopta meg, és az, aki tolvajt foszt ki, nem tekinthető bűnösnek, de Gerson mégiscsak megszegte a nyolcadik parancsolatot, ellenségeket szerzett Izraelnek, és szentségtörést követett el. No de kísértésbe minden ember esik.

Jákob pályája magasra ívelt, ő azonban tudta, hogy az effajta felemelkedésről meg vagyon írva: „A büszkeséget nyomon kíséri a bukás." A parasztok nem próbálták meg rászedni, mint Gersont, hanem követték utasításait, sőt jó tanáccsal is szolgáltak. A kastélyban lakók – Pilicki családtagjai és szolgái – tisztelték Jákobot. A kutyák, melyeknek a szilajsága Gersont félelemmel töltötte el, valamilyen rejtélyes okból rögtön megszerették Jákobot, és farkcsóválva fogadták, ha a kapu felé közeledett. A kastélyban mindenki szívélyesen bánt vele, sőt az úrnő egyik szobalányát elküldte a terhes és néma Sárához, hogy munkájában segítsen. Maga Pilicki igyekezett minél többet beszélgetni Jákobbal, és bámulta intézőjének folyékony lengyel beszédét. Gerson másfajta ember volt, tudatlan alak, aki egyetlen kérdésre sem tudott felelni, ha földesura a zsidókról és vallásukról faggatta. Jákob szent könyveket idézett válaszaiban. Megszokta, hogy nehéz kérdéseket is világosan fejtegessen, így a keresztény gondolkodásmód számára is elfogadható példázatokat agyalt

ki. Pilicki ugyanazokat a problémákat feszegette, amelyek Wandát is nyugtalanították.

Egy nap, amikor Pilicki a könyvtárában ült Jákobbal, és egy héber nyelvű lapszéli jegyzetekkel ellátott latin bibliai szótárt mutatott neki, a kastély úrnője lépett be. Jákob felemelkedett székéből, és mélyen meghajolt. Apró termetű, gömbölyded nő volt Theresa Pilicki, arca kerek, nyaka tömzsi, keblei teltek. Koszorúba font szőke haja újévi kalácsra emlékeztette Jákobot, szalagdíszes, berakott fekete selyemruhát, nyakán drágakövekbe foglalt aranykeresztet viselt. Kicsi orra volt, telt ajkai, sötéten fénylő szeme, sima homloka. Jákob hallotta, hogy szajha módra él, de telt alakja ellenére szinte lányosnak tűnt fürge járásával. A férfiakat megpillantva, elmosolyodott, és apró gödröcskék támadtak arcán. Pilicki rávillantotta szemét. – Ez itt Jákob – mondta.

– Gyakran láttam már ablakomból.

Az úrnő kezét nyújtotta Jákobnak, aki pillanatnyi habozás után újra meghajolt, és ajkához emelte az asszony ujjait. Újabb bűn, gondolta Jákob, miközben kezet csókolt, és feje búbjáig elvörösödött. Pilicki nevetett.

– Most, hogy ez megtörtént, igyunk egy pohár bort.

– Bocsánat, nagyságos úr, de vallásom tiltja.

Pilicki teste megfeszült.

– Ó, szóval neked tilos. Kiuzsorázni lehet a keresztényeket, de bort inni nem szabad velük. És vajon ki tiltja meg? Természetesen a Talmud, az tanítja nektek, hogy kell becsapni a kereszténye ket.

– A Talmud nem tesz említést keresztényekről, csupán bálványimádókról.

– A Talmud a keresztényeket tekinti bálványimádóknak. A ti népetek adta a Bibliát a világnak, de aztán megtagadtátok Isten egyszülött fiát, és ily módon elfordultatok az Atyától. Ma Hmelnyickij büntet meg benneteket, holnap egy másik kozák vezér. A zsidóknak nem lesz nyugtuk, amíg fel nem ismerik az igazságot, és...

Pilicki felesége rosszalló tekintettel szólt közbe: – Adam, semmi értelme nincs az ilyen vitának.

– Dehogy nincs. Nem fogom elhallgatni az igazat. Az a Gerson zsidó hitvány alak, amellett szamár is. Tudatlan fickó, még a saját bibliáját sem ismeri. Jákob nemcsak becsületes, hanem művelt embernek is látszik. Ezért akarok néhány dolgot megkérdezni tőle.

– De ne most, Adam, amikor a földeken van dolga.

– A földek nem szaladnak el. Ülj le, zsidó! Jól van. Nem foglak bántani. Ide ülj! Sem a feleségem, sem én nem kívánjuk hitünket senkire sem ráerőszakolni. Nálunk nincs inkvizíció, mint Spanyolországban. Lengyelország szabad ország, olyan szabad, hogy az már nem is válik a javára. Ezért omlik össze. De ebben nem ti vagytok a vétkesek. Hadd kérdezzem meg a következőt. A Messiásra vártok már egy évezrede – mit is beszélek, több mint másfél évezrede, és csak nem érkezik meg. A magyarázat teljesen nyilvánvaló. A Messiás már eljött, és kinyilatkoztatta Isten igazságát. Ti azonban konok nép vagytok. Távol tartjátok magatokat másoktól. A húst, amit eszünk, tisztátalannak tartjátok, borunktól irtóztok. Lányainkat nem szabad feleségül vennetek. Isten kiválasztott népének hiszitek magatokat. Hát mire választott ki benneteket? Hogy sötét gettókban éljetek, és sárga foltot viseljetek. Jártam külföldön, és láttam, hogyan élnek ott a zsidók. Mindannyian gazdagok, és másra sem gondolnak, csak a haszonra. De mindenütt vérszopóknak tekintik őket. Miért nem vizsgáljátok meg önmagatokat, és miért nem vetitek el a Talmudot? Lehetséges, hogy végül mégis a kereszténynek van igazuk. Eljutott-e egy is közületek a mennyországba?

– Ez a vallási vita ostobaság – tiltakozott Theresa Pilicki.

– Miért lenne ostobaság? Elvégre meg kell vitatnunk a dolgokat. Nem beszélek vele indulatosan, hanem mint egyenrangú féllel. Ha meg tud győzni, hogy a zsidóknak van igazuk, magam is zsidó hitre térek – mondta nevetve Pilicki.

– Senkit nem tudok meggyőzni, nagyságos uram –

nyögte ki Jákob. – Hitemet szüleimtől kaptam örökbe, és legjobb képességem szerint próbálom követni.

– A bálványimádóknak is volt apjuk meg anyjuk. Őket arra tanították, hogy Isten egy kődarab. De ti, zsidók, a templomaik elpusztítását, gyermekeik kiirtását követeltétek. Az Ótestamentum mondja így. Ez pedig annak bizonyítéka, hogy az ember nem feltétlenül követi szülei hitét.

– A keresztények is szentnek tartják a Bibliát.

– Természetesen. De ésszerűen kell gondolkodnunk. A ti népeteken és a hitetlen törökökön kívül mindenki elfogadta a kereszténységet. Ti zsidók okosabbaknak tartjátok magatokat mindenki másnál Európában, sőt az egész világon. Tegyük fel, hogy Isten tényleg szeret benneteket. De miféle szeretet ez? Feleségeiteket megerőszakolják, gyermekeiteket élve temetik el.

Jákob nagyot nyelt. – Mindezt keresztények követték el.

– Micsoda? A kozákok úgy keresztények, ahogy én Zarathustra-hívő vagyok. Csak a katolikusok keresztények. A pravoszlávok éppolyan bálványimádók, mint szövetségeseik, a törökök. A protestánsok még náluk is rosszabbak. De ez nem tartozik a tárgyhoz, zsidó.

– Senki sem ismeri közülünk az isteni gondviselés útjait, nagyságos uram. A katolikusok is szenvednek. Egymás ellen folytatnak háborút... – Jákob a mondat közepén elakadt.

Adam Pilicki egy pillanatig csendben fontolgatta Jákob szavait.

– Persze hogy szenvedünk, hiszen a Biblia szerint is az ember szenvedésre született. De a mi szenvedésünknek van értelme. A megpróbáltatásoktól megtisztul a lelkünk, és a mennyországba száll. A kétkedők számára azonban a halál után kezdődik az igazi gyötrelem.

Theresa Pilicki a fejét rázta. – De igazán, Adam, mire vezet mindez? Az igazság nem bizonyítható, az egyedül itt lakozik. – Theresa Pilicki a szívére mutatott.

– Igen, ez így van, úrnőm – szólt halkan Jákob.

– Nos, tegyük fel, hogy valóban így van. De mi haszna, hogy ilyen makacsul ragaszkodtok a hitetekhez? A magatok helytelen módján szolgáljátok Istent, és a zsinagógák mindig tömve vannak. Egyszer, amikor Lublinban jártam, imaházaitok mellett vezetett el az utam. Milyen szenvedélyesen énekeltek! Mintha ezer torokból szólt volna a dal. És alig pár évvel később tízezer zsidót mészároltak le. Beszéltem valakivel, aki látta a kozákokat bevonulni Lublinba. A zsidók egymást nyomták agyon fejvesztett menekülésükben. Több embert tiportak saját maguk halálra, mint amennyit a támadók öltek meg. És mialatt ez történt, vajon nem volt éppoly kék az égbolt? Nem sütött-e a nap? Hol volt hát Isten, akit dicsértek, akihez könyörögtök, és szeretett gyermekeinek valljátok magatokat? Hogyan tudod megmagyarázni ezeket a tényeket, zsidó? Hogyan tudsz éjszakánként aludni, ha eszedbe jutnak?

– Ha az ember kifárad, a szeme magától csukódik le.

– Látom, kerülöd a választ.

– Igaza van, Adam, igaza van. Mit lehet erre mondani? Vajon te jobban meg tudod indokolni a bennünket ért csapásokat, mint ő a saját baját? Keresni az okot már önmagában is istenkáromlás, ezt te is jól tudod.

Pilicki lefelé fordította tekintetét, és kancsal pillantást vetett feleségére. – Én semmit nem tudok, Theresa. Néha már azt hiszem, hogy az epikureistáknak és a cinikus bölcselőknek van igazuk. Hallottál már Démokritoszról, zsidó?

– Nem, uram.

– Démokritosz filozófus volt, aki azt vallotta, hogy a véletlen uralkodik mindenen. Az egyház betiltotta műveit, de én azért elolvastam. Sem bálványokban, sem Istenben nem hitt, véleménye szerint vak erők hozták létre a világot.

– Ne ismételgess ilyen eretnek tanokat! – szakította félbe Theresa Pilicki.

– Talán neki volt igaza.

– De Adam!

– Na jól van. Megyek és lefekszem. Az ember szeme magától csukódik le – ismételte Jákob szavait. – Akarsz még valamit mondani Jákobnak, Theresa?

– Igen, akarok.

– Hát akkor a viszontlátásra, és ne félj tőlünk. A feleséged igazán néma?

– Igen, uram.

– Ez azt bizonyítja, hogy a zsidóknál is történnek csodák, nemde?

– Igen, uram.

– No, akkor megyek és alszom egyet.

II

Pilicki távozóban még visszanézett egyszer. Jákob meghajolt. Pilica úrnője lassan mozgatta pávatoll legyezőjét.

– Ülj le! Úgy. Mi értelme van az efféle vitáknak? Biznunk kell, hogy Isten tudja, miként kormányozza a világot. Amikor a svédek elfoglalták a birtokot, saját kastélyomban vesszőztek meg. Azt hittem, ütött az utolsó órám. De a Mindenható mégis úgy akarta, hogy életben maradjak.

Jákob elsápadt. – Úrnőmet megvesszőzték?

Theresa Pilicki elmosolyodott.

– Kedves Jákob, a pálca nem nézi a rangot. Hercegek, hercegnők, felséges királyok – mind egyformák neki. A tisztek még mulatságosabbnak is találták, hogy egy arisztokrata asszonyon tölthetik ki bosszújukat.

– Miért tették ezt, úrnőm?

– Mert nemet mondtam a tábornoknak. Férjem bujkált, és én nem számíthattam senkire, aki megvédjen. Ha a hódolóm fiatal és csinos lett volna, vagy legalább jó erőben levő férfi – Theresa Pilicki hangja megváltozott –, akkor esetleg kísértésbe jöttem volna. „Szerelemben és háborúban minden szabad", mondják. De nem azzal az ocsmány majommal. Ahogy megláttam, így szóltam: „Uram, inkább a halál!"

– Azt hittem, csak a muszkák és a kozákok viselkednek így.

Pilickiné mosolygott. – A svédek talán angyalok? Nem, Jákob, minden férfi egyforma. Voltaképpen nem is hibáztatom őket ezért. Nekik a nő csak egy dologra kell. A csecsemőnek szopnia kell, és vajmi keveset törődik vele, hogy parasztasszony vagy hercegnő mellét szívja-e. A férfiak olyanok, mint a csecsemők.

Theresa Pilicki mosolya egyszerre volt tartózkodó és kacér. Meg-megrebbenő pillantással egyenesen Jákob szemébe nézett. Annak átforrósodott a nyaka.

– A férfiaknak feleségük van.

– Mit akarsz ezzel mondani? Háborúban nem számít a feleség, amellett a férfiak meg is unnak egy asszonyt. Tegyük fel, hogy drága ruhát csináltatok a szabóval. Háromszor felveszem, és máris torkig vagyok vele, odaadom hát férjem egyik unokanővérének. A férfiak ugyanígy vannak. Ha egy asszonnyal annyit lehetnek együtt, amennyit csak akarnak, nincs többé vonzereje számukra, más nő után kezdenek járni. De miért mondjam ezt neked? Férfi vagy... magas, kék szemű...

Jákobnak vér szökött az arcába. – A zsidók nem viselkednek így.

Pilickiné ingerülten rázta meg legyezőjét. – A férfi, az férfi, legyen zsidó vagy tatár. Hiszen nálatok egész csomó felesége lehetett egy férfinak. Nagy királyok meg próféták háremet tartottak.

– Most már ez tilos.

– Ki tiltotta meg?

– Gersom rabbi, a Szétszórtak Világossága. Ő rendelte így.

– A keresztények is megtiltották. De mit törődnek az emberek a tilalmakkal? Én nem ítélek el egyetlen férfit sem, ha megkíván egy nőt, és a nőt sem kárhoztatom, ha történetesen igent mond neki. Azt vallom, hogy minden Istentől származik, a nemi vágy is. Nem mindenki szent, és még a szentek sem élnek mindig szenthez illően. És mennyiben sérti ez Istent? Egyesek azt vallják, hogy az

olyan titkos bűn, amely nem tartalmaz szentségtörést, senkinek sem árt. Férjem néhány évig Itáliában élt. A nők férjük mellett szeretőt is tartanak ott, akit „amicó"-nak neveznek. Amikor a hölgy színházba megy, mindkét férfi elkíséri. És ne felejtsd el, hogy mindez a Vatikán árnyékában történik. Az amico nemegyszer bíboros vagy valamilyen más egyházi méltóságot visel. A pápa is tud a dologról, és ha olyan nagy bűn volna, vajon elnézné-e?

A beszélgetés kis időre elakadt. Végül Jákob szólalt meg: – A zsidóknál semmi ilyesmi nem fordul elő. A férfinak rá sem szabad nézni más asszonyra.

– De azért ránéz. Minden férfi álszent, aki azt hangoztatja, hogy csak a felesége érdekli. De hadd kérdezzek tőled valamit.

– Parancsára, úrnőm.

– Hová való vagy? Miért éppen itt telepedtél meg? Ne vedd zokon kíváncsiskodásomat, megvan rá az okom. Érthetetlennek látszik, hogy némát vettél feleségül. Kevés zsidó rendelkezik ilyen külsővel, magas műveltséggel, lengyel nyelvtudással, mint te. A legszebb lányt is megkaphattad volna.

Jákob fejét rázta. – Ez a második házasságom.

– Mi történt az első feleségeddel?

– Őt is, gyermekeinket is megölték a kozákok.

– Melyik városban?

– Zamośćba való vagyok.

– Ez bizony szomorú. Mi bajuk volt az asszonyokkal meg a gyerekekkel? A jelenlegi feleséged hová való?

– Zamość környékére.

– Miért éppen őt vetted el? Bizonyára más nők is voltak arrafelé.

– Alig néhányan. A legtöbbet megölték.

– Nyilván szeretted, hiszen tagadhatatlanul csinos.

– Igen, szerettem.

Theresa Pilicki melléhez emelte legyezőjét.

– Őszinte leszek veled, Jákob. Zsidó ellenségeid – ne hidd, hogy nincsenek ilyenek – azt híresztelik, hogy a feleséged nem is olyan néma, amilyennek tetteti magát.

Amikor ez a férjem fülébe jutott, irtózatos haragra gerjedt, és próbára akarta tenni Sárádat. Én azonban lebeszéltem. Azt tervezte, hogy pisztolyt süt el a füle mellett, és figyeli, hogy mi történik. Kértem, hogy ne csináljon ilyen tréfát egy terhes asszonnyal. Adam Pilicki hallgat rám, azt teszi, amit mondok. Ebben az egyetlen tekintetben példás férj. De ha mégsem történt csoda, annak a pilicai zsidók isszák meg a levét, ezt magad is jól tudod. E vidék papságának, elsősorban a jezsuitáknak, megvannak a saját érdekeik, melyeket szem előtt tartanak. Mindezzel csak azt akarom értésedre adni, hogy bennem meghitt barátra lelsz. Ne légy bizalmatlan és zárkózott! Ruhánk alatt egyformán húsból és vérből valók vagyunk mindannyian. Védelmezni akarlak, Jákob, és attól tartok, szükséged lehet rá.

Jákob lassan felemelte a fejét.

– Ki terjeszti ezeket a híreket?

– Az embereknek van szájuk. Gerson ravasz ember, még a férjem ellen is összeesküszik. Csúnyán fogja végezni, de addig még bajt okozhat.

III

Jákobot ugyanolyan félelem töltötte el, mint annak idején, amikor Zagajek hívatta. Most azonban Sárát is veszély fenyegette. A jezsuiták érdekeiket védik. A várúr pisztolyt akar elsütni Sára füle mellett. Kelepcébe kerültem, gondolta Jákob, menekülnöm kell. De a gyerek megszületése előtt erre gondolni sem lehet. Közeledik a tél, hová futhat? Mit tegyen? Mondja meg Pilica úrnőjének az igazat? Cáfolja a szóbeszédet? Csendben, tehetetlenül ült, és szégyenkezett gyávasága miatt. Pilickiné értő pillantással, sima mosollyal figyelte a szeme sarkából.

– Ne ijedj meg, Jákob! Ismered a mondást: „Nagyobb a füstje, mint a lángja." Nem lesz semmi baj.

– Nem bízom benne. De azért köszönöm, úrnőm. Nem tudom eléggé megköszönni.

– Később megköszönheted. Láttad már a kastélyt?

– Csak ezt a szobát.

– Gyere, megmutatom. Az ellenség tömérdek kárt csinált, de valami azért megmaradt. Időnként én is azt vallom, amit a férjem: minden összeomlik. A parasztok hírül adták, hogy hatalmas üstököst láttak az égen, csóvája egyik láthatártól a másikig ért. Utoljára az első évezred végén vagy a fekete halál idején fordult elő ilyesmi.

– Mikor látták az üstököst? Én semmit sem vettem észre.

– Én sem, de a férjem látta. Valami küszöbönálló katasztrófának lehet a jele: háborúé, pestisé vagy özönvízé. A törökök kardjukat élesítik. A muszkák egyszeribe hatalomra tettek szert. A poroszok meg mindenkor prédára lesnek. „Egyél, igyál, élj vidáman, hiszen csak egy nap a világ!"

– Az állandó félelem elveszi az élet ízét-zamatát.

– Hogy mondod? Vannak, akik egészen másként vélekednek. Az én életemben egyik háború a másikat követte, de míg mások félelemtől reszketnek, én meg tudom őrizni a nyugalmamat. Ők sírnak, én nevetek. „Húzd össze a függönyt!" – parancsolom a szobalánynak, magamnak pedig ezt mondom: „Theresa, már csak egyetlen óra az életed!" Szoktál te ágyban inni, Jákob?

– Csak ha beteg vagyok.

– Úgy értem, amikor egészséges vagy. Férjem szobáját a nagyterem választja el az enyémtől, így teljesen el tudom magam különíteni. Párnára dőlök, és bort hozatok a szobalánnyal. Legjobban a mézbort kedvelem, noha ezt paraszti italnak tartják. Más országokban „szlávok nektárjá"-nak hívják. Akkor érzem jól magam, amikor kissé elkődösül az agyam, és már csak egy hajszál választ el a részegségtől. Minden aggodalom, minden kötelességérzet megszűnik ilyenkor, azt teszem csak, ami jólesik.

– Igen, úrnőm.

– Kövess!

Miközben Pilickiné termeken és szobákon vezette át, Jákob nem tudta, mit csodáljon meg hamarjában: a búto-

rokat, a szőnyegeket, a falikárpitokat vagy a festményeket-e. Mindenfelé vadásztrófeákat látott, szarvas- és vaddisznófejek néztek le rá a falakról, a kitömött fácánok, pávák, foglyok, fajdkakasok szinte élőknek látszottak. A fegyverteremben kardok, lándzsák, sisakok, mellvértek voltak kiállítva. A háziasszony Pilica urainak és családtagjainak arcképeire mutatott. A lengyel királyok – Kázmérok, Ulászlók, Jagellók, Báthori István – valamint a Czartoriski és Zamoyski ősi családokból származó híres államférfiak képei is ott sorakoztak a falakon. Bármerre fordította Jákob a tekintetét, kereszteket, kardokat, meztelen szobrokat, csatát, lovagi tornát és vadászatot ábrázoló festményeket látott. A kastély levegője is erőszakkal, bálványimádással, érzékiséggel itatódott át. Az úrnő szélesre tárta az egyik szoba ajtaját, amelynek közepén hatalmas, mennyezetes ágy állt. Jákob saját magát pillantotta meg egy tükörben, de mintha mély vízből nézett volna vissza rá képmása, oly kevéssé volt felismerhető. Fedetlen fejű, kivörösödött arcú, csapzott szakállú embert látott, mintha a szomszéd szobában kiállított barbár figurák képei közül kelt volna életre valamelyik.

– Hálószobát mutogatni nem vall a legjobb ízlésre – szólt Pilicki felesége –, de ti, zsidók, nem sokat törődtök a formaságokkal. Apám uradalmában élt egy zsidó intéző, akit mindannyian kedveltünk. Jó kedélyű fickó volt, és amikor mulatságot rendeztünk, mindig medvének öltözött. Úgy is táncolt, mint egy medve. Inni azonban nem akart, és a vigalomban is meg tudta őrizni józanságát. Apám állandóan hangoztatta, hogy ilyesmire csak egy zsidó képes.

– Így kellett tennie.

– Amellett nemcsak versben tudott beszélni, hanem lengyel-jiddis keverék nyelven, sőt paraszti tájszólásban is. A zsidók tudósnak tartották. Lányát egy rabbi fiához adta nőül. Vejét is neki kellett eltartania, mert az egyre csak az imakönyveket búj ta.

– Mi történt vele?

– Az öregre gondolsz? Meggyilkolták a banditák.

Jákob furcsamód tudta, hogy ez lesz a válasz. Bőre bizsergett, mintha tűkkel szurkálták volna. Az az érzése támadt, hogy a kastély úrnője érzi, mennyire elszomorította szavaival.

– De legalább teljes értékű életet élt. Voltaképpen mit számít, meddig élünk? Egy biztos: mindannyian meghalunk. Néha elképzelhetetlennek tartom, hogy az élet a halálom után is tovább folyik, a nap sütni fog, a fák virágzanak, és én nem leszek többé. Nem, ez lehetetlen! Pedig öregemberek szájából gyakran hallani olyan eseményekről, melyek születésünk előtt történtek. De amíg e földön élünk, boldogságra vágyunk, különösen éjnek idején. Fekszem az ágyamban, magam vagyok, sötétség fog körül. Láttál-e már emberi alakban kószáló farkast, Jákob?

– Nem láttam, úrnőm.

– Én sem, pedig van ilyen. Vannak éjszakák, amikor szeretnék négykézláb kimászni a sötétségbe és üvölteni.

– Miért, úrnőm?

– Ó, csak úgy, minden ok nélkül. Egyik éjjel ellátogatok hozzád, de akkor vigyázz magadra, mert veszedelmes vagyok ám!

Pilickiné hirtelen megragadta Jákob csuklóját, és így szólt: – Nem vagyok még olyan öreg. Csókolj meg!

– Úrnőm, nem tehetem. Vallásom tiltja. Alázattal bocsánatot kell kérnem kegyelmességedtől.

– Ne mentegetőzz! Ostoba vagyok, te pedig zsidó vagy. Káposztalé folyik az ereidben, nem vér.

– Úrnőm, félem az Istent.

– Nosza! Akkor siess csak hozzá!

IV

Nyáriasan meleg Elul havi este volt. A termést már learatták, kopáran terültek el a mezők. Az üres barázdákból langymeleg pára szállt fel. Hazafelé ballagva, Jákob békakuruttyolást hallott. Szemét az égre szegezte, ahol fenn ragyogott a félhold, és mellette egy szikrázó kékeszöld

csillag különleges fénnyel tündökölt. E kis pontot mintha a maga tényleges nagyságában látta volna Jákob. Mindenféle veszélyek környékezték e földön, szinte már el is pusztították, de megnyugvást jelentett a tudat, hogy Isten, az ő angyalai és szeráfjai égi honukban lakoznak. Jákob alig mert egyetlen könyvet is kinyitni Pilicában, mivel félt, hogy ezzel nyomozásnak, üldözésnek teszi ki magát. Nem kívánta felfedni tudását, különösen pedig kabbalista voltát. Itt az uradalomban viszont szabad perceiben azt tanulmányozhatta, amihez kedve támadt. Magával hozta a *Teremtés könyvé*-t, *Raziel angyal*-t és a *Világosság*-ot ördögök elleni talizmánként, és hogy Sára vánkosa alá tegye őket vajúdása idején. Újra meg újra elővette e könyveket. Magafajta ember nem remélhette, hogy megérti ezeket az írásokat, de a szavak már önmagukban is szenteknek tűntek. Elég volt rápillantania egy-egy oldalra, és máris érezte annak lélekemelő hatását. A bűnös ember számára is különleges adomány ilyen sok csillagképtől, szférától, erőtől, hatalmasságtól körülvéve élni. Jákob felidézte *Az élet fája* című művet, mely szerint a gonoszság, azaz a tökéletes űr, azért keletkezett, mert Isten elfordult az emberiségtől, és elrejtette arcát. A megbánás jámbor cselekedetekké változtathatja a bűnt, könyörületessé teheti az igazságszolgáltatást. A vétség néha még jóra is vezethet. Jákob bűnt követett el, amikor Wandát megkívánta, de Wandából Sára lett, Ábrahám leánya, aki a gyermek világrahozatalával zsidó lelket hív le a mennyországból. Helyesen cselekedett, amikor Pilica úrnőjét visszautasította, de vajon erénye segítségével kikerülheti-e a rá váró csapdákat?

Szántóföldeken át vezetett útja, és amint ballagott, rovarok meg más apró élőlények osontak el lába elől. Nekik is volt magukhoz való eszük, de testüket védtelenül hagyta a Teremtő. Eltaposták őket, a megmaradottak meg egymást ölték, egymást falták fel. De a természet mégsem nyújtott elszomorító látványt, bánat csak Jákobban lakozott. A nyári éj boldogságtól lüktetett, muzsikáló hangokkal telítődött. A langyos szelek gabona, gyümölcs és

fenyő illatát hozták magukkal. Az éjszaka – akárcsak egy kabbalista könyv – szent nevekkel, jelképekkel, meganynyi rejtéllyel volt teli. A távolban, ahol ég és föld egybeolvadt, villámfény cikázott, dörgés azonban nem követte. A csillagok betűknek, írásjeleknek, hangjegyeknek tűntek. Szikrák villództak a kopár barázdák fölött. Szavakkal, kottákkal telefirkált pergamen volt a világ. Jákob időnként mormolást hallott, mintha valamilyen láthatatlan lény suttogna a fülébe. Különféle hatalmak vették körül, jóságosak és gonoszak, kegyetlenek és könyörületesek – mindegyiknek megvolt a maga jellege és kitűzött célja. Időnként nevetést vélt hallani, máskor meg sóhajt. El-elbotlott, de lába újra szilárd talajra lelt. A külvilággal és önmagával egyaránt harcot kellett vívnia. Reszketés fogta el, ha Pilickiné haragjára gondolt, de ugyanakkor ismételten köszönetet mondott Istennek, hogy ellen tudott állni az asszony csábításának. Vágyódott Sára után, szeretett volna mellette lenni, hiszen szülési fájdalmai talán már meg is kezdődtek. A szolgálólány ott volt ugyan, és szükség esetén a cselédek bábáját is elhívhatták, de Jákob azt szerette volna, ha Izrael leánya maga hozza világra gyermekét. A nagyünnepeket már nem akarta a birtokon tölteni. Amint legfontosabb munkáit elvégzi, visszaköltözik Pilicába. Persze, ha életben lesz akkor.

„Ne félj!" – ismételgette, hogy bátorságot öntsön magába, és ekkor pár sornyi szövegmagyarázat jutott eszébe. Arra a bibliai részletre vonatkozott, ahol Jákob pátriárka megáldja fiát, Jehudát, ezt mondván: „Juda! téged magasztalnak atyádfiai." Tanítója a héderben a következő kommentárt fűzte ehhez: Juda egy sarokba búját apja elől, mivel félt, hogy emlékeztetni fogja Támárral elkövetett bűnére. Jákob azonban így biztatta: „Ne félj, és ne reszkess! Atyádfiai dicsérnek majdan, mert ágyékodból származik Dávid király."

Sok év múlt el iskolás kora óta, de még mindig fülében csengtek tanítója szavai, ráncos arcát, hadonászó kezeit most is maga előtt látta. Az öregember mártírhalált szenvedett. A fiúkat is fel tudta idézni a maguk sajátos arckife-

jezésével, modorával. Vajon hol lehet Mojsele, Kople és Hájim Berl? Nyilván mindhárman meghaltak, a mennyország lakói, ahol ezernyi titok tárult fel előttük. Árnyéka nyomon kísérte Jákobot, világos héjból, sötét magból álló kettős árnyék. Ingoványhoz érkezett, és mivel félt, hogy az iszapba süllyed, visszafordult, és hosszú kerülőt tett. Holdvilágkévék hulltak eléje, felriasztott kígyók sziszegését, majd sietős visszahúzódását hallotta. Boszorkányos varázslat környékezte mindenfelől. A kastély felfelbukkant, majd eltűnt, hol előtte volt, hol meg a háta mögött, és Jákob észrevette, hogy eltévedt. Egyik ablakban fényt látott, és úgy tűnt, mintha Pilica úrnőjét pillantotta volna meg ott.

Amikor végre hazakerült, Sára éppen vacsorát készített a háromlábú tűzhelyen. Terhessége ellenére olyan volt, mint egy fiatal lány, és szerencsére jól is érezte magát. A tűzhelybe vetett fenyőágak lángoltak, füstöltek, és Jákob gyanta és friss tej szagát érezte. Mielőtt megszólalhatott volna, Sára hátrafelé mutatott. A ház mellett, egy fatönkön három nő meg egy férfi ült, akik hallottak a Sárával történt csodáról, és most eljöttek, hogy áldja meg őket.

Jákob kezébe temette arcát. Kétségbeesetten kellett látnia, hogy hazugsága milyen förtelmes csaláshoz vezetett. Ezek az emberek elhagyták otthonukat, elfecsérelték pénzüket, és minden fáradságot vállaltak, hogy felkeressék Sárát. Amint kilépett a házból, széles vállú, gubancos szakállú, busa szemöldökű, pörsenéses orrú férfit pillantott meg. Kigombolódott rongyos kabátja látni engedte szőrös mellét és hosszú imarojtját. Mellette koldustarisznya hevert a földön. Jákobot megpillantva, felemelkedett. Mindhárom asszony kis termetű volt, kendőt és kötényt viselt. Egyik batyut tartott ölében, másik kosarat, a harmadik répadarabkát rágcsált. Amikor Jákob megjelent, ők is felálltak.

– Jó estét, vendégek. Hozott Isten benneteket.

– Jó estét, rabbi – válaszolt a férfi rekedtes, mély hangján.

– Nem vagyok én rabbi, csak egyszerű zsidó – szólt Jákob.

– Isten szentet adott neked hitvesül – felelte az egyik asszony –, így neked is szentnek kell lenned.

V

A vendégeket ott marasztalták éjszakára, és Sára vacsorát készített számukra. Étkezés végeztével az asszonyok fejére tette kezét, a férfi fölött pedig hangtalanul imádkozva, megáldotta őket. Majd a hálófülkébe vonult, és fáradtan nyugovóra tért. Ezt az estét már amúgy sem lehetett másra használni, nem kerülhetett sor a Tóra tanulására, a jövevényeket vendégszeretően kellett fogadni. Az asszonyoknak ágyat vetettek ugyan a szomszédos hálószobában, az embernek meg a csűrben, de egyiküknek sem volt még kedve lefeküdni, inkább kinn járkáltak a meleg éjszakában. Jákob is utánuk ment, mivel jól tudta, hogy ezen az éjjelen úgysem hunyja le szemét. A kastély úrnőjével történt eset tarthatatlanná tette helyzetét. Számíthatott rá, hogy bármely pillanatban letartóztatják.

Mint mindig, most is az elszenvedett csapásokról folyt a beszélgetés. A férfi, Zejnvel Ber, recsegő hangján elmesélte, miképp menekült meg Hmelnyickij kozákjaitól.

– Megfutottam. Azazhogy csak a testem futott. Rémület kerített hatalmába. Családommal akartam maradni, de lábam azt mondta: „Nem." Földönfutó lett belőlem. Régen egy helyben éltem, cipőket talpaltam. Semmi egyebet nem csináltam. Hogyan is tudhatta egy magamfajta suszter, hogy most merre menjen? Két falucskát hallottam emlegetni, Lipcit és Maidant. Lipciben élt egy ember, aki tűzbe ment volna értem. Paraszt létére építőmester és fafaragó volt. A gróf is kedvelte, és megengedte, hogy úgy öltözködjön, mint egy nemes. Én készítettem a cipőjét. Ilyen cipőt nem csinálnak többé, még a királynak sincs hasonló. Maidannak viszont rossz híre volt, az ottani parasztokat varázslóknak, banditáknak és

a gyilkosok titkos szövetségeseinek tartották. Ott álltam a keresztútnál. Lipcibe szerettem volna eljutni, de nem tudtam, merre forduljak. Egyszerre csak egy kutyát pillantottam meg. Honnan kerülhetett oda? A földből pattant ki. Csóválta a farkát, és egyenesen felém bökött orrával. Nem tudott beszélni, mégis ezt mondta: „Gyere utánam!" Elindult az egyik úton, és közben állandóan visszafordította a fejét. Tudni akarta, követem-e. Mit gondoltok, hová vezetett? Egyenesen Lipcibe. Amikor megpillantottam a falut, odamentem a kutyához, hogy megsimogassam, és egy darab kenyeret adjak neki, ő azonban már sehol sem volt. Ekkor rájöttem, hogy nem is kutya volt, hanem égi hírnök.

– És a keresztény ember tényleg elbújtatott?

– Hetekig laktam a csűrben, és ő mindennel ellátott.

– Mi történt a családoddal?

– Senki sem maradt meg.

Az asszony, akinek kosár volt az ölében, rábólintott.

– Az ég akarta, hogy megmenekülj, így hát sikerült is. De miért maradtam életben én? Férjemet és kis fiókáimat szemem láttára ölték meg. Jaj annak az anyának, akinek ezt kell megérnie! Könyörögtem, hogy először velem végezzenek, de ők kínozni akartak. Két kozák tartott lefogva, amíg a többiek végrehajtották alávaló tettüket. Majd megbeszélték, mit terveznek velem. Egyiknek volt egy nyula, azt akarták a gyomromba bevarrni. Hirtelen sikoltás hallatszott, mire eszüket vesztve elfutottak. Mai napig sem tudom, ki ordított, de olyan szörnyűségesen hangzott, hogy még most is végigfut hátamon a hideg, ha eszembe jut.

– Bizonyára azt hitték, hogy katonák vannak a közelben.

– Miféle katonák?

Az az asszony, akinek még mindig kezében volt a répa, beleharapott és kiköpte. – Trine, beszélj nekik a kozákokról! – szólt a batyus nőnek.

Trine hallgatott.

– Mi a baj? Haragszol?

– Mit kell arról beszélni?

– Három évig volt egy kozák felesége.

– Nyughass már! Minek beszéljek róla? Rosszabb volt, mint a templom pusztulása. Öregnek látszom, pedig még nem vagyok olyan idős. Harminchat éves leszek böjtkor, Támmuz tizenhetedikén. Férjem tudós ember volt, egész Lengyelországban ismerték. A rabbik is őt keresték fel, ha nem tudtak választ adni valamilyen fogas kérdésre. Ilyenkor elővett egy könyvet, felnyitotta, és ott volt a felelet. Helyettes rabbinak akarták megválasztani, de nem vállalta. „Ha a város kenyerét kell enni – inkább most a temetőbe menni." Csak ült, a könyveket forgatta, rőfösboltunkat meg én vezettem. Ha vásár volt, odavittem az árut, és Isten nem hagyott el. Egyedül amiatt bánkódtam, hogy nem voltak gyermekeim. Tíz évvel esküvőnk után anyósom – Isten ne vegye bűnéül – rá akarta beszélni férjemet, hogy váljon el tőlem, mivel meddő vagyok. Fiatalon házasodtunk össze, én tizenegy esztendős voltam, ő meg tizenkettő. Már az apám házában avatták bármicvává.[9] Törvény szerint anyósomnak igaza volt, de férjem így válaszolt: „Feleségem marad vélem." Szeretett rímben beszélni, lakodalmi tréfamester lehetett volna. Aztán ránk támadtak a gyilkosok. Mindannyian elbújtunk, ő azonban felöltötte imakendőjét, és elébük ment. Saját sírját ásatták meg vele, és közben imádkozott. Én napokig a pincében ültem, jártányi erőm sem volt. Összeestem az éhségtől. A többiek éjszakánként kimentek élelem után nézni. Már a túlvilágon éreztem magam, ahol anyámat pillantottam meg. Zene szólt, nem jártam, hanem repültem, mint a madár, mellettem meg anyám szállt. Két hegy tetejére értünk, melyeket szűk völgy választott el egymástól. Bíborszínű volt a völgy, akár a napnyugta, és édenkerti illattól terhes. Anyám átsuhant fölötte, de amikor követni akartam, valaki visszazavart.

– Angyal volt? – kérdezte a suszter.

9 Érett a vallási kötelezettségekre. Ez tizenhárom éves kort jelent. *(A fordító)*

– Nem tudom.

– Mi történt aztán?

– Felkiáltottam: „Miért hagysz el, anyám?" Válaszát nem értettem, alig hallható visszhangként ért fülemhez. Mikor felnyitottam szememet, éreztem, hogy valaki magával vonszol. Kinn sötét volt. Egy kozák húzott ki a pincéből. Könyörögtem, öljön meg, de akik a halál után vágynak, életben maradnak. A lovához kötött. Vaszil volt a neve a kozáknak.

– Hozzá mentél férjhez?

– Férjhez mentem – félrementem.

– Hová vitt?

– Ki tudja azt? Valahová a sztyeppre. Éjjel-nappal lovagoltunk. Talán egy hétig, talán egy hónapig. Azt sem tudtam, mikor van szombat.

– No, és mi volt aztán?

– Most már hagyj békében, kérlek!

– Három évig tartotta őt ott – szólt a kosaras asszony.

– Fogadni mernék, gyerekeid is voltak tőle, igaz? – szólalt meg Zejnvel Ber.

Kérdése válasz nélkül maradt.

Egy ideig senki sem beszélt, a holdat nézték mindannyian. Kisvártatva Zejnvel Ber megkérdezte: – Milyen a sztyepp? Olyan, mint ez a vidék?

– Gyönyörű, gyönyörű szép. Különös madarak élnek ott, hangjuk, mint az embereké. Magasra nő a fű, és őrizkedni kell a kígyóktól. A lovak apró termetűek, de jobban futnak a mieinknél. A kozákok szőrén ülik meg a lovat, és mindenkit kinevetnek, aki nyerget használ. A nők is lovagolnak. Minden férfi karikát hord az egyik fülében, és mindig ostorral járnak. Ha valakire megharagusznak, megkorbácsolják, először jobbról, majd balról mérve ütéseiket. Saját anyjukat sem kímélik. Amikor a fiú nagykorú lesz, a falu – ahogyan ők hívják: *sztanyica* – szeme láttára birkózik meg apjával. Ha földre teriti szülőjét, örömkiáltásban törnek ki, még az anya is ujjong. Mi tehenet fejünk, ők kancatejet isznak. Tömérdek tatárt láttam arrafelé. A tatárok lenyírják hajukat, mindössze egy vé-

kony varkocsot hagynak meg. Ünnepnapokon kemény tojásokkal játszanak szerencsejátékot. Mi minden munkát a házban végzünk el, ők a szabadban mosnak és főznek. Gödörben gyújtanak tüzet, ha nincs fájuk, akkor tehéntrágyával. Királyuk nincs. Amikor valamiben dönteniük kell, az összes férfi egybegyűl, és megbeszéli a kérdést. Minden kozáknak van kardja és szablyája. Ha egy férfi gyanakszik, hogy megcsalja a felesége, minden további nélkül megöli az asszonyt, és senki sem szól ellene. Mindannyian szeretnek énekelni, az asszonyok is. Alkonyatkor körbeülnek, valamelyik öregember dalba kezd, és a többiek vele énekelnek. Tudnak táncolni, és a hangszereket is ismerik.

Amikor odaértem, már alig volt bennem élet. Egész nap és fél éjszaka egyfolytában ültünk lovon a kozákkal. Keveset ettünk, inkább csak gombát, bogyókat és amit még az erdőben talált. Amikor élelmet keresett, fához kötötte lovát, engem meg a lóhoz. Egyszer zuhogni kezdett az eső, mennydörgött, és én ki akartam szabadítani magam. De ha ők megkötik az embert, akkor nincs menekvés. A ló is megijedt, toporzékolni, nyeríteni kezdett. A kozák egy vadkannal tért vissza. Nem akartam a számba venni a húst. Megsütötte ugyan, de félig nyers maradt. Ők a kőkemény, vértől csöpögő húst szeretik. Hányni kezdtem, de ő mégis számba tömte azt az undokságot. Ha a kozák nem veri többé a feleségét, ez annak a jele, hogy már nem szereti. A fenyítés nem házon belül történik, hanem a szabadban, mindenki jelenlétében, és a férj közben szomszédaival beszélget. Minden férfi szakállt visel, akárcsak a zsidók.

Hol is tartottam? Igen, tudom már. Szóval magával visz a sztanyicába, és én egy szót sem tudok szólni a nyelvükön. A hajam már kinőtt közben, de még nem volt olyan hosszú, mint a kozák nőké. Mindenki előjött, és nézte, ahogy kioldozta kötelékemet. Egy bugyogóba öltözött vénasszony, rút, mint a boszorkány, káromkodni és köpködni kezdett. Az anyja volt. Fiához futott, öklével ütlegelni kezdte, az meg ostorával kergette el. Ekkor visí-

tás és szitkozódás közepette egy fiatalasszony – a felesége – szaladt oda. Én meg mint egy faszent álltam ott toprongyosan, félig meztelenül, mezítláb, csonttá-bőrré aszalódva. Nem tudtam, mit csináljak, mialatt a többiek ujjal mutogattak rám, mintha azt kérdeznék: „Mire jó neked ez a csontváz?" Úgy mértek végig, mint egy szörnyszülöttet. A kozák már útközben megbecstelenített, de én azért fohászkodni akartam Istenhez. Mi az, amire egy asszony emlékszik? „Halljad, Izrael!" „Lelkemet kezeidbe teszem", és egypár áldás jutott csak eszembe. Jiddisül imádkoztam, hiszen Isten minden nyelven ért. „Atyám az égben, végy magadhoz! Ennél az életnél a halál is jobb." De aki menni szeretne, az marad. Bevittek a házba, és a libák őrzését bízták rám. A kozák fölött törvényt ültek, amiért idegen asszonyt hozott magával. A fiatalok a fejét akarták venni, de az öregek a pártjára keltek.

Mit kérdezel? Nem, nincsenek gyermekeim. Még csak az hiányzott volna! A másik asszonynak voltak, de engem jobban szerettek saját anyjuknál. Az meg dühösen nekem támadt, ha a kozák nem volt a közelben, és véresre vert. Később megbánta, és egy szilke levest hozott. Eleinte visszautasítottam a nem kóser ételt, végül mégis ráfanyalodtam. Többet hánytam, mint amennyit lenyeltem. A zsidókról semmit sem tudnak. Vademberek módján élnek. Tudjátok, hogyan fürödnek? Kimennek, és először a férj önt egy vödör vizet feleségére, majd az asszony a férjére. Mindez a szomszédok tereferéje közben zajlik le. A disznóölés nagy eseményszámba megy. Ahelyett, hogy a fejét vágnák le, mindannyian – férfiak, nők, gyerekek – lándzsával szurkálják. Az öreg banyák meg vödrökkel futnak oda, hogy felfogják a vért.

Később mindannyian megkedveltek, még a vén szipirtyó is. Valamicskét megtanultam kozákul, ők meg jiddisül. Az öregasszony állandóan veszekedett a menyével, és nekem öntötte ki a szívét. Talán ha minden tizedik szavát értettem, de ő egyre csak locsogott-fecsegett, míg a fülem zúgni nem kezdett. Alig adtak neki enni. Egy köteg szalmán aludt, és félig felfalták már a férgek. Egyetlen foga

sem maradt. A fia azzal sem törődött, él-e, én viszont adtam neki, amit csak tudtam. Amikor halálán volt, rám hagyta karpereceit, melyeket gondosan elrejtettem. Ha a menye tudta volna, menten elnyel.

Egyetlen dolog foglalkoztatott csupán: a szökés. De hová lehet menekülni a sztyeppen, ahol vadállatok leselkednek mindenfelé? Nyáron akkora a forróság, hogy a föld ég az ember talpa alatt, télen meg fejmagasságig ér a hó. Sem ruhám, sem pénzem nem volt. Egyedül arról nem feledkeztem meg, hogy Izrael leánya vagyok. Mikor reggel kinyitottam a szemem, e szavakat mondtam: „Áldott légy!" – „Mit motyogsz?", kérdezte a kozák. „Nem tartozik rád", feleltem. Ha ismerem a nyelvüket, megtéríthettem volna őket. Nyíltan hangoztatták: „Zsidók akarunk lenni." Egy férfi talán tudott volna valamit tenni, de mi haszna van egy asszonynak? Hát még annak, aki olyan tudatlan, mint én? A keresztény ünnepekről valami keveset tudnak, de mindent összekevernek. Papjuk házasember. Ha a felesége meghal, nyomban újra kell nősülnie, mert addig nem hajlandók hallgatni a beszédét. Nagyböjt idején nem nyúlnak tejhez, vajhoz, sajthoz és tojáshoz, kizárólag káposztán és vodkán élnek. Bőség van ott mindenben, csak a sót és a bort nélkülözik, annak akkora az értéke, mint az aranynak. Országuk szép, de a legyek és sáskák úgy ellepik, mintha egyiptomi csapás sújtaná. Varázsgubancot fonnak az ember hajába...

– Hogyan sikerült elmenekülnöd?

– Nem mindegy? Itt vagyok. Álmomban anyám jelent meg, és indulásra biztatott. Egy átutazó tatárnak odaadtam az öregasszony karkötőit. Ő meg a rajtavalóval fizetett – *basmet*-tel és egy pár cipővel, melyet ők *csuvjakisz*-nek hívnak. Útnak indultam, bízva benne, hogy Isten és őrangyalai vezetni fognak. Kicsiny láng suhant előttem, és mutatta az utat. Ha nem igaz, amit mondok, ne érjem meg a Jom Kippurt! Állatok kergettek meg. Egy hatalmas madár lecsapott, és próbált magával ragadni. Sikoltozni kezdtem, mire elrepült. De ha mindent elmesélnék nektek, kedves barátaim, három nap, három éjjel ülnénk

itt. Segítséget kaptam. Igen, segítség érkezett számomra. De vajon kihez, mihez siettem? Hiszen még egy árva sírra sem leltem. Lélekegyedül élek e világon, szégyenben, megalázottságban. Ha mindaz eszembe jut, amin keresztülmentem, le kell köpnöm magamat.

– Akkor miért jöttél áldásért? – kérdezte Zejnvel Ber.

– Folytonosan vándorolok. Nem tudok egy helyben maradni. Valahol talán még vigaszra lelek. Amikor ez a szent asszony fejemre tette kezét, mintha kő esett volna le szívemről.

Zejnvel Ber az égre mutatott: – Nézzétek, hullócsillag!

VI

Pilickiné hálószobájának ajtaja kinyílt. Holdfény hatolt át a függönyökön. Az asszony kinyitotta szemét. – Te vagy az, Adam? – kérdezte szelíd, meghitt hangon.

– Én vagyok, Theresa. Felébresztettelek?

– Nem, éppen csak elszenderedtem.

– Nem tudok aludni. Mit csináljak ezzel a zsidóval? Az összes zsidóval? Alig néhányat engedtem be, és egyszerre egész város nőtt ki. Savitzkiben forr a méreg, és a pokolba kíván. Kedves szomszédaink is ármányt szőnek. Mindegyiknek megvan ugyan a maga házi zsidaja, de ha rólam van szó, egyszeribe jámbor keresztényekké válnak. Ez a história a néma nővel nem más, mint komédia. Maguk a zsidók nevetnek ki. Újabb átkozott zsidó tréfa az egész.

– Miért állsz? Ülj le, vagy bújj be az ágyba!

– Jó, leülök. Nagyon melegem van. Miért lett ilyen hőség éjszaka közepén? Lehetséges, hogy a világ vége vagy valami hasonló következik el. Nem tűröm tovább ezeket a zsidókat. Gerson hitvány alak, ez a Jákob meg szélhámos. Miért tetteti egy nő némának magát? Egyszerűen nem értem.

– Hátha nem is tetteti. Talán valóban néma.

– Magad mondtad, hogy a férfi beismerte az ellenkezőjét.

– Semmi ilyesmit nem mondtam. Mindössze annyit, hogy hallgatott, nem tiltakozott. Ki tudja, mi történik ezek között az emberek között? Sajátságos fajta, az bizonyos. Legjobb tudomást sem venni róluk.

– Hogyan ne vegyek tudomást róluk, mikor mindenbe beleütik az orrukat?

– Katolikus intézőid semmivel sem megbízhatóbbak.

– Hát kiben lehet itt bízni? Egész Lengyelország összeomlik. Jegyezd meg, amit mondok: egy szálig elpusztítanak bennünket. Amit a zsidó tetvek meghagynak, a poroszok és muszkák falják fel. Arisztokráciánk meg nem búsul emiatt, éppen ellenkezőleg. A lengyelek minden kudarcát személyes győzelmüknek tekintik. Ilyesmi csak ebben az országban fordulhat elő. Minden más állam fellendülésre törekszik, mi saját magunkat fojtjuk meg.

– Nem tudok mit mondani, Adam. Én már semmit sem tudok.

– Minek kezdtél ki ezzel a zsidóval? Mintha az arcomba köptél volna.

Theresa tétovázott.

– De hiszen ebben leled gyönyörűséged.

– Ha zsidóról van szó, akkor nem. Nem kellett volna ezt tenned. Azelőtt tudtam éjjel aludni, most képtelen vagyok. Jóformán percenként felébredek. Lassan már attól tartok, hogy megszállott lettem. Véget akarok vetni ennek az ügynek, Theresa.

– Milyen ügynek? Miféle véget?

– Magam mellé veszek néhány embert, levonulunk Pilicába, és levágjuk egypár zsidó fejét. A többi nyomban szedi a sátorfáját, és világgá fut.

– Megőrültél, Adam. Kiknek a fejéről beszélsz? Csupa ellenség vesz körül bennünket. Ha ilyesmit csinálsz, menten törvény elé kerülsz.

– Néhány zsidó miatt?

– Jól tudod, hogy ellenségeid csak alkalomra lesnek. Nem vitás, hogy ők is gyűlölik a zsidókat, de ha érdekük kívánja, a pártjukat fogják.

– Valamit tennem kell.

– Ne tégy semmit, Adam! Menj aludni! Feküdj lehunyt szemmel, mozdulatlanul, és meglátod, az álom nem várat magára. Várnunk kell, amíg időnk elérkezik. Adam kedves, türelemmel kell lennünk. Mi mást tehetnénk? Az ember vár, múlnak a napok, eljön a halál, és minden véget ér.

– Képtelen vagyok tétlenül várni a halálra. Ezekkel az aggszűz unokatestvéreimmel is torkig vagyok. Megállás nélkül nyüzsögnek, súgnak-búgnak, és mint legádázabb ellenségükre néznek rám. A kastély titkolózókkal van tele. Úgy viselkednek, mintha rabságban tartanám őket. Ha olyan szerencsétleneknek érzik itt magukat, menjenek máshova! Nem tudom összes távoli rokonaimat eltartani. Nem az én hibám, hogy nagybátyáim és nagynéném kizárólag vénlányokkal szaporították a világot.

– Én már évek óta mondom ugyanezt.

– Igen, a dolog tragikuma az, hogy te mételyezted meg a lelkemet, te fordítottál ellenük. És most, hogy a belém csepegtetett mérged hatni kezd, egyszeribe pártfogójuk és védangyaluk leszel.

– Sejtettem. Előbb-utóbb mindenről kiderül, hogy én vagyok benne a hibás.

– Ez valóban így van. Minden gyötrelmemnek te vagy az oka. Miattad vesztem mindenkivel össze. Elszigeteltél az emberektől. De én mindennek véget akarok vetni. – Pilicki hangja üvöltésbe csapott át.

– Miért kell kiabálni? Mindenkit felköltesz. Tudod jól, hogy hallgatóznak.

– Senkinek nincs itt szüksége hallgatózásra, úgyis tudnak mindent. Látom az arcukon, hallom a nevetésükön. Theresa, ezúttal tényleg túlmentél a határon.

– Én mentem túl? Te késztettél rá, Adam. Halálom órájában is ugyanezt mondanám. Te okoztál mindent. Ha Istennek kell majd megvallanom, akkor sem másítom meg az igazságot. Te vagy felelős mindenért. Ártatlan leányként kerültem hozzád, és te...

– Tudom, tudom. A régi mese következik. Fehér voltál, mint a hó, érintetlen, hamvas, mint egy frissen kinyílt

rózsaszál s a többi, s a többi. Mit kívánsz hát tőlem? Adjam vissza a szüzességedet?

– Semmi mást nem akarok, csak egy kis nyugalmat.

– Nem tudok így élni tovább. Miből gondolod, hogy Jákob nem fog beszélni? Nem akarom, hogy azok a piszkos zsidók ujjal mutogassanak rám.

– Semmit nem fog mondani. Hallgatni fog, hiszen neki is megvan a maga baja. A feleségét rejtély veszi körül, megfejteni nem tudom, pedig bizonyosan van kulcsa. Ő maga pedig alaposan megijedt, félelme még termeténél és félszegségénél is nagyobb. Lehetséges, hogy börtönből szökött meg. Csak a Jóisten tudja. De az igazság előbb-utóbb úgyis napvilágra kerül.

– Igen, a szégyenemmel együtt.

– Te akartad így, Adam. Évek óta arra kényszerítsz, hogy kielégítsem szeszélyeidet. Egyedül Isten a megmondhatója, hogyan küzdöttem ellened, és mit szenvedtem el.

– Ne beszélj Istenről!

– Ki másról beszélhetnék? Senkim sincs, csak ő. Te kergetted halálba gyermekeinket, mintha csak a saját kezeddel ölted volna meg őket. Hogy engem mivé tettél, azt ki sem merem mondani, szüleink túlvilági lelkét gyaláznám meg vele. Amit tettél, nem lehet meg nem történtté tenni.

Férj is, feleség is elhallgatott, majd Pilicki szólalt meg:

– Utasítást adtam Antoniának, hogy holnap délután öljék meg a disznót.

– Ne, Adam, most már nem telik benne kedvem. Nem akarom, hogy megöljék. Hagyják életben!

– De már megmondtam Antoniának.

– Nem gondoltam komolyan, amikor szóltam. Nem kívánom végignézni, úgysem segít. Szentséges Szűzanya, mivé lettem? Isten az égben, pusztíts el most, e pillanatban! Nem akarom megélni a holnapot.

Fájdalom és csömör sóhaja szakadt fel Theresa lelkéből. Teste vonaglott az ágyon, mintha görcs kínozná.

– Végy magadhoz, halál!

I

A pilicai zsidók a nagyünnepekre készülődtek. A templomszolga naponta sófárjába fújt, hogy elriassza a sátánt, a csábítót, aki bűnbe viszi az embereket, és utána ellenük vall az égben. Miután az uradalomból visszaköltöztek Pilicába, Sára ünnepi tennivalói mellett a lebetegedésével kapcsolatos előkészületeket is megtette. Jákob egy kést meg a Teremtés Könyvét tette felesége párnája alá, hogy távol tartsa a fúriákat, akik a szülő asszonyok ágya körül keringenek, és bántalmazzák az újszülöttet – mint például Lilit, vagy Sivta, akik nyakát szegik a csecsemőknek. Jákob talizmánt is vásárolt egy íródeáktól, amely bűvös erejénél fogva nem engedi a közelbe Igeretet, a démonok királynőjét és kísérőjét, Mahlotot, valamint a lilliket, ezeket az emberekhez hasonló lényeket, akiknek denevérszárnyuk van, tűzzel táplálkoznak, és a hold árnyékában meg fatörzsekben élnek. Ami Sárát illeti, ő szülőfaluja ősi mágiáját alkalmazta titokban. Noha most már Izrael leánya volt, és megtanulta a nagyünnepi imákat, mégis egy darabka meteorkövet viselt nyakában, és tojáshéjat, melyből frissen kelt ki a csirke, száraz lóganéjjal és békák hamvával kevert össze, majd a kotyvalékot tejbe öntve megitta. Egy másik varázslat előírása szerint meztelenül rá kellett ülnie egy edényre, melyben mustármag főtt, hogy a füst közvetlenül a testébe juthasson. A pilicai asszonyok fiúgyermeket jósoltak neki, mivel hasa nem gömbölyű, hanem felfelé csúcsosodó formát vett fel. Jákob már vásárolt is egy kis kerek sapkát és szemmelverés ellen védelmező karperecet egy vándor házalótól.

Ros há-Sáná ünnepén Jákob részesült abban a megtiszteltetésben, hogy elkezdje a templomi imádkozást. Gerson már előző szombaton – a Tóra-olvasást akadályozva – tiltakozott ez ellen. Dühösen támadt rá a hitközségre, amely engedi, hogy egy jöttment álljon az olvasóasztalhoz, és képviselje a gyülekezetet, de az elöljárók leszavazták. Jákob imakendőjében, ünneplő ruhájában énekelte az „Atyánk, királyunk"-at. Sára az apja istállójában élő mezítlábas rabszolgára gondolt, és nem tudta visszatartani könnyeit. Férje most köztiszteletben álló bölcsnek tűnt, és ő maga is alaposan megváltozott. Aranyszínű ruha volt rajta, fülbevalót viselt, amelyet Jákob egy aranyművesnél rendelt, és még nem is fizetett ki egészen, s üveg gyöngysort a nyakán. Kezében imakönyvet tartott, melynek rézborításán önmaga tükörképét látta – egy úrinő képét. Imádkozás közben némán mozgatta ajkait. Jákob olyan pontosan megtanította, hogy csaknem minden körülötte levő asszonynál jobban tudott imádkozni. Milyen különös is volt az egész! Ahogyan első látásra beleszeretett Jákobba, ahogy a férfi elhagyta és visszament érte, majd együttes vándorlásuk évei. Állandó veszély fenyegette őket, ő maga nemegyszer a halál torkában volt. Egyedül Isten a megmondhatója, milyen sok csodára volt szükség, hogy megmeneküljenek.

Gerson felesége, Bejle Pese állt mellette a női karzaton, selyembe-bársonyba öltözve, igazgyönggyel a nyakában. Sára azonban nem irigyelte tőle e cicomát, anélkül is különbnek tartotta magát nála. Bejle Pese öreg volt, nem tudott olvasni, a női előolvasóra kellett figyelnie, és olyan műveletlen emberhez ment feleségül, aki nem képviselhette a gyülekezetet istentiszteletkor. Sára ezzel szemben fiatal volt, olvasott, sőt valamicskét értett is héberül, és tanult embernek lett a felesége. Ha tudnák a községben, hogy Jákob valójában milyen nagy tudós! S mindemellett Pilicki jószágfelügyelője, akit a kastélyban is fogadnak. Sára úgy érezte, egy örökkévalóság választja el paraszti múltjától. Ami annak idején történt, valaki mással eshetett meg, vagy talán mesében olvasta. Valaha régen ő

Wanda volt, egy Stach nevű részeges paraszt felesége. Megborzongott, ha eszébe jutott, de gyakran napokig nem is gondolt rá. Zsidó asszony lett belőle. Amit Jákob mondott, beigazolódott: voltaképpen zsidó lélekkel született, és férje csupán visszavezette élete kiindulópontjához.

Jákob hangja hatalmasan, tisztán zengett, amint előimádkozott és énekelt. Sára szeme elfátyolosodott. Mivel érdemelte ki ezt a sok jót? Jákob gyermekét hordta méhében. Valamennyi lengyel nő közül miért éppen neki jutott osztályrészül ez a boldogság? Egyetlen megkülönböztető érdeme az volt, hogy szenvedett. Bánat és vágyakozás mindig is része volt énjének, s távol tartotta tőle a gondtalan gyermekkort. Gyakran ok nélkül sírt. Ébren vagy alva furcsa álmokat látott, melyek értelmét mindmáig nem tudta felfogni. Jákobnak sem mert említést tenni róluk, félt, hogy bolondnak tartaná. Amikor apai nagyapja meghalt, ott látta a halottat a gyászolók között, és a temetésen együtt kísérte a többiekkel saját holttestét. Kiáltani akart neki, de az öreg felemelte, majd szájához tette ujját, jelezve, hogy maradjon csendben. Csak mikor a temetőbe ért a gyászmenet, akkor foszlott szét lassan a kép, mint napkelte után a ködréteg.

Következő éjjel nagyapja eljött hozzá, és virágot hagyott az ágyán.

Egyéb látomásai is voltak. Jó előre látta Jákob érkezését, emiatt kosarazta ki kérőit is. Voltaképpen már gyerekkora óta őt várta, őutána vágyódott.

A körülötte álló asszonyok feléje integettek és mutogattak, feltételezve, hogy sem férje imáját, sem a sófárfúvást nem hallja. Beszélgetés közben is ez volt a szokásuk, mit sem törődve az ő jelenlétével. Egyedül Bejle Pese figyelmeztette őket nagy hangon, hogy Sára egyáltalán nem néma, egyszerűen csak rászedi az embereket. Oly mértékben gyűlölte ez az asszony, hogy amikor ima végeztével Sára néma főbólintással boldog új esztendőt kívánt neki, Bejle Pese hátat fordított. Otthon már várt az ünnepi ebéd, melyet Sára előkészített – halfej, sárgarépa

és egyéb újévi ételek. Jákob áldást mondott a borra, majd feleségének nyújtotta a serleget, és mézbe mártott kalácsszeletet adott neki. Evés közben Sára azt képzelte, hogy Istent látja a halványkék égben, amint tüzes trónján ülve, élet és halál könyvét tartja nyitva maga előtt, angyalok remegnek és rezgetik szárnyaikat, és minden ember saját kezével írja be sorsát erre az esztendőre. Titkos félelem szállta meg: hátha halál rendeltetett el számára? Ha így lenne, legalább Jákob és a csecsemő maradjon életben.

Ebéd végeztével Jákob az imaházba ment zsoltárt mondani. Sára az ágyára heveredett. A gyermek mozgását érezte méhében. Nemsokára eljő Jom Kippur ünnepe, amikor az árvák imában emlékeznek meg elhalt szüleikről. De kinek a lelki üdvéért imádkozzék ő? Jan Bzikért, az apjáért? Megkérdezte Jákobtól, aki némi tűnődés után úgy döntött, hogy hagyja ki az imából azt a részt, ahol a halottak nevét említik. Ő, Sára, valójában nem árvult el Jan Bzik halálával. Igazi atyja Ábrahám pátriárka.

II

Éj derekán Jákob érezte, hogy megrázzák, és kinyitotta szemét. Sára állt az ágya mellett.

– Jákob, elkezdődött.

– Mi kezdődött el? A vajúdás?

– Igen.

Jákob kimerült volt, ásítozott, aludni vágyott, de mégis sietve felkelt. Öntudata visszatértével félelem fogta el. Sára feldagadt teste fájdalomtól feszülő hordónak tűnt.

– Megyek a bábáért.

– Várj, talán még ráérünk.

Suttogva beszélt. Bármi történjen, továbbra is kitartott amellett, hogy még vajúdás közben sem ejt ki egyetlen szót sem. De ki tudhatja, hogy a fájdalom mire készteti az embert? Mindenfelől veszély környékezte Jákobot. Kinyitotta az ablaktáblákat. A bűnbánat tíz napján fénylő félhold már lenyugodott, csak a csillagok ragyogtak.

Hozzon-e valami ennivalót feleségének?, tűnődött. Sára egres-, ribiszke- és szederlekvárt, cseresznyebort készített a nyáron. A vizeshordóra pillantva látta, hogy félig üres, és elhatározta, hogy vizet hoz a kútról. Ha nem lettek volna oltalmazó varázsigék és feliratok a falon, nem hagy egyedül egy vajúdó asszonyt, de így is nyitva tartotta az ajtót, és kérte Sárát, hogy mondja el a varázsigét, melyet egy írástudó másolt le számára:

Magas a hegy, bőröm az ég.
Cipőm a föld, ruhám az ég.
Ments meg, Úristen!

Kard ne sújtson rám,
Szarv ne döfjön át,
Fog ne marcangoljon engem,
Víz ne lepje el a testem.

Fehér kő rejlik sötét tenger alján.
Kemény csont akadt meg sebes héja torkán.
JUHAH *védelmez engem!*
SADDAJ *megóv engem!*
TAFTIFIAH *bástyám lesz nékem!*

Ros há-Sáná és Jom Kippur között a pilicaiak éjszakai istentiszteleteken vettek részt az imaházban. Ebben az évben Jákob nem tartott velük, Sára lebetegedése bármely percben bekövetkezhetett. Látta, amint a többiekkel együtt Gerson is imádkozni megy. Ez az önfejű, mindenkinek parancsolgató ember alig pár napja megtorlással fenyegetőzött, ha Jákobot kérik fel előimádkozónak, sőt arra is célzott, hogy beárulja a nemeseknél. Hogy Gerson miképpen szerezte vagyonát, az senki előtt sem volt titok. Az öldöklés idején egy ismerőse nagy összegű pénzt és egyéb értéktárgyakat adott át neki megőrzésre. Az ember elpusztult, és amikor örökösei apjuk vagyonáért jöttek, Gerson esküvel tagadta, hogy az ő gondjaira bízták. S most éjszakai áhítatosságra indult feleségével,

lányaival és vejeivel. Azt hitte talán, hogy a Mindenhatót is rászedheti? Jákob már harminc-egynéhány évet megért ugyan, de még most is megdöbbenést okozott számára, milyen sok zsidó követi csak felerészben a Tóra előírásait. Ugyanazok az emberek, akik szigorúan megtartották a kevésbé lényeges, és még csak nem is a Talmudból származó vallási formaságokat és szokásokat, habozás nélkül szegték meg a legszentebb törvényeket, sőt magát a tízparancsolatot is. Istenhez akartak jók lenni, de vajon mit kíván Isten az embertől és az ő jóságától? Mi egyebet követel egy apa gyermekeitől, mint hogy egymással szemben ne kövessenek el igazságtalanságot? Jákob a kútra támaszkodva felsóhajtott. Ez idézte elő a próféták siralmait. Talán ezért nem jön el a Messiás sem. Felhúzott egy vödör vizet, és visszasietett Sárához. A küszöbön várta, kétrét görnyedve kínjában.

– Hozd a bábát!

Otthagyva a vödröt, Jákob a bábáért rohant, de kopogására nem jött válasz. Ekkor az imaházba sietett, ahol a nők számára kijelölt helyre ment be, noha ez nem volt illő dolog. A gyerekszülés azonban veszéllyel jár, Jákob nem várhatott. Benn körülnézett, és látta, hogy a bábaasszony nincs ott.

– A feleségemnek szülési fájdalmai vannak – szólt hangosan. – Hol van a bába?

Néhányan bosszankodtak a zavarás miatt, és dühös tekintettel csapták össze imakönyvüket. Mások suttogó hangon kezdtek ezt-azt tanácsolni, és közölték, hogy a bába egy másik szülésnél foglalatoskodik. Egyik asszony becsukta imakönyvét és felállt.

– Az élet mindennél fontosabb – szólt. – Elmegyek a feleségedhez.

Jákob tovább kutatta a bábát, és hepehupás, buckákkal, gödrökkel teli utcán találta magát. Elmagyarázták, hol találja a szülő asszony házát, és tudta, hogy valahol errefelé kell lennie, de mivel egyikből sem hallatszott jajgatás, nehéz volt eldöntenie, melyik lehet az. A csendet csak az imaházból kiszűrődő kántálás törte meg. „Ado-

náj! Adonáj! Kegyes és könyörületes Isten!" Milyen különösnek tűnt a sötétben visszhangzó és az éjszakai fohászok jellegzetes hanghordozásával zengő imádkozás! A sorscsapások ellenére a zsidók még mindig kegyesnek és könyörületesnek nevezték Istent. Jákob tanácstalanul nézett szét maga körül, nem tudta eldönteni, nyomozzon-e tovább, vagy inkább siessen haza. Az arcáról lecsorgó verejték átnedvesítette ingét. „Atyám az égben, őrizd meg őt!", fohászkodott hangosan, a csillagokkal teli mennyboltra pillantva. Amikor első felesége – nyugodjék békében – gyermeket szült, ő maga jóformán még kamasz volt. Hogy mi történt ott benn, az asszonyok között, titok maradt számára. Anyja, leánytestvérei, nagynénjei és unokanővérei megkímélték minden aggodalomtól. Éppen olvasott, amikor az asszonyok bejöttek, és szerencsekívánatok közepette tudtára adták, hogy apa lett. A második és harmadik gyereknél ugyanígy ismétlődött meg minden. Most oly távolinak tűnt mindez, mintha nem is ebben az életben történt volna. Kiáltozni kezdte a bába nevét, hangja visszhangzott, akárcsak az erdőben. Visszafordult, s futva sietett haza, ahol már tűz égett a kemencében, s rajta víz forrt. Az imaházból érkezett asszony fehérneműt, törülközőket készített elő, és egy olajjal töltött cserépedényben mécsest gyújtott. Ruhaujját feltűrte, arckifejezése asszonyi dolgokban való jártasságáról tanúskodott. Ha nincs ott, Jákob megkérdezte volna feleségét, hogy érzi magát. Sára eltorzult arccal, némán feküdt az ágyon.

– Elhívtad a bábát? – érdeklődött az asszony.

– Nem tudtam megtalálni.

– No, nem kell nyugtalankodni. Nem történt még semmi. Nem megy az olyan könnyen – és még egy darab fát dobott a kemencébe.

A fájdalom mellett valami mosolyféle is bujkált Sára tekintetében, mintha azt mondta volna: „Ne emészd magad!" Jákob szeretettel, egyszersmind megdöbbenéssel nézett rá, a hajdani Wandára, Jan Bzik lányára, aki minden délután élelmet hozott neki a hegyre. Most kendő

fedte fejét, amilyet Izrael leányai viselnek, nyakában meg talizmán volt. A szoba falait varázsigék és a Zsoltárok versei borították, párnája alatt a Teremtés Könyve feküdt. Elszakította ezt az asszonyt a keresztények nemzedékeitől, megfosztotta anyjától, testvérhúgától, sógornőjétől, egész családjától, még a beszédtől is. És mit adott cserébe mindezért? Egyedül saját magát. S azzal, hogy feleségül vette, olyan veszélyeknek tette ki, amelyektől csak csoda menthette meg. Első ízben döbbent rá, milyen megpróbáltatásokat kellett Sárának elviselnie, és odalépve hozzá, megsimogatta a fejét. Az asszony paraszti módon viszonozta gyöngédségét: megragadta és megcsókolta Jákob kezét. Ha az idegen nő véletlenül meglátja, még több okuk lett volna a pilicaiaknak a szóbeszédre meg a csúfolódásra.

III

Tudnak a némák sírni? Tudnak fájdalmukban sikoltani? Sára sírt, sikoltozott, de egyetlen szót sem szólt. A szülés minden jel szerint nehéznek ígérkezett. Az éjszakai görcsöket követő délutánon Sára még mindig vajúdott. Teste verejtékben ázott, szeme kidülledt. A bába ki-be rohangált. Segítsége is volt, egy vén szipirtyó, aki parasztgyerekeket szokott világra segíteni, és most répaföldecskéjét otthagyva, Sára ágyához sietett. Ő is ott sürgött-forgott tehát, mosatlan kezére fekete agyagföld tapadt. Szomszédok néztek be, mivel hallották, hogy nehéz szülésről van szó, és egymásnak ellentmondó tanácsokkal, javaslatokkal szolgáltak. Néhány asszony kinn maradt Jákobbal beszélgetni, mások az ágyhoz léptek, hogy jelekkel értessék meg magukat a némával. Többféle varázslattal próbálkoztak a szülés megkönnyítésére. Fiatal szoptatós anya tejet fejt ki melléből, és megitatta Sárával. Pészáhról maradt maceszdarabkát tettek a vajúdó asszony fogai közé, és utasították, hogy tartsa ott. Egy irgalmas cselekedeteiről híres jámbor matróna Sára gyomrára

tette a kezét, és varázsigét mondott. Elhívták azt az embert, aki Ros há-Sáná ünnepén a Tórát olvasta elő, és ő kezét a mezuzán tartva, a következő szöveget kántálta: „A számkivetett rab szabadulására siet, hogy ne pusztuljon el a gödörben." Majd „Az Úr pedig meglátogatá Sárát" kezdetű szakaszát mondta el a Szentírásnak, e szavakkal végezve: „abban az időben, melyet mondott vala néki az Isten". Bejle Pesének köztudomás szerint volt egy héber betűkkel ellátott, megszentelt tálja, melyet, ha vajúdó asszony köldökére helyeztek, kihúzta belőle a gyereket, ha túl soká ottfelejtették, néha még a beleket is. Kölcsönkérték tőle, de Bejle Pese azt állította, hogy eltört.

Amikor besötétedett, és Sára egyre csak sikoltozott, az asszonyok fűhöz-fához kezdtek kapkodni. Adjanak-e neki mézzel kevert szukatejet? Vagy borba mártott galambürüléket? Sátoros ünnepről maradt citromdarabkával kínálták, és egy érmét adtak neki, melyet az istenfélő zlotczevi Miháél rabbi áldott meg, de semmi sem használt. Egyetlen remény volt még, a legerősebb varázsszer mind közül. Hosszú zsineget kötöttek Sára csuklójára, a másik végét meg az imaházig vitték, és ott a frigyszekrény ajtajára erősítették. Sára rángatta a kezét úgy, ahogy utasították, de ahelyett, hogy az ajtó nyílt volna ki, miként remélték, a zsineg szakadt el. Ez bizony baljós jelnek tűnt. A bába meg is szólalt: – Attól félek, hogy ebből a kemencéből nem sül ki kenyér.

– Legalább a gyereket próbáljuk megmenteni.

Az asszonyok hangosan beszéltek, azt gondolva, hogy nem kell ügyelniük szavukra.

– Mit kezd az özvegyember egy újszülöttel?

– Majd csak talál egy nőt, aki segít rajta.

– Gondoljátok el, hogy Isten már Ros há-Sáná ünnepén elrendelte e csapást! – jegyezte meg a jámbor matróna.

– Nem úgy van az. Az ember sorsa csak Jom Kippurkor dől el véglegesen.

A szavak, melyeket Sára vissza próbált tartani, maguktól törtek elő:

– Ne temessetek még el, hiszen nem haltam meg! – fakadt ki jiddisül.

Az asszonyok megdöbbenve hátráltak.

– Jóságos Isten! Beszél!

– Ez már a második csoda.

– Dehogyis csoda! Nem néma, ennyi az egész.

– Gersonnak volt igaza.

Egyik asszony felkiáltott, hogy forog vele a világ, és ájultan esett össze.

Jákob nem volt otthon. A templomba futott maceszért, mert Sára kiejtette a szájában tartott darabkát, és az vérrel fröcskölődött be. Mindenki egyszerre kezdett visítozni a szobában, és akkora kavarodás támadt, hogy az utcára is kihallatszott. Futva csődültek mindenfelől az emberek Jákob házába, köztük a temetkezési egylet asszonyai is, akik azt hitték, hogy Sára meghalt, és a holttestet padlóra kell fektetniük, gyertyákat gyújtaniuk. Csakhamar akkora tolongás támadt a szobában, hogy az ágy csaknem kettétört. A rémült asszony ekkor anyanyelvén, lengyelül kezdett kiabálni:

– Mit akartok tőlem? Takarodjatok innen! Jószívűséget színleltek, de alávalók vagytok mindannyian. Sírba akartok tenni, Jákobot meg összeházasítani valami közületek való nővel. De én még élek, és a gyermekem is él. Túl korán ujjongtok, szomszédok. Ha Isten halálomat akarná, nem mért volna rám annyi szenvedést.

Sára nem úgy beszélt lengyelül, mint a zsidók, hanem mint a keresztények. Az asszonyok sápadtan hallgatták.

– Dibuk szól belőle.

– Dibuk van Sárában! – kiáltott ki egy hang az éjszakába.

Sok különös dolog történt az utóbbi időben, de arról még sohasem hallottak a pilicai zsidók, hogy a dibuk egy szülő asszonyt szálljon meg, méghozzá a bűnbánat napjaiban. Most már az egész falu sikoltozva rohant oda. Anyák figyelmeztették lányaikat, hogy csak akkor nézzék meg a dibukot, ha két kötény van rajtuk – egy elöl, egy meg hátul. Még az iskolás gyerekek is be akartak furakodni a

szobába, ahol Sára kitakarva feküdt, de az asszonyok visszakergették őket. Egy zsámolyt a rajta álló mécsessel fellöktek. A fény kialudt, és amikor valaki a kemence lángján próbálta meggyújtani a mécsest, az olaj is kiömlött. A bennlévők kifelé igyekeztek, akik meg kinn álltak, a szobába akartak benyomulni. Emberek torlaszolták el az ajtót, és veszekedni kezdtek. Úgy tűnt, mintha egész Pilicán őrület lett volna úrrá. Sapkákat, kendőket ejtettek a földre, ruhákat téptek szét, gyöngysort szakítottak le egyik asszony nyakáról. S e zűrzavart csak növelte Sára meg-megismétlődő jajgatása. A sötétség rémülettel töltötte el, hol lengyelül, hol meg jiddisül kiáltozott.

– Miért olyan sötét a szoba? Nem vagyok a sírban, még élek. Hol van Jákob? Megszökött? Elfelejtette Wandáját?

– Ki az a Wanda? – kérdezte valaki.

– Világosságot! Meghalok – nyögött a vajúdó asszony.

Sikerült egy darabka aprófát találniok, és meggyújtották. Lobogó árnyékok ugrándoztak a falakon. A bába, aki közben kiment a szobából, visszafurakodott a tömegben.

– Mi lelt téged? Ki az a Wanda? Nyomjad erősen! Nyomjad, lányom!

– Túl nagy, túl nagy. Jákobra ütött – kiáltotta Sára lengyelül. – Kitépi a hasamat.

– Ki vagy? Hogy kerültél Sárába? – szólította meg egyik asszony a dibukot.

Sára csak most eszmélt rá, hogy mit tett, és elhallgatott. Átmenetileg csökkentek fájdalmai, kimerülten feküdt, haja nyirkos volt, teste verejtékben ázott, orra, szája megdagadt. Lábai mintha ólomból lettek volna, ujja megfeszült. Nagyon is jól tudta, mi a dibuk, gyakran hallotta emlegetni az asszonyoktól.

– Ki vagy? Hogy kerültél Sárába? – kérdezték újra a nők.

– Bejutottam, és most itt vagyok – szólt Sára. – Mit törődtök vele? Hordjátok el magatokat mindannyian! Nincs szükségem rátok! Ellenségeim vagytok.

Lengyelül beszélt.

– Ki az a Wanda?

– Mit tartozik rátok, hogy kicsoda? Menjetek már el! Ki innen! Hagyjatok békességben meghalni! Könyörüljetek rajtam!

Újra kezdődtek görcsei, és hátborzongató sikításban tört ki.

IV

Jákobbal már közölték, hogy dibuk férkőzött Sárába, és most, hogy visszaérkezett, a tömeg újból odacsődült. Alig tudott befurakodni a házba.

– Mi történik itt? – kérdezte ingerülten, de egyben riadtan.

– Dibuk van benne – válaszolta egy asszony. – Lengyelül beszél, és Wandának nevezi magát.

Jákob vállat vont. – Hol van a bába?

Sára keserű fintorra húzta száját.

– Nincs az a bába, aki segíthetne rajtam – szólt lengyelül. – Túl nagy a fiad, nem tudom világra hozni. Ő is, én is arrafelé tartunk – és a temető irányába mutatott.

Jákob tudta, hogy minden elveszett. Bánattól, szégyentől sújtva, szótlanul állt ott.

– Mentsétek meg! – könyörgött a körülötte állóknak. – Kérve kérlek benneteket, mentsétek meg!

– Senki sem menthet meg, Jákob – szólt Sára. – A boszorkány megjósolta, hogy nem élek soká. Most már látom, hogy igaza volt. Bocsáss meg, Jákob!

– Ki vagy? Honnan származol? – kérdezte egy asszony.

– Hozzátok a rabbit! – kiáltott egy másik. – Hadd űzze ki a dibukot!

– Már késő – mondta Sára. – Mit űzne ki? Ha majd eltemettek, és nem leszek már köztetek, legalább nem kell rágalmazásommal tölteni az időtöket. Ne higgyétek, hogy nem hallottam hitvány fecsegéseteket. – Sára hangja megváltozott. – Minden szót hallottam, de tettetnem kellett, hogy nem értem. Most, amikor meghalok, tudjátok meg az igazat. Ti zsidóknak nevezitek magatokat, de

nem engedelmeskedtek a Tóra parancsainak. Imádkoztok, fejet hajtotok, s közben mindenkit becsméreltek, egy falat kenyeret is irigyeltek egymástól. Gerson hatalmában vagytok, ő pedig közönséges szélhámos. Elrabolta egy zsidó vagyonát, akit meggyilkoltak a kozákok, így lett rabbi a vejéből és...

Jákob falfehér lett. – Miket beszélsz, Sára?

– Nyugodj meg, Jákob! Nem én beszélek, a bánat szól belőlem. Nem hallgathatok többé. Két évig néma voltam, de most, hogy meghalok, beszélnem kell. Ha nem teszem, szétpattanok. Köszönök neked mindent, Jákob. Halálomat te okoztad ugyan, de nem vetem a szemedre. Hogy is lenne a te hibád? Férfi vagy. Találsz majd egy másik asszonyt. Ezek itt már úgyis házasságról beszélnek. A pilicaiak nem fogják sokáig hagyni, hogy egyedül maradj. Imádkozz értem, Jákob, mert elhagytam szüleim istenét, és nem tudom, hogy a te istened bebocsát-e a mennyországba. Ha valaha találkoznál Barbara húgommal vagy Antek bátyámmal, mondd el nekik, hogyan halt meg nővérük.

– Mit mond? Mit mond? – kérdezték mindenfelől.

– Ez dibuk, minden bizonnyal az.

– Igen, dibuk. Mit tudtok kezdeni vele? Sírba kerülök a gyerekemmel együtt, még mielőtt ártani tudnátok nekem.

Sára hirtelen fájdalomkiáltásban tört ki. Újra kezdődtek a görcsök. Jákob szemrehányásokat kapott, amiért benn maradt, és kiparancsolták a szobából. Kinn férfiak, asszonyok és lányok vették körül. Kérdésekkel ostromolták, ő azonban nem felelt.

– Miért nem hozzák a rabbit?

– Már elmentek érte.

– Először a gyereket kell eltávolítani, aztán a dibukot – mondta egy férfi.

– Miért nem adta kölcsön Gerson felesége a tálat?

– Mert olyan nemes lelkű.

– Milyen nemű a dibuk, hím vagy nőstény?

– Nőstény.

– Olyat nem hallottam még, hogy egyik nőstény a másikba bújjon.

Csend lett, mindenki Sára jajgatására figyelt. A férfiak lehajtották fejüket, a nők eltakarták arcukat, mintha Éva átkát szégyellnék. A bába kidugta fejét az ajtón.

– Szaladjatok el a tálért! Már alig van benne erő!

Jákob odaugrott. – Engedj be!

– Nem, most nem lehet.

A rabbi tűnt fel az utcán, apósa, Gerson, és sógora, a rituális metsző is vele tartott. A metsző egy edényt hozott magával, amit először Bejle Pese táljának néztek, de aztán kiderült, hogy izzó szénnel telt lábos. A rabbi zsebében sófár volt. Gerson parancsára a tömeg szétvált, és az előkelőségek átvonultak az emberek között. Fehér köntössel, imakendővel kezében, Joél kullogott mögöttük, aki sámesz és sírásó volt egy személyben. Gerson, rangjához illően, nagy hangon kezdett beszélni.

– Asszonyok, engedjetek utat a rabbinak! Ki akarjuk űzni a dibukot.

– Most egyetlen férfi sem jöhet be – szólt bentről egy asszony.

– Nem ácsoroghatunk itt kinn.

– Nem dibuk az – mondta Jákob. – Nincs itt semmiféle dibuk.

– Hát akkor micsoda? – kérdezte Gerson, noha nem volt beszélő viszonyban Jákobbal.

– Hagyjátok békében!

– Emberek, abban a szobában démon lakozik egy asszony testében. Szabad-e hagynunk, hogy az egész hitközséget megszentségtelenítse? – szónokolt nagy hangon Gerson a tömegnek. Majd Jákobra mutatva, így folytatta: – Egyszerű tanítóként jött hozzánk, de nagy ember lett belőle. Ördög költözött a feleségébe. Ilyen emberek miatt sújtanak minket csapások.

– Először a gyereket kell kivenni – szólt bölcsen egy asszony.

– Talán nincs is gyerek a méhében – vetette közbe másvalaki. – Hátha csak a dibuk van ott.

– De én már láttam a gyerek fejét.
– Ördögöknek is van fejük.
– Ördögöknek hajuk van.
– Nincs.
– Ha gyerekkel a méhében hal meg, egész közösségünk veszélybe kerülhet – hangzott a rabbi figyelmeztető szava.
– Ne fújjuk-e meg itt kinn a sófárt? – kérdezte a sámesz.
– Először a dibukot kell távozásra bírni – jelentette ki a rabbi.

Újra csend lett. Kakasok kezdtek kukorékolni, egymásnak felelgetni. E szárnyasokat a Jom Kippur előtti napon fel fogják áldozni, és mintha tudták volna, mi vár rájuk, hangjuk ünnepélyesen, megindítóan hangzott. A mészárszékek körül ólálkodó kutyák ugatásba fogtak. Langyos szellő fújdogált a mezők és mocsarak felől, párás, meleg lett az éjszaka. Jákob kezébe temette arcát.
– Mennybéli Atyám, mentsd meg őt!

V

Semmit nem fogok mondani – határozta el Jákob. Most, hogy ő beszél, nekem hallgatnom kell. Szorosra zárt ajakkal állt ott, tisztán látva, hogy ezúttal nem menekülhet büntetlenül, és eltökélten, hogy a végsőkig elviseli megpróbáltatásait. Sára halálos betegen, alkalmasint önkívületben, elárulta féltve őrzött titkukat. Jákob számára nem maradt más, mint az imádság, de ajkai még arra sem akartak megnyílni. Sára sorsáról döntött az ég, amely úgy rendelte, hogy Jákob, és talán még a gyerek is, vele haljanak meg. Meg kell vallanom bűneimet, gondolta, és hangtalanul mormolni kezdte: „Hibáztunk, hűtlenkedtünk, raboltunk, káromkodtunk..." Hallotta, hogy beszélnek hozzá, de a szavak értelmét nem fogta fel. Sára szüntelenül sírt, végül elhallgatott. De nem halhatott meg, mert újra a dibuk kiűzéséről folyt a szó. A férfiak

hasztalanul vitatkoztak a bent foglalatoskodó asszonyokkal, nem engedték be őket a szobába. Végül úgy egyeztek meg, hogy az ajtónyílásban állhatnak. A rabbi felszólította a dibukot, hagyja el az asszony testét, de semmiféle hang nem válaszolt Sárából. A rabbi parancsára a sámesz megfújta a sófárt, először hosszan, majd háromszor szaggatottan, végül gyors egymásutánban kilencszer. Pár perc múlva Pilicki hintói hajtattak a ház elé, fáklyás szolgahadtól kísérve. Ördögök seregéhez hasonlítottak, akik pokolbeli díszfelvonuláson vesznek részt.

– Mi történik itt, zsidók? Az ördög vette át az uralmat? – kérdezte Pilicki, hintajából kiszállva.

– Nagyságos uram, dibuk költözött Jákob feleségébe. Az üvölt az asszony torkából – válaszolt valaki.

– Semmiféle üvöltést nem hallok. Hol van az asszony?

– Vajúdik. Az előbb üvöltött a dibuk. De itt van Jákob.

Pilicki Jákobra pillantott.

– Mi van a feleségeddel? Újra beszél?

– Nem tudom, uram. Én már semmit nem tudok.

– Én viszont mindent világosan értek. Úgy néma a feleséged, ahogy én vak vagyok. Beszélni akarok vele.

– Nagyságos uram, egyetlen férfi sem jöhet be – szóltak bentről az asszonyok.

– Én mégiscsak bemegyek.

– Takarjátok be! Takarjátok be!

Pilicki belépett, és megszólította Sárát, de az nem felelt. Az asszonyok csendben figyeltek. A fiatalabbak már hazamentek gyereket szoptatni, az öregebbek közül meg sokan az imaházba siettek. A rabbi is eltávozott. Gerson kinn, egy fa mellett ácsorgott, úgy tűnt, álltában alszik. Pilicki érkezésekor levette kalapját, és oda akart járulni kézcsókra, de Pilica ura hátat fordított neki. Jákob már második éjjel nem aludt, s a fáradtságtól kábultan, de nyitott szemmel állt ott. Ő is birokra kelt Istennel, mint Jákob pátriárka, de nem a csípője sérült meg, vesztesége ennél sokkal súlyosabb volt. Őt, Jákobot, Eliézer fiát, teljes megsemmisülésre ítélte az ég. De most már semmitől nem félt, a pokoltól sem. Nem érdemelt mást, hiszen vad-

házasságban élt Jan Bzik lányával, majd törvényellenesen zsidó hitre térítette. Mit várhatott ezek után? Az igazságszolgáltatást akkoriban nem enyhítette a könyörület. Jákob hallotta, hogy Sára nyöszörög.

– Kegyes úr, engedjen békességben meghalni.

– Így hát nem vagy néma. Soha nem is voltál. Mindketten csak komédiáztatok, te is, a férjed is.

– Ez a dibuk, uram, nem más, mint a dibuk – vetette közbe valaki.

– Csend legyen! Én jól tudom, mi a dibuk, nekem nem kell mondanotok – szólt Pilicki emelt hangon. – Az ördög, ha megszáll valakit, a saját hangját hallatja. Ez az asszony meg a *maga* hangján beszél, amit már hallottam egyszer, amikor azt hitte, bántani akarom a férjét. Nem így van? Hogy is hívnak? Sára?

– Hagyjon meghalni, nemes úr, hagyjon meghalni!

– Meghalsz. Meg ám. És ha lelked elszáll a testedből, én bizony nem fogom visszatartani. De most még élsz. Mondd meg nekem, miért tettetted magadat némának?

– Semmit nem mondhatok.

– Hát ha te nem mondsz semmit, a férjed majd beszélni fog. Forró olajat öntünk a fejére, attól bizonyára megjön a szava.

– Nagyságos uram, mit kíván tőlem? Nem érez szánalmat egy haldokló iránt?

– Mondd meg az igazat, mielőtt meghalsz! Ne szállj hazugsággal a sírba!

– Az az igazság, hogy szerettem és most is szeretem őt. Semmit nem sajnálok, uram, semmit.

– Voltaképpen ki vagy te? Úgy beszélsz, mint a hegyvidékiek, nem mint a zsidók.

– Izrael leánya vagyok, nagyságos uram. Jákob istene az én istenem. Hol van a rabbi? Meg akarok gyónni a rabbinak. Hol van Jákob?

Jákob keresztültörte magát a tömegen.

– Itt van a férjem. Miért nem eszel valamit? Adjatok neki enni, asszonyok! Ne légy olyan halovány, Jákob, és ne félj! Angyalok között fogok ülni, és lenézek rád. Vigyá-

zok, hogy semmi baj ne érjen. Angyalok kórusában fogok énekelni, és imádkozom érted az Istenhez.

Mindezt lengyelül mondta Sára, és az asszonyok tátott szájjal álltak. Sem beszédmódja, sem viselkedése nem volt Izrael leányaiéhoz hasonló. És ekkor felötlött bennük, hogy nincs is zsidós külseje – orra fitos, arccsontjai nagyok, fogai – a zsidókétól eltérően – feltűnően fehérek, erősek, élesek. Pilicki megkérdezte:

– Hová valósi vagy? A hegyekbe?

– Senkim nincs, nagyságos uram, sem apám, sem anyám, sem nővérem, sem bátyám. Mindannyiuk emlékét kitöröltem. Apám jó ember volt, és ha a mennyországba került, találkozni fogok vele. Ne feledje egyikőtök sem: ne bántsátok Jákobot! Ha meghalok, kereshettek neki feleséget, de fecsegésetekkel ne gyötörjétek! Én majd megvédem őt. Isten trónusa elé térdelek, és imádkozom épségéért.

– Kereszténynek születtél, ugye?

– Akkor születtem, amikor Jákob rám talált.

– Most már minden világos.

– Mi világos, nagyságos uram? Hacsak az nem, hogy meghalok, és gyermekemet is magammal viszem a sírba. Pedig reménykedtem, hogy Isten fiúval áld meg, és hogy egypár évig még boldogan élhetek a férjemmel...

És ekkor Sára, félig sikoltva, félig zokogva, énekelni kezdett. Jákob gyakran hallotta a hegyen ezt a dalt, egy elárvult leány balladáját, aki erdei szellem kezébe kerül, onnan meg egy sátán barlangjába. A sátán elcsábítja, és a lány kénytelen elviselni ördögi szerelmét, de közben a hazai táj, az otthonmaradottak és az elhagyott kedves után vágyakozik. Úgy látszott, Sára már nem tudja, hol van. Duzzadt arccal, félig hunyt szemmel, fedetlen fővel feküdt, és rekedt hangon énekelt. Pilicki keresztet vetett, az asszonyok kezüket tördelték. Sára hirtelen elhallgatott, gondolatai önmagába fordultak, majd újra énekelni kezdett. Jákob szeme elhomályosult, mintha ködfátyolon keresztül látott volna mindent. Az Atyák Könyvének egyik szakasza jutott eszébe: „Aki titokban gyalázza az

Úristen nevét, nyilvánosság előtt bűnhődik érte." Oda akart menni Sárához, hogy vigasztalja, megtörölje verejtékes homlokát, de lába mintha földbe gyökerezett volna. Pilicki karon fogta, és kivezette a szabadba.

– Hallgass rám! Okosabb lenne, ha elhagynád a falut – mondta bizalmasan. – A papok élve égetnek meg, és minden okuk meglesz rá.

– Hogy mehetnék el most?

– Hamarosan úgyis meghal. Sajnállak, zsidó, ezért figyelmeztetlek.

Pilicki hintójába szállt, és elhajtatott.

I

A kisfiú újszülötthöz képest túl hangos sírással jött másnap világra. Sára most is kábultan feküdt, így az asszonyok vették gondozásba a csecsemőt. Egy fiatal anya szoptatta, akinek bőségesen volt teje. Jom Kippur előtti nap volt, az emberek áldozati szárnyasokkal és egyéb ünnepi előkészületekkel foglalatoskodtak. Gerson mindamellett kierőszakolta, hogy a hitközségi vezetők üljenek össze. Hogy mi hangzott el ezen a zárt tanácskozáson, az sosem derült ki, de a rabbi nem engedte meg, hogy a héderbeli fiúk Sára ágyánál imádkozzanak. Megtiltotta a részvételt azon a szertartáson is, melyet a születést követő szombaton szoktak tartani, hogy a fiúgyermekek békés életéért imádkozzanak. Utasítást adott sógorának, a metszőnek, aki egyben körülmetélést is végzett, hogy a gyereknél egyelőre nem hajthatja végre a műveletet. Az egész község felbolydult. A tájékozatlanok helytelenül értelmezték a rabbi eljárását, és azt bizonygatták, hogy apósa, Gerson bujtogatására, meg akarja alázni Jákobot. A Talmud ismerői azonban indokolni tudták a határozatot: a gyermek törvény szerint anyja vallását követi. Hogy Sára keresztény, ahhoz semmi kétség nem fért, még a neve is áttért voltát bizonyítja. Vajon melyik rabbitanács hagyta volna jóvá egy keresztény áttérését, amikor ilyen tettért halálbüntetés jár? Hogyan fogadhatná őt be a pilicai hitközség, tudva, hogy ez bűnvádi eljárást von maga után? Isten mentsen tőle! Ilyesmiből csak baj, szerencsétlenség származhat. Gerson azt követelte az imaházban, hogy Jákobot átkozzák ki, állítsák közszemlére egy

ökrös szekéren, s utána űzzék el Pilicából. – Micsoda égbe kiáltó bűn! – mennydörgött Gerson. Keresztény nőt Izrael leányának tüntetni fel – és mindezt puszta kéjelgésből! Most már a Jákob pártján állók is Gersonnak adtak igazat, és mivel ő még mindig kegyvesztett volt Pilickinél, másvalakit küldtek el, hogy a zsidók állásfoglalását közölje a kastély urával.

Sára másnap is magatehetetlenül feküdt. Az asszonyok beszüntették látogatásaikat, mivel a lengyel törvény értelmében ő is főbenjáró bűnt követett el. Csupán egy öregasszony nézett időnként rá, érdeklődött hogyléte felől, és egy kis csirkelevest hozott, amit Sára nem tudott lenyelni. Jom Kippur ünnepe napszállatkor kezdődik, s noha a böjtnap előtti bőséges táplálkozás kegyes cselekedetnek számít, Jákobnak semmiféle élelme nem volt, és amúgy sem tudott volna enni. Az ágy szélén ült, és zsoltárokat mondott. Az asszony, aki a szoptatós dajka szerepét töltötte be, magával vitte a gyereket, és Jákob nem látogathatta meg a fiát, mert Sárát nem volt kire hagynia. Hivatalosan még nem közösítették ugyan ki, de ez hamarosan be fog következni, és nem volt biztos benne, hogy a család beengedi-e házába. Észrevette, hogy még a háza környékét is elkerülik az emberek. Olyan bűnt követett el, amely romlottságában egyszerre szegte meg az állam, a hitközség és Isten törvényeit. Szégyellte ajkára venni a Zsoltárok verseit. Hogyan ejthet ki ilyen szent szavakat? Hogyan lelhet imája meghallgatásra? Eljött az idő, mikor a büntetés a maga teljes könyörtelenségével sújt le rá. Bármely pillanatban máglyahalálra küldhetik.

Mialatt a Zsoltárok Könyvét kezében tartva, beteg felesége mellett ült, számot vetett életével. Családját kiirtották. Öt évig volt Jan Bzik rabszolgája, szarvasmarhákkal aludt az istállóban, vagy egerekkel a csűrben. Való igaz, hogy megkívánta Jan Bzik lányát, és feleségül akarta venni. De vajon a Zsoltárok szerzője, Dávid király, nem kívánta meg Bethsábét? Ha a Biblia minden szavát igaznak tekintjük, Dávid sokkal nagyobb bűnt követett el, mint ő, és Isten megbocsátott Dávidnak. Miért nem bo-

csát hát meg Jákobnak, aki soha nem küldött senkit csatába, hogy ott pusztuljon?

Jákob azonban tudta, hogy ilyesmire még gondolni sem szabad. A Talmud magyarázata szerint Dávid király nem vétkezett, mivel a hettita Uriás felbontotta házasságát Bethsábéval, még mielőtt csatába indult volna. A Gemára és a Midrás is védelmébe vette a bibliai férfiakat, jóllehet paráználkodtak, és más népek lányaival házasodtak össze. Mózes etiópiai nőt vett feleségül, és Mirjám bélpoklossággal bűnhődött, amikor megrágalmazta. Juda, a zsidóság névadója, olyan nővel paráználkodott, akit maga is szajhának vélt. Salamon király, a legnagyobb bölcs, fáraó lányát vette nőül, de azért az Énekek Éneke és a Példabeszédek szentségét senki sem vonja kétségbe. No, és a most élő zsidók? Pontosan követik-e mindannyian a Tóra parancsait? Amikor évekig vándoréletet élt Sárával, sok olyan visszásságra jött rá, amit addig nem vett észre. Egyre nagyobb méreteket öltött a törvény betűjéhez való ragaszkodás és a rituális előírások megtartása, de az emberi szűklátókörűség ettől nem csökkent. A vezetők zsarnoki módon uralkodtak, s a gyűlölködés, irigység, versengés változatlanul megvolt. Jom Kippur előtt a zsidók kibékültek egymással, hogy már a következő este újból összekapjanak. Talán ezért küldte rájuk Isten Hmelnyickijt és a hozzá hasonlókat, ezért tartott száműzetésük oly régóta, ezért nem jött el a Messiás.

Jákob vízbe mártott ujjával benedvesítette Sára ajkát, föléje hajolt, megérintette homlokát, és halkan szólt hozzá. Az asszony magába feledkezve feküdt, mintha már a túlvilágon lenne, és Jákobnak az az érzése támadt, hogy ő már feleletet kap az élők megválaszolhatatlan kérdéseire. Álla remegett, halántékán lüktettek az erek. Talán már a magasabb hatalmak előtt bizonygatja igazát. Fel-felröppenő mosolya kérdezni látszott: Hát ilyen ez? Hogyan sejthettem volna én, Jan Bzik lánya? Ha millió évig élek, akkor sem tudtam volna elképzelni.

Jóságos asszony, valóságos szent, gondolta Jákob, ezerszer különb a többinél. Ők talán voltak már a menny-

ben, és tudják, mi az, ami Istennek tetszik? Aggodalma, félelme, magánya lázadóvá tette, akár Istennel is harcra kelt volna. Isten kétségkívül egyedülvaló, fenséges és mindenható, de akkor lenne méltányos, ha egyenlő mértékkel ítélkezne mindenki fölött. Ne legyen ő is Gersonhoz hasonló zsarnok, aki hízeleg az erősnek, és leköpi a gyöngét. Tehet-e arról Sára, hogy kik a szülei? Megválaszthatta-e az anyaméhet, melyben fogant? Ha a hozzá hasonlóknak pokol tüzében kell égniük, nincs egyenlőség a mennyben sem.

Sötétedni kezdett, és a zsidók harisnyában, papucsban imádkozni indultak. Fehér köntöst, imakendőt, aranyhímzéses süveget viseltek. A nők köpenyben, díszes kalapban, uszályos ruhában díszelegtek. Gyertyák égtek az ablakokban, a házakból sírás hallatszott. Nem volt olyan ember Pilicában, akinek ne esett volna valamelyik hozzátartozója áldozatul az öldöklésnek, és Jákob haragja most szánalommá enyhült. Meggyötört nép. Isten szenvedésre választotta ki, a Megpróbáltatások Könyvének minden gyötrelmét zúdítva rá.

Nyílt az ajtó, és az öregasszony lépett be, aki egy fél csirkét, kalácsot és egy darab halat hozott Jákobnak, hogy böjt kezdete előtt megegye. Senki más nem jött a közelébe, de ennek az idős asszonynak már nem volt mit vesztenie. Arca viaszsárga volt, bőre száraz, mint az aszalt szilva héja, homlokának ráncai ősi pergamenszövegre emlékeztettek. Néhány pillanatig a beteg ágya mellett állt, majd Jákobra nézett, és még mindig fiatalos pillantásából anyai megértés sugárzott feléje. Szőrös álla megremegett, amint beszélni próbált. Végül ennyit mondott:

– Hallgassák meg imádat odafönn, és jutalmazzanak boldog esztendővel! Még minden jóra fordulhat. Isten jóságos.

Az öregasszony hangja sírásba fulladt.

II

Késő éjjel Sára kinyitotta szemét. Ajkai mozogtak, fojtott hangja mintha a messzeségből jött volna. Jákob úgy érezte, hogy hang és test már nincsenek kapcsolatban egymással. Fölé hajolt, és hallotta, hogy lengyelül ezt motyogja:

– Jom Kippur van már, Jákob?

– Igen, Sára. Jom Kippur estéje.

– Miért nem vagy a zsinagógában?

– Amint meggyógyulsz, újra elmegyek.

Sára behunyta a szemét, elgondolkozott. Jákob azt hitte, hogy elaludt. Majd az asszony újra kinyitotta a szemét, és így szólt:

– Hamarosan meghalok.

– Nem halsz meg, jobban leszel, és még sokáig élsz.

– Jákob, a lábaimban már nincs is élet.

Etetni próbálta, de a leves kicsurgott Sára összeszorított fogai közül. Jákob még mindig föléje hajolt, és az asszony kezeit szorongatta. Az utóbbi hetekben, napokban sokat imádkozott, de most már felhagyott vele, s vágyat sem érzett többé rá. Nem hallgatta meg könyörgését az ég, s a kegyelem kapui bezárultak előtte. Nézte Sárát, és rádöbbent, hogy ő a gyilkosa. Ha nem közeledik hozzá, ha a szülőfalujában marad, most is életerős, egészséges lenne. Minden bűn, a legkisebb is, gyilkossághoz vezet, mondta magában Jákob. Olyan mélységes szeretetet érzett Sára iránt, mint addig még soha, de ugyanolyan tehetetlenséget is. A szobában éjféli csend honolt. A homokládában álló két gyertya reszkető lángja árnyékot vetett. Sára fejéről leesett a kendő, fiúsan rövid haja olyan színű volt, mint a szalma, mint a tűz. Jákob nem tudta, mit tegyen. Hívjon oda valakit? Ünnepen zavarja az embereket, mikor úgysem tud senki segíteni? Az ágy mellett ült egy zsámolyon, és már gondolkodni is képtelen volt. Mélységes ürességet érzett lelkében. Pusztíts el, mennybéli Atyám, semmisíts meg! Miként a Zsoltáros mondja: „Gyalázatom naponta előttem van." Már csak az volt

egyetlen vágya, hogy feleségével együtt haljon meg. A gyerekről megfeledkezett. A pokol mélyére akart kerülni, ahonnan senki nem tér vissza.

Sára most kinyitotta szemét, és olyan tiszta, erőteljes hangon szólalt meg, mintha újra egészséges lenne:

– Jákob, nézd apát!

Jákob körülpillantott.

– Mit mondtál?

– Nem látod? Ott van. – Sára az ajtóra bámult.

– Jó estét, apám – köszöntötte. – Nem felejtetted el a te Wandádat, eljöttél érte. Mindjárt veled megyek, apám, csak néhány percig várj. Milyen szép vagy, apám, így, fénytől övezve!

Jákob az ajtó felé fordult, de semmit nem látott. Sára hallgatott. Szemei szűkülni kezdtek üregükben, szembogara összehúzódott és elhomályosult. Jákob szólt hozzá, de választ nem kapott, és semmi jelét annak, hogy Sára hallotta volna szavát. Felesége ismét beszélni kezdett:

– Nézd, nagyanyám is ott van. Milyen gyönyörű vagy! Én voltam a legkedvesebb unokád. Te is értem jöttél. Ó, mennyire szerettelek! Téged és apámat. Most már mindig együtt leszünk.

– Sára! – kiáltott rá Jákob. – Meg fogsz gyógyulni. Anya lettél. Fiad van.

– Igen.

– Élned kell – érte és értem.

– Nem, Jákob.

Tovább szólítgatta, de ő lehunyt szemmel feküdt, és nem válaszolt. Olyan merengésbe látszott elmerülni, melyet senki nem zavarhatott meg többé. Valami változás ment végbe benne. Jákob láthatta, hogy nem könnyű az út, amelyre készül. Mintha valami rajta kívül álló erővel viaskodott volna, próbálta meggyőzni, küzdött vele. Bármilyen erő kényszerítette is az életből való távozásra, a halálba nem akarta befogadni. Vádakkal illették, és üvegesedő szemmel mintha így könyörgött volna: Hagyják abba! Elég már, elég. Fáradt vagyok. Hadd nyugodjak. Jákob szerette volna, ha bűnvallomást tesz, ha a „Halljad,

Izrael" imádsággal ajkán hal meg, de erre már nem kerülhetett sor. Milyen különös, hogy e keresztény szellemek éppen Jom Kippur éjjelén jelentek meg! De vajon ki ismeri az égi és földi titkokat? Jákob újra meg újra az ajtóra pillantott, talán ő is meglátja Jan Bzik visszajáró szellemét.

Feje előrebukott, ő maga az álom édes önfeledtségébe merült. Felriadt. Sárára pillantott, és látta, hogy már nem él. Álla leesett, egyik szeme nyitva volt, a másik lehunyva. Arca teljesen megváltozott. Kicserepesedett ajkával mintha ezt mondta volna: a harc véget ért, mindenen átjutottam, és nincs már semmi baj. Tekintete nyugodt, megbékélt kifejezést öltött. Nem a beteg, szenvedő, halálra gyötört Sára volt többé, zsidók-keresztények közül egyaránt kivetett, otthonától, sőt beszédétől is megfosztott asszony. Jó és rossz határán túljutott porhüvelye megbocsátott. Teste még itt volt, de lelke már olyan magaslatok felé szállt, ahová élő ember nem követhette. S Jákobot mintha látomás ejtette volna rabul, megpillantotta őt, amint egy mennyei palotába lép. A férfi nem sírt, de arca nedves volt. Testi vággyal kezdődött szerelme, és most, kilenc év múltán, egy szent holtteste fölött virraszt. Azt viszont jól tudta, hogy a temetkezési egylet meg fogja tagadni a zsidó temetőben való elhantolást, őt magát pedig még a keresztények részéről is súlyos veszély fenyegette. De most már semmilyen földi dolognak nem volt jelentősége számára. E nyugalom láttán minden aggodalma elmúlt. Lehajolt, és megcsókolta a halott homlokát.

– Áldott lélek.

Kinyílt az ajtó, néhány asszony és férfi lépett be. A temetkezési egylettől jöttek. Egy szőrmekalapos, fehér köntöst viselő férfi felkiáltott:

– Mit csinálsz? Ez tiltva van!

– Nincs magánál – jegyezte meg egy másik.

Az egyik nő madártollat tett Sárra orrához. A toll nem mozdult.

Gerson ismét fittyet hányt a szokásoknak, és Jom Kippur után tüstént összehívta a hitközségi vezetőséget, valamint a temetkezési egylet embereit. Egyórás tanácskozás után Jákobért küldtek. A halott mellett virrasztott, ahol a sámesz vette most át a helyét. A rabbi felesége süteménnyel és borral kínálta, de nem kért.

– Új gyászünnep kezdődött számomra – szólt.

– Enned kell. Egynapos böjt is éppen elég – válaszolt a rabbi.

A jelenlevők unszolására Jákob megevett egy kanál rizst, és ivott egy kupa vizet. A gyűlés tájékoztatást várt Jákobtól, s a teljes igazságot kívánta hallani.

– Tetted egész hitközségünk sorsára kihat – jegyezte meg a rabbi. – Ha megszegjük a törvényt, a községet teszszük ki veszélynek. Te is jól tudod, mennyit szenvedtünk, tehát mondd meg az igazat! Ne szégyelld, ha vétkeztél. Jom Kippur utáni este van, amikor minden zsidó megtisztul bűneitől.

E felszólításra nem volt szükség. Jákob enélkül is elhatározta, hogy felfedi az igazságot. Beszélni kezdett, és mindenki elhallgatott. Elmondta, hogy kicsoda, ki volt az apja és a nagyapja, hogyan ejtették lengyel rablók foglyul és adták el Jan Bziknek, akinek a lányával meg nem engedett kapcsolatba lépett, hogyan váltották ki a józefówi zsidók, majd Wanda utáni vágyától vezetve, hogyan ment érte vissza a faluba, s végül, hogy az asszony, aki nem beszélt jól jiddisül, hogyan volt kénytelen némának tettetni magát. Az imaházban olyan mélységes csend honolt, hogy a légyzümmögést is hallani lehetett volna. Egyik-másik jelenlévő időnként felsóhajtott. Különös történeteket jócskán hallottak már eddig is, hiszen a tömegpusztítás után mindenféle szokatlan dolog fordult elő: zsidók keresztényekké vagy mohamedánokká lettek, Izrael leányai kozákokhoz mentek nőül, vagy háremekbe adták el őket, új házasságban élő asszonyok első férje visszatért. Nemzedékeken át lesz mit hallaniuk az embe-

reknek. De hogy egy jó családból származó fiatal tudós parasztlányba szeressen bele, és hogy zsidó s keresztény törvénnyel egyaránt szembeszállva, saját hitére térítse – ez újdonságszámba ment. Gerson sárga szeme kidülledt, bajsza – akár egy kandúré – remegett, kezét ökölbe szorította. A többiek egymásra pillantottak, és fejüket csóválták. Mihelyt Jákob elhallgatott, Gerson ráförmedt:

– Te szörnyeteg! Elárultad Izraelt!

– Most nincs itt az erkölcsi prédikáció ideje, emberek – szólt közbe egy fehér szakállú elöljáró.

– Ismered a törvényt – mondta tétovázva a rabbi Jákobnak. – Fiad nem zsidó. Az anya áttérése nem a hitközség hozzájárulásával történt.

– Rituális fürdőbe járt. Követte a törvény előírásait.

– Ez mind mellékes. Hivatalosan nem fogadtuk be. Amellett az állami törvények ránk is vonatkoznak.

– Rendkívüli időkben élünk. Vajon a gyerek hibája mindez?

– Bűnben fogant, bűnben született.

– Körülmetéletlenül kell maradnia?

– Fogd a fattyúdat, és menj máshova! – üvöltött rá Gerson. – Fajtalanságodért nem akarunk a fejünkkel fizetni.

– Mi történjen a halottal? – kérdezte a fehér szakállú elöljáró.

– A temetőben való elföldelés szóba sem jöhet.

Még mindig vitatkoztak, amikor Jákob felállt, és eltávozott. Lehajtott fővel, lassan ment végig az utcákon. Most már tudta, hogy valójában mi is ő: törzséről leszakított ág. Kiközösítéséhez semmi kétség nem fért. Szerette volna látni a gyereket, de most fontosabbnak vélte, hogy a halott mellett virrasszon. Míg éjjel-nappal a beteg ágyánál ült, folytonosan elmélkedett. Ami történt, nem volt véletlen, eleve rendeltetett el minden. Hiába létezik szabad akarat, Isten is kinyilvánítja a maga szándékát. Mindig is magánál erősebb hatalmak irányították őt, ezzel tisztában volt. Ha nem így van, hogyan jutott volna vissza Józefówból a hegyi faluba? Nem akarata, a lába vitte oda.

És Sára még terhessége előtt célzott rá, hogy nem éli túl a szülést. Előző éjjel felidézte szavait, és érezte, hogy valami látnoki erő volt az asszonyban. De vajon kinek mondhatná el mindezt? Ki hinne neki?

Most legalább világosan értette már, mi az ő hitének a lényege: az ember kapcsolata embertársaival. Az Isten iránti kötelességek könnyen teljesíthetők. Nem volt-e Gersonnak két konyhája, külön a tejes és külön a húsos ételek számára? Ő és a hozzá hasonlók csaltak, de csak a legszigorúbb előírások szerint készült maceszt voltak hajlandók megenni. Szigorúan kóser húst fogyasztottak, de embertársaikat megrágalmazták. Irigykedtek, veszekedtek, gyűlölködtek, s közben egy második pár imaszíjat öltöttek magukra. Az ördög nem disznóhúsevésre vagy szombati tűzgyújtásra próbálta rávenni a zsidókat, ennél könnyebb és fontosabb feladatot választott: az emberi természetben mélyen gyökerező bűnöket hozta felszínre.

De vajon mit tehet ő, Jákob? Próféta legyen, és ostorozza az embereket, amikor maga is megszegte a Tóra parancsát?

Hazaérve, felváltotta a sámeszt, és a halott mellé ült virrasztani. A holttest Jákob kabátjával letakarva a földön feküdt, lábbal az ajtó felé. Feje mögött még égtek a tegnapi gyertyák csonkjai. Előző éjjel Jákobnak többször is úgy rémlett, mintha a a halott megmozdult volna. Kitakarta Sára arcát, és ébresztgetni próbálta, azt gondolván, hogy tetszhalott. De ahogy múltak az órák, a holt mind merevebb lett. Arckifejezése egyre inkább elváltozott, szemmel láthatóan távolabb és távolabb került e földtől. Jákob felhúzta a szemhéjakat, de a szembogarak kifejezéstelenül néztek, már a beletörődés nyomai sem voltak felfedezhetők bennük. Ő már nem volt itt. Jákob nem tudta tovább nézni, újra letakarta. A Zsoltárok Könyvét vette ki könyvszekrényéből, és belefogott az egyik zsoltárba: „Ments ki engem az iszapból, hogy el ne süllyedjek... A gyalázat megtörte szívemet, és beteggé lettem... Siess hozzám, oh, Isten; segedelmem és szabadítóm vagy te, Uram: ne késsél!"

Lódobogás hallatszott az éjszaka csendjében, Jákob tudta, mit jelent ez. Az ajtó kivágódott, és tollas sisakú, kacskaringós bajszú dragonyos dugta be fejét. A földön fekvő holttestet megpillantva, egy másodpercre elnémult. Majd így szólt:

– Ha Jákob vagy, velem kell jönnöd.

– Ki fog virrasztani a halott mellett?

– Gyerünk! Parancsom van rá.

Jákob lehajolt, és még egyszer kitakarta Sára arcát, amely mosolyogni látszott. Jákob összecsukta a száját, de az állkapcsok újra szétváltak. A fogak mintha már nem rögződtek volna a foghúsban, a nyelv megdagadt és elfeketedett. Jákob búcsút akart mondani, de nem tudta, miként tegye. Valami ruhát vagy egy inget kellene magammal vinnem, gondolta, de nem mozdult. Majd ismét betakarta a halottat, és megszólalt:

– Rendben van. Kész vagyok.

Amint kiért az utcára, eszébe jutott, hogy benn felejtette imakendőjét és imaszíjait, és kérte a katonát, engedje vissza, de az útját állta. A növekvő hold már áthaladt az égen, és a túlsó szemhatárhoz ért. Mindenütt zárva voltak az ablaktáblák, még a szöcskék és a békák is elnémultak. Egy lóháton ülő dragonyos kantárszáron tartotta társának a lovát. Jákob úgy érezte, ezt a jelenetet valamikor már átélte, vagy álmában látta. Kiáltani akart a falubelieknek, ne hagyják Sára holttestét magára, de valamilyen gyerekes elfogódottság visszatartotta. Reszketés fogta el – a hidegtől vacogott, nem a félelemtől. Eszébe jutott, hogy előző éjjel egy egeret kellett elkergetnie a halott mellől. De végeredményben egyre megy, hogy egerek vagy férgek falják-e fel. Az első dragonyos hosszú láncot vett elő, s egyik végét Jákob csuklójára, a másikat saját nyergére erősítette. Társa is leszállt segíteni. Úgy bántak foglyukkal, mint mikor levágásra szánt ökröt kötöznek meg a mészárosok, s közben egymással beszélgettek. Jákobnak csak most jutott eszébe a gyerek. Baljós csillagzat

alatt született, sem apja, sem anyja nem lesz. Szerette volna megkérni a katonákat, vigyék el ahhoz a házhoz, ahol a csecsemő van, de tudta, hogy úgyis elutasítanák. Merően bámulta az ablaktábla hasadékát, amely átengedte a halott fejénél pislákoló gyertyák fényét. Tudja vajon, mi történik velem?, kérdezte magától. Vagy már oly távol van a lelke, hogy minden kapcsolata megszűnt e világgal? A dragonyosok lassan léptettek lovaikon, Jákob követte őket. Látta, hogy más helységbe viszik. Maguk mögött hagyva Pilicát, szántóföldek mellett haladtak el, ahonnan már betakarították a termést. Ez az út a halálba vezetett, Jákob mégis teli tüdővel szívta magába a friss éjszakai levegőt. Napok óta szünet nélkül beteg felesége mellett ült, majd a holtteste fölött virrasztott. A tétlenség, az áporodott levegő legyengítette. Rászokott a fizikai tevékenységre, lába mozgásra, keze munkára vágyott. Amint a két ló mögött gyalogolt, attól félt, hogy letiporják a lábát, vagy összetörik a bordáit, jóllehet akármelyik különb halálnem lett volna az akasztásnál. A Zsoltárok Könyvéből akart verseket mondani, a katonák fecsegése azonban elvonta figyelmét. A magasabbik dragonyos, aki őrizetbe vette Jákobot, így szólt:

– Mit gondolsz, Czesław, hány férfival volt már Kasiának dolga?

– Többel, mint ahány hajad szála van.

– Mindössze egyetlen fattyúja született.

– Fél garasért megkaphatod.

– Mégis van benne valami megnyerő.

– Képmutató nember. Egyik szemével rád mosolyog, a másikkal pokolba kíván. Ott csókol, ahol ér, s amint otthagyod, téged is, anyádat is megátkoz. Aztán a paphoz szalad meggyónni, hogy véletlenül elbotlott egy szalmaszálban.

– Tényleg így van. Most meg másról se beszél, mint hogy férjhez akar menni.

– Miért ne akarna? Amint a feleséged lesz, fittyet hány neked. Te a táborban rohadsz, ő meg ezalatt éli világát. Ha hazajössz, fájni fog a hasa. Másokkal táncra perdül,

neked meg csak jajgat. És minden évben egy másik fatytyúval ajándékoz meg.

– Valakit mégiscsak el kell vennem.

– Miért?

– A lovamat vegyem feleségül?

– Mindenesetre hűségesebb lenne, mint Kasia.

Jákob elképedt, hogyan beszélhet így valaki, aki most látta szemtől szemben a halált. Saját elmúlásukra sohasem gondolnak ezek az emberek? Akasztófára visznek, és még csak meg sem kérdik az okát. A katonák, mintha kitaláltak volna Jákob gondolatát, elhallgattak. A lovak lassabban lépkedtek. A hűs szellő felfrissítette Jákobot, és soha nem tapasztalt nyugalom szállta meg. Szemét az égre emelte. Igen, még mindig fölötte volt a mennybolt, ugyanaz az Isten hozta létre, aki a lovast és a lovat teremtette, és a bilincset ilyen erősre kovácsolta. Ekkor átvillant agyán, hogy a láncokat néha el is lehet szakítani. Elvégre sehol sincs megírva, hogy az embernek bele kell egyeznie saját pusztulásába. Hangulata nyomban megváltozott. Harag kerítette hatalmába. Szunnyadó erők keltek életre benne, és már tudta, mit kell tennie. Nevetni támadt kedve. Látta, hogy időközben a hold lenyugodott. Ekkor közelebb húzódott Czesławhoz, a kisebbik dragonyoshoz, és könyökével megütötte a lovát. Az állat vágtatni kezdett, és irányt változtatva a bozótnak futott. A nagyobbik dragonyos elordította magát, és a kardja után nyúlt. Jákob megrántotta a láncot, és a magas katona nyerge leváll. A kanca megbotlott, kis híján el is esett, majd egyensúlyát visszanyerve, szintén futásnak eredt. Jákob a szántóföldek felé iramodott, olyan gyorsan és olyan könnyedén, hogy maga is meglepődött. Rejtekhelyet ugyan nem látott, de a dragonyosok nyilván nem kockáztatják lovaik lábának épségét azzal, hogy őt a tarlón keresztül hajszolják. Csakhamar minden elcsendesedett, és sötétség vette Jákobot körül.

Napkelte előtt erdőbe kell érnem, figyelmeztette magát, elámulva a történteken. Merre fusson? Túljárt a hatalmasok eszén, széttörte a rabszolgák bilincsét, de sza-

badulása ellenére sem érzett örömet. Vaktában ment tovább, hogy mennyi ideig, arról fogalma sem volt. Az idő álomszerűvé vált. A súlyos lánc húzta a kezét, és a mozgásban is akadályozta. Lehajolt, a földön kapirgált, eleinte maga sem tudta, mit keres. Talált egy követ, mellyel szétfeszítette, s leemelte csuklójáról a láncot. Hová rejtse? Árok, patak nem volt a közelben. Kézzel gödröt vájt, és abba dugta el, mint kutya a csontot. Már csak félig volt ébren, s még tudta ugyan, hogy a mezőn jár, de ugyanakkor mintha Józefówban lett volna. Meglepődve fedezte fel, hogy Gerson a hrubieszówi özvegyet vette feleségül. Hogy lehetséges ez, mikor Gerson felesége nem is halt meg? Nincs már érvényben a Gersom rabbinak, a Szétszórtak Világosságának rendelete? Jákob megrázta fejét, hogy gondolatai kitisztuljanak, majd felállt, és tovább botorkált a tarlón. Ég és föld egybeolvadt a sötétségben. Valakit sóhajtani hallott, és tudta, hogy nem ember, nem is állat – az éjszakában szálldosó lények közül való. Nedves, meleg nyálka hullt Jákob homlokára. Talpa alatt inogni érezte a földet, és lábát úgy húzta, mintha nem is az övé lenne. Vérvörös tócsa csillant meg előtte, szikrával vegyült füstfelhő gomolygását látta, mint mikor egész falu borul lángba. Arccal a földre zuhant, és elnyomta az álom.

Már nappal volt, amikor felébredt. Gyenge köd lebegett a kopár szántóföldek fölött. Károgó varjú szállt alacsonyan a légben. Balra, a láthatár szélén, kék színű szalaghoz hasonlóan húzódott egy erdő, s belőle – mint újszülött gyermekfej – kicsiny, vérvörös gömbként emelkedett magasba a nap.

V

Jákob az erdőben megpihent és elaludt. De még álmában is hatalmas furkósbotot szorongatott kezében. Meleg idő volt, napsugár szűrődött át a fenyőfák között. Jákob álma mély volt, mint mindazoké, akiknek már nincs miben re-

ménykedniük. Valahányszor felébredt, csodálkozva kérdezte magától: Hová futok? Miért menekültem el?, majd újból erőt vett rajta a kimerültség, és elszunnyadt. Azt álmodta, hogy a hegyen van, az istállóban, és Wanda élelmet hoz neki. Ő a szikláról figyeli, amint felfelé jön a völgyből, királynői díszben, ékszerekkel, bíbor palástban, a fején korona, aranysajtárok a kezében. Mikor lett Wandából lengyel királynő?, kérdezte magában. Hol a kísérete? Miért van szüksége aranysajtárokra? Ez csak álom lehet. Felébredt. Az erdő madárdaltól visszhangzott. Gyomra fájt az éhségtől. Újra elbóbiskolt. Ma van a temetése, mondta magában, mikor újra felébredt. A kerítésen kívül temetik el, mint a kutyát. Mélységes bánata nem hagyta ébren maradni, az alvás, mint valami kábítószer, elbódította.

Megint őt látta, de most egy személyben Wanda is volt meg Sára is. Sára-Wanda – szólította meg elámulva, hogy milyen jól illik egymáshoz e két név. Józefów és a hegyi falucska furcsamód szintén egybeolvadt. Wanda a felesége volt, ő maga apósa könyvtárában üldögélt, és az asszony szombati gyümölcsöt hozott neki. Most az öldöklés és a rabszolgaságban töltött évek váltak álommá. De amikor ezt Sára-Wandával közölte, az asszony szemei könnyekkel teltek meg, s arca elfehéredett.

– Nem, Jákob, mindez megtörtént.

Hallotta szavait, s közben tudta, hogy meghalt.

– Mit tegyek?

– Ne félj, Jákob, én rabszolgám!

– Hova menjek?

– A gyerekkel menj!

– Hova?

– A Visztula másik partjára.

– Veled akarok maradni.

– Még nem lehet.

– Hol vagy?

Nem felelt. Mosolya felébresztette Jákobot. Képmása néhány pillanatig még ott lebegett a fatörzsek között fehéren, sugárzóan. Jákob feléje nyújtotta kezét, és ekkor

eltűnt. Újra elaludt, és amikor felébredt, a lenyugvó nap vörös fénye világította meg az erdőt, míg fenn, a fenyők koronája fölött lángolt az égbolt. Jákobnak eszébe jutott, hogy menekülése óta nem öltötte fel az imaszíjakat, de ez volt az első gyásznap, amikor amúgy is tilos kendőben és imaszíjakkal imádkozni. A bozótba indult, hogy élelmet keressen. Az áfonyaérés ideje már elmúlt, a földiszederé még nem, úgyhogy bőségesen falatozhatott belőle, de még mindig éhes maradt. Leszállt az est, az erdőzsongás azonban nem ült el. Az ágakról hátborzongató nevetés – éji madarak kiáltása – hallatszott. Egy másik madár egy és ugyanazt az éles hangú figyelmeztetést ismételte, mint valami próféta. Felkelt a hold, és mintha csak az égből szitálták volna, harmat hullt. A moha meleg, fűszeres illatot árasztott. Jákob feje megfájdult. Fák, cserjék szövevényén bukdácsolt keresztül. Nem maradhatott itt, ahol éhhalál várt rá, vagy farkasoknak eshetett prédájául. Kifelé vezető út azonban nem volt az erdőben. Emberi alakot pillantott meg a fák között, futni kezdett feléje, ám az semmivé vált. Mindenfelől hangokat hallott, és tűnődni kezdett, vajon démonok kezébe került-e máris. Hogy oltalmazza magát, elmondta a „Halljad, Izrael"-t, majd megpróbálta maga elé képzelni a Jehova szó minden egyes betűjét. Ingovány szélén haladt el, lába iszapba merült, fejére fenyőtobozok hullottak, mintha rejtett kezek vették volna célba. Tűlevelek rétegén csúszott el, de azért kitartóan haladt tovább, mindig csak a hold irányába. Vad volt az erdő, ő mégis tudta, hogy a gondviselés minden egyes páfrány és bogár fölött őrködik. Figyelte, hallotta a különféle hangokat maga körül, melyeket az erdő utánozhatatlan zúgása foglalt hatalmas egészbe. Fáradtság fogta el, s egy fatörzs mellett a mohaszőnyegre ült le pihenni. A halál közeledtét érezte, és újra csak Wandát hívta.

Ereje elszállt, és a földet, melyen pihent, egyszeriben közeli, meghitt barátjának érezte. Sírunk nem más, mint ágy, gondolta, egy végtelenül kényelmes ágy. Ha az emberek tudnák, nem félnének annyira tőle.

Fövenyhalmok nyúltak lépcsősen egymás fölé, és lenn a mélységes, nyugodt, ezüstös és zöldesfekete Visztulát pillantotta meg Jákob. Álmodozó barangolása közben az erdő szélére ért. A táj olyan néptelen volt, amilyen a teremtés első napján lehetett. Jákob folytatta útját, és a hold is vele haladt. A helyenként krétafehér homokerdők a sivatagokat idézték fel benne, melyekről Mózes Öt Könyvében olvasott. Megpillantva a folyót, sietni kezdett, mivel már egy napja nem ivott vizet. Ahogy közeledett, a Visztula mind szélesebbre tárult előtte. A parton lehajolt, hogy tenyeréből igyék, és ekkor Gedeon története jutott eszébe a Bírák Könyvéből. Leült, hogy megpihenjen a friss szellőben. Homályos hálókat látott remegni a víz színén, mintha egy láthatatlan halász vetette volna ki őket. Csillagok hullottak az égről a hullámokba, körbe-körbe szálló szentjánosbogarak fényei villództak. Jákob újra aludni vágyott, de valamilyen felsőbb erőnek engedve, legyűrte fáradtságát, felállt, egy kőrakásra lépett, és körülnézett. Jobb felé a távolban megpillantott valamit, amit dereglyének, tutajnak vagy malomnak vélt. Arrafelé indult el a parton.

Amint közeledett, vastag kötelekkel cölöpökhöz kötött komp bukkant fel előtte, s nem messze tőle kunyhó meg kutyaház állt. Továbbment a kikötőhely felé, és ekkor nagy ugatással egy kutya szaladt hozzá, a következő pillanatban meg egy ember lépett ki a kunyhóból. Cigányfekete volt, mezítlábas, félig meztelen, haja hosszú és göndör, nadrágja térdig felhajtva. Érdes hangon ripakodott rá a kutyára, majd Jákobhoz lépett, és így szólt:

– Éjjel nem jár a komp.
– Hova megy?
– Hova? Hát a túlsó partra.
– Van arrafelé falu?
– Egy kőhajításnyira.
– Mi a neve?

Az idegen megmondta. Pillanatnyi csend után ő kérdezte meg:

– Zsidó vagy?

– Igen, zsidó.

– Hogy lehet, hogy nem viszel batyut magaddal?

– Nincsen batyum.

– Ha koldus vagy, hol a tarisznyád?

– E furkósbot minden, amit a magaménak mondhatok.

– Így van ez. Egyeseknek túl sok jut, másoknak meg túl kevés. Ilyet is, olyat is láttam már életemben. Mi történt veled? Kiraboltak?

– Rablóktól nem kell félnem – jegyezte meg Jákob, maga is elámulva azon, amit mond.

– Igazad van. Mi veszítenivalónk van? Legfeljebb a nadrágodat vehetik el. Én azért magamnál hordok egy husángot, a kutyát meg láttad. Errefelé még a kompot is ellopnák, ha tudnák. És vajon meddig jutnának vele? Átkelés közben egyszer egy parasztasszony libája a Visztulába ugrott. Két embernek kellett visszatartani, hogy utána ne ugorjon. A libát később kimentettük. Mondom az asszonynak: „Tudsz úszni?" – „Nem tudok – feleli – egyetlen karcsapásnyit sem." – „Hát akkor hogy jutott eszedbe kiugrani a kompból?" Tudod, mit válaszolt? „Nem érted? Hát odalett a libám!" Te hová valósi vagy?

– Józefówba.

– Sose hallottam róla. Biztosan messze van.

– Messze.

– Hát igen, jönnek-mennek az emberek. Még a királyok sem maradnak nyugton. És errefelé jön mindenki – svédek, muszkák, Hmelnyickij. Mindenki, akinek kardja van, abból akar megélni. De azért valakinek dolgozni is kell, különben felkopik az állunk. Én csak egy senkiházi vagyok, a szememet azért nyitva tartom. Egyebem sincs, mint időm, sokat tudok hát gondolkodni. Te biztosan éhes vagy.

– Nincs pénzem.

– Egy darab kenyér azért megillet. Vizet és kenyeret még a börtöntöltelék is kap.

A révész bement a kunyhóba, és egy karéj kenyérrel meg egy almával tért vissza.

– Nesze, egyél!

– Volna egy korsód, hogy kezet moshassak?

– Igen, de minek akarsz ilyesmit csinálni?

A révész vizet hozott, Jákob megmosta és kabátjába törölte a kezét. Majd elmondta az asztali áldást, és beleharapott a kenyérbe.

– Köszönettel tartozom neked, de először Istennek kell megköszönnöm.

– Se nekem, se Istennek nem tartozol semmivel. Van kenyerem, hát adok neked. Ha nem lenne, koldulni mennék. Isten birtokában van minden, de csak a gazdagok részesülnek belőle.

– A gazdagokat is Isten teremtette.

– Ha egyáltalán van Isten. Te már láttad? Járt itt egyszer egy utas, egy főnemes, aki azt mondta, hogy nincs.

– Miféle főnemes?

– Bolond ember volt, de okosan beszélt. Egyébként mit tudhat bárki is közülünk? Indiában kígyókat imádnak. A zsidók kis fekete dobozt tesznek a fejükre, és kendőbe bújnak. Tudom én, hiszen azelőtt is sokan jártak ezen a kompon. De aztán végignyargalt Hmelnyickij, és annyi hulla úszott a Visztulában, hogy megbüdösödött a vize. Ezt tette Isten a zsidókért.

– A gonosztevők megbűnhődnek.

– Hol? Élt Parchewben egy könyörtelen gróf, aki tudj' isten hány száz parasztot korbácsolt halálra, és mégis kilencvennyolc évig élt. Jobbágyai felgyújtották a kastélyát, de ömleni kezdett az eső, és eloltotta a tüzet. Nyugalomban halt meg, egy pohár bor szopogatása közben. Én akként vélekedek, hogy akár jó, akár gonosz az ember, mindenképpen férgek eszik meg.

– Te mégis kenyeret adsz nekem.

– Ez igaz. De ne vedd sértésnek, ha azt mondom: az állatot is megetetem, ha éhes.

A révész, akinek Wacław volt a neve, kunyhójába vitte Jákobot, és szalmával tömött párnát adott neki. A házikóban csak egyetlen lóca volt, így Jákob a földre feküdt. A révész beszélni kezdett:

– Egyetlen dolgot megtanultam életemben: semmihez sem szabad ragaszkodni. Csupán egy tehene vagy egy lova van az embernek, és máris a rabszolgája lesz. Ha megházasodik, feleségének, az asszony fattyúinak és anyjának válik rabszolgájává. Nézd meg Pilickit! Egész életében attól rettegett, hogy megrabolják, s közben mindenki kiszipolyozza. Amikor megnősült, csak kétszer nézett rá az a kurva felesége valakire, s ő máris küldte párbajsegédeit. De nem is akad még egy ilyen rohadt szuka a Visztulán innen! Utolsó szemét! Csődörrel szeretkezett, no meg persze a kocsissal is. Tudod, hogy a férje hajt fel neki szeretőket? Hát mi ez, ha nem rabszolgaság? Amikor ilyesmit hallok, azt mondom magamnak: Wacław, te aztán nem! Te nem leszel rabszolgája senkinek! Nem vagyok paraszt, nemesi vér folyik ereimben. Igaz, hogy nem tudom, ki volt az apám, de mit számít ez? Anyám jó családból származott. Azt tervezték, hogy egy cipészhez állok be inasnak, és feleségül veszem a lányát. Hozományt, teljes kelengyét adtak vele, anyját, nagyanyját és nővéreit meg ráadásba. Nekem azonban nem volt maradásom. Itt a révnél szabad vagyok, mint a madár. Azt gondolom, amit akarok. Napjában kétszer jönnek az utasok, és akkor elvégzem a munkám, azon túl meg senki sem háborgat. Még templomba sem járok. Mi mást akarnak a papok, mint még egy kötelet kötni az ember nyaka köré?

Jákob kis ideig tűnődött a hallottakon, majd így szólt:

– Senki sem lehet teljesen szabad.

– Miért ne lehetne?

– Valakinek szántani, vetni, aratni is kell, a gyerekeket meg felnevelni.

– Nekem aztán nem. Csinálják csak mások!

– Téged is világra hozott és felnevelt egy asszony.

– Nem én kértem rá. Férfira volt szüksége, hát megtette.

– De ha már van gyerek, akkor azt etetni, ruházni és tanítani kell, különben vadállat módjára nő fel.

– Nőjön, ahogy akar.

Wacław horkolni kezdett. Igen, ez igaz, elmélkedett Jákob félálomban, az ember valóban igába van fogva, és minden vágya egy-egy rost a kötélben, amely őt járomban tartja. Elaludt, felébredt, újra elbóbiskolt, majd riadtan tért magához. Mit tegyen? Menjen, és hagyja el a gyermekét? Hová tud menni? Mit fog csinálni? Házasodjon újra meg? Kétszer lépett már a menyegzői baldachin alá, és mindkét felesége, három gyermeke a túlvilágon van. Ő maga is inkább érezné otthon magát amott, mint itt, e földön. Hideg szél fújt a Visztuláról, és Jákob saját teste melegével próbált védekezni a fázás ellen. Agya ébren volt, s közben saját horkolását is hallotta. Nem szabad soká ittmaradnia. Hamarosan jönnek az átkelők, és talán már a dragonyosok is a nyomában vannak. De végül is nem lenne-e jobb, ha elfognák és felakasztanák?

Mély álomba merült, és fényes nappal volt már, amikor kinyitotta szemét. Wacław állt mellette.

– Kicsit elaludtál, mi?

– Nagyon elcsigázott voltam.

– Aludj csak tovább! Okosabbat úgysem tehetsz. Ha valami gyanús alak bukkan fel, szólni fogok.

– Miért teszed mindezt?

– Egypár garas biztosan ki van tűzve a fejedre... – kacsintott Wacław.

Miután kiment és behúzta maga mögött az ajtót, Jákob közeledő szekerek hangját hallotta. Ezek szerint kell útnak lennie a fövenydombok között. Csakhamar ott jártak már a szekerek, a kunyhó falai megremegtek, és a repedéseken lótrágya, kátrány és kolbász illata szállt be. Jóllehet még korán volt, és a komp csak órák múlva indult, nagy tömeg ember hangja szűrődött be a szobába. A kunyhóban nem volt víz, melyben imádkozás előtt megmosdha-

tott volna, így Jákob az „Áldott légy" kezdetű fohászt mondta el, mert ez nem igényelt kézöblítést. Áldott lélek, mormolta, hol vagy most? Testedet nyilván úgy temették el, akár egy állatét. Fiára gondolt, Sára és az ő gyermekére, a zamośći Eliézer rabbi és Jan Bzik unokájára. Nem hagyhatja el. A bibliai Jákob nem nevelte-e fel Teráh és Lábán unokáit? Az ő fiának a Tóra szellemében kell felnőnie. Isten számára, aki élet és halál fölött dönt, nem létezik jó származás. Az ő malmában a pelyvából is liszt lesz.

Felkelt, és a fal résén át kikukucskált. Parasztok, szekerek, ökrök, disznók, borjak nyüzsögtek mindenfelé, akárcsak vásár idején. A kompon, egy zsák mellett, furcsa emberke álldogált, imakendőben, szíjakkal. Kelet felé fordult, így Jákob nem láthatta arcát. Fehér kaftánja, hímzett imakendője eltért a Lengyelországban szokásos viselettől, lábán fehér harisnyát és sarut viselt. Imádkozás közben oly mélyen meghajolt, hogy a fején levő imaszíj csaknem a komp deszkáját érintette. Úgy tűnt, a tizennyolc áldást mondja. Amikor megfordult, láthatóvá vált derékig érő fehér szakálla, és Jákob érezte, hogy ezt az embert neki küldte a sors. Az ég már nem bízhatott abban, hogy egy ilyen bűnös lélek, mint ő, a helyes utat választja, ezért inkább maga vezette lépésről lépésre. Jákobnak nem volt maradása a kunyhóban. Oda kellett mennie és megismerkednie az idegennel.

VIII

Az idegen befejezte imáját, tokjukba helyezte az imaszíjakat, majd abaját öltött magára, vagyis olyan kabátot, melyet a Szentföld küldöttei, és az egyiptomi, jemeni, perzsiai zsidók hordanak. Jákob odalépett hozzá, és sálommal köszöntötte. Arámi vagy héber nyelvű választ várt, de az idegen jiddisül szólalt meg:

– Mi az, te zsidó vagy? Ez a környék jobbára kereszté-

nyekkel van teli. Én azonban elmondom imáimat, akárhol is vagyok.

– Bizonyára a Szentföld küldötte vagy.

– Igen, az vagyok. Izrael földjén nagy az ínség. Aszályos évünk volt az idén és ráadásul sáskajárás is. Ha pedig az arabok bajban vannak, mi marad a zsidóknak? Éheznek, szomjaznak mindenfelé. A vizet poharanként vásárolják. De szerencsére a zsidók szerte a világon jószívűek. Csak ki kell nyújtanunk a kezünket, és máris adakoznak.

– Mikor mégy vissza?

– Már indulóban vagyok, bár néhány hitközséget még fel kell keresnem. Azután Konstanţában hajóra szállok.

– Hogyan élnek meg a zsidók a Szentföldön?

Az idegen kis ideig latolgatta a kérdést.

– Attól függ, kikről van szó. A többség nincstelen, csak az van neki, amit kap. De itt-ott gazdag ember is akad. Amikor hallottuk, mi történik itt, Lengyelországban, mindannyian megdöbbentünk. Híre járt Hmelnyickij gaztetteinek – átkozott legyen a neve! –, és újabb Tisá be-Ávot tartottunk. A szent sírokhoz és a Sirató Falhoz futottunk imádkozni, de segíteni nem tudtunk. E tömeggyilkosság bizonyára meg volt írva a sors könyvében. Hogy is tudhatnánk, mi történik ott fenn? A templom pusztulása óta könyörtelenebbek lettek a törvények. Mutatkoznak azonban jelek, méghozzá tömegesen, melyek a világ végének közeledtét jósolják.

– Milyen jelek?

– Soká tartana elmondani. Dániel Könyve nyilvánvalóvá teszi a hozzáértők számára, hogy a megváltás 5426-ban bekövetkezik.[10] Ne hidd, hogy nem csinálunk semmit. A kabbalisták serényen foglalatoskodnak, és mindenféle csodás jeleket tártak már fel. Isten kezében van persze minden, de a szent nevek erejének segítségével sokat lehet tenni. Fehér ruhába öltözött, tiszta életű,

10 A zsidó holdnaptár a világ „teremtésétől" számolja az éveket, jelenleg (1986) az 5746/47. évet tartja számon. *(A fordító)*

szent férfiak merülnek el e rejtelmekben. Ismered a Tórát?

– Tanulmányoztam.

– Foglalkoztál a Zóhárral?

– Alkalomadtán.

– Nos, a szent nevek irányítanak mindent. Ahogy a Gemára mondja, minden fűszálnak megvan a maga védangyala. Ha ez tényleg így van, a megváltás csakis a szent egyesülés útján következhet be. Kabbalistáink böjtölnek, egész éjjel tanulmányaikba merülnek, hajnalban pedig a szentek sírjait keresik fel. Az idősebb nemzedék már eltávozott az élők sorából. A halál elragadta tőlünk a jámbor Luria Izsákot, valamint Hájim Vital és Slomo Alkabetz rabbikat is. De a béke sátra áll még Sefadban, és Jefta a mi nemzedékünk Sámuele. Kenyér nélkül azonban nem élhet az ember. Még Hanina rabbinak, Dusso fiának is szüksége volt a heti szentjánoskenyér-adagjára. Az egész világ zsidóságának meg kell tennie kötelességét. Mi a neved?

– Jákob.

– Adakozz valamicskét, Reb Jákob!

A szentföldi ember faperselyt vett elő. Jákob elvörösödött.

– Nem fogod elhinni, de egy árva garasom sincs.

A persely gyorsan eltűnt.

– Hogy utazhatsz pénz nélkül?

– Gyászban vagyok. Sivát[11] kellene ülnöm.

– És miért nem teszed?

– Keresztény üldözőim elől menekülök.

– Akkor neked kapni kell és nem adni. Fontos az, hol él egy zsidó, ha egyszer szenved? Egy atyánk van mindannyiunknak. Miért menekülsz?

Jákob nem tudta, sírjon-e vagy nevessen. Újra el kell hát mondania történetét. Éveken át őrzött titkát minden-

11 Siva (siv'a = hét) hét napig tartó gyász, melynek idején a gyászoló cipő nélkül, zsámolyon vagy földön ülve tölti a napot. *(A fordító)*

kinek kénytelen elárulni. A véletlennek látszó események előre megszabott célhoz vezetnek.

– Gyerünk a kunyhóba! – mondta. – Történetem hosszú, és biztonságosabb nem mutatkoznom.

– Mit szól a révész?

– Beengedett a házába.

Mielőtt a szentföldi ember a lócára ült volna, megbizonyosodott, nincs-e rajta gyapjú és vászon keverékéből szőtt takaró.[12] Olyan apró emberke volt, hogy lába nem érte a földet, így azon a fatönkön pihentette meg, amelyet Jákob tett elé. Jákob a falnak támaszkodott, és semmit el nem hallgatva, egész kálváriáját elmondta, attól a naptól kezdve, hogy a kozákok foglyul ejtették, addig az éjszakáig, amikor a dragonyosok elől elmenekült. Az idegen bólingatott, fintorokat vágott, szakállát rágta, homlokát dörzsölte, és időnként pajeszát húzgálta. Minél messzebb jutott Jákob a történetében, annál fájdalmasabbá vált hallgatójának a tekintete. Kezeit széttárta, szemöldökét felhúzta, szakállát rángatta, szeme bánatot, részvétet, megdöbbenést tükrözött. Időnként mélyen sóhajtott. Amikor Jákob elhallgatott, az idegen kicsiny, csontos kezébe temette arcát, szakállába rejtett ajkai valamit mormoltak, és közben meg-megrándultak, mintha imát vagy varázsigét mondana. Majd leeresztette két kezét. Arca megváltozott, szürkébb lett, vonásai megnyúltak, szeme alatt elmélyültek a karikák.

– A hitközségnek igaza van. Feleséged keresztény volt, és a fiad is az. Törvény szerint a gyermek anyja vallását követi. De a törvényhez kegyelemnek kell járulnia. Kegyelem nélkül nem létezne törvény.

– Igen, így van.

– Hogy tehettél ilyet? Különben mindegy, most már megtörtént.

– Kész vagyok elviselni büntetésemet.

12 A Biblia tiltja különböző fajok, fajták keveredését, sőt különféle anyagok (például gyapjú és vászon) összeszövését is. *(A fordító)*

– Mindezt persze a sok vérengzés, pusztítás idézte elő. Ne kérdezd, mi mindent láttam errefelé. De te mégiscsak tanult ember vagy.

– Nem állt módomban másképp cselekedni.

– Úgy látszik, tényleg nem. Van ugyan szabad akarat, ám tettünk következményeivel is tisztában kell lennünk. „Minden előre láttatik, de meg vagyon adva a választás." Minden léleknek teljesítenie kell hivatását e földön, különben nem küldetett volna ide. Ketura fiai Ábrahámnak is fiai voltak.

– Mit tegyek most?

– Óvnod kell magadat és gyermekedet. Őt mindenekelőtt körül kell metélni. Ha majd felnő, talán áttérhet – nem emlékszem pontosan a törvényre –, de addig is nevelkedjék zsidó szellemben. Meg van írva valahol, hogy a Messiás eljövetele előtt minden istenfélő keresztény zsidó hitre tért.

– Nem emlékszem erre a részletre.

– A Tórában vagy a Midrásban szerepel – tulajdonképpen mindegy, hogy hol. Adok neked két forintot, ha majd Isten megsegít, és lesz pénzed, visszafizeted. Nem személy szerint nekem, akármelyik szentföldi küldöttnek, mindegy, hogy kinek. A pénz így is, úgy is szentföldi célokat szolgál. Véletlen szerencse, hogy itt találtál. Prédikációt kellett volna valahol tartanom, ahol egész csomó pénz gyűlt volna össze, ám hirtelen továbbutazni támadt kedvem. Az ég intézi így a dolgokat.

Egy ideig mindketten hallgattak. Majd ismét az idegen szólalt meg:

– Ha már eltemették, ma imádkoznod kell érte. Vedd fel az imakendőmet és szíjaimat! Megvárlak, és utána megreggelizünk.

I

Az idegen próbálta meggyőzni Jákobot, hogy veszélyes lenne tüstént visszatérnie Pilicába. Az ember élete nagyon is fontos, és különben is, a csecsemő még kicsi és gyönge ahhoz, hogy magával vigye. Amellett két nap múlva már sátoros ünnep lesz, és az ünnepet nem szabad megszegni. Hívta Jákobot, tartson vele a városba, és ott várja be a Tóra ünnepének végét. Ő azonban hajthatatlan maradt. Vágyott a gyerek után, és Sára sírját is fel akarta keresni. A lakásában pénz volt elrejtve, eddig talán még nem lopta el senki. Nem tudta volna elszánni magát, hogy most egyszerre koldulni kezdjen. Rabszolgasága és vándorlása éveiben hozzászokott az akadályok legyőzéséhez. Nagy távolságok, sötét erdők, vadállatok, rablók nem rémítették el többé, még az ördögöktől, koboldoktól való rettegése is megszűnt. Megedződött, és használnia kellett erejét. Menekülése a dragonyosoktól azt bizonyította, hogy a király hatalma gyengébb, mint hitte. Mi lenne a gonoszok hatalmából, ha a becsületesek nem lennének olyan gyávák? Történetek szóltak arról, miként viselkedtek a zsidók az öldöklés idején, és ezek hallatára szégyenkeznie kellett. Egész falvakat irtottak ki a gyilkosok, és senki sem mert kezet emelni rájuk. Nemzedékek óta kovácsoltak kardot a zsidó kovácsok, mégsem jutott egyiküknek sem eszébe, hogy fegyverrel kezében szembeszálljon a támadóival. A józefówiak vállukat vonogatták, amikor Jákob felemlegette ezt. Ézsau fegyvere a kard, nem Jákobé. Szótlanul kell hát tűrni az embernek saját meggyilkolását? Wanda nemegyszer kérdezte: Miért en-

gedték a zsidók? A hajdaniak, a bibliai történetek nagy alakjai, hősiesen viselkedtek. Jákob ilyenkor nemigen tudta, mit is feleljen.

Miközben kenyeret, sajtot és szilvát reggeliztek, Jákob némi habozás után elfogadta a két forintot, ígéretet téve, hogy amint módjában lesz, visszafizeti. A szentföldi küldöttnek néhány hétig még Lengyelországban kellett maradnia, és elmondta Jákobnak, hova látogat el. Eközben az érkező utasok, lovak, tehenek, ökrök, birkák mindjobban megtöltötték a kompot. Emberi zsivaj, állati bőgés, nyerítés, ugatás közepette az idegen tanácsokkal látta el Jákobot jövendő magatartását illetően. A Messiás eljön, s minek akkor Lengyelországban maradni? A Szentföldön való letelepedés kegyes cselekedetnek számít. Az Izrael földjén élő zsidók elsőként köszönthetik a Messiást. Emellett a zsidók szabadabban is lélegezhetnek török földön, ahol tiszteletben tartják a Tórát. Isztambulban, Szmirnában, Damaszkuszban és Kairóban számos gazdag zsidó él. Néha ellenséges szándékú rendeletek is napvilágot látnak ugyan, és akadnak, akiket hamis vádakkal illetnek, de a lengyelországihoz hasonló tragédiák nem fordulnak elő. Miért ne hozná a Szentföldre gyermekét éppen Jákob, aki áthágta a keresztények egyházi törvényeit, és akit a zsidók is joggal ítélnek el, s miért ne telepedne le olyan helyen, ahol a tudósokat pártfogolják? Könnyen kitanulhatna egy szakmát, vagy ha úgy tetszik, kereskedő is lehetne. Jövő nyárra a gyerek, Isten segítségével, már elég erős lesz az utazáshoz. A küldött szavai burkolt ígéreteket is tartalmaztak. Célzott rá, hogy Messiás létezik már, de hogy hol van, és hogy mikor fedi fel magát, azt csak a legbeavatottabb kabbalisták tudják. Így szólt Jákobhoz: – Pecsét van a számon, de az okos ember kevés szóból is ért.

Még többet is akart mondani, de a komp hirtelen elindult. Jákob a partra ugrott, az idegen pedig utánakiáltott:

– Mindannyian megérjük azt az időt, amikor vigasz és segedelem jő el számunkra.

Szürkületkor Jákob Pilica felé vette útját, és késő este ért oda. Minden ablaktábla zárva volt, a pilicaiak aludtak. Az utolsó negyedében levő növekvő hold fenn ragyogott az égen. Mindenfelé zöld ágakkal fedett ünnepi sátrak álltak, alig néhány nem volt még teljesen készen. Az árnyékától nyomon kisért Jákob kezében tölgyfabot, zsebében bicska volt, melyet Wacławtól kapott kölcsön. Az Atyák Könyvének tanácsát iparkodott követni: „Ha reád törnek, hogy életedet vegyék, támadj te elsőnek, és öld meg ellenséged!" Gyorsan áthaladt a piactéren, és a házhoz ért, melyben Sára meghalt. Nem égett fény benne, annak jeléül, hogy a halottat már elvitték. Egy pillanatra megállt az ajtóban, és rettegés fogta el. A halott jelenlétét érezte – nem a testét, még csak nem is a lelkét, hanem valami alaktalan borzalomét. Betaszította az ajtót. A holdfényes szoba teljes felfordulás képét mutatta. Szétszórt szalma, összevissza dobált rongyok hevertek a csupasz padlón – a halottmosók nyilván itt végezték munkájukat. Minden eltűnt, az összes ruhát és fehérneműt, még a kemencéről a fazekakat is elvitték. Félelmes, ellenséges légkör vette körül Jákobot ebben a bűzös, a nyárutó ellenére is téliesen nyirkos szobában. Mi van velem? Miért félnék tőle?, pirongatta magát Jákob. Nem tartozott-e saját magamnál is erősebben hozzám? Azért mégis nyitva hagyta az ajtót. Szíve a torkában vert, lélegzete elfulladt. Átkutatta a szalmazsákot, de már az első pillanatban felfedezte, hogy ide rejtett pénzének nyoma veszett. Tolvajok! Még alig múlt el Jom Kippur. Talán maguk a temetkezési egylet emberei vitték el. Szorongása ellenére mélységes harag töltötte el. Feldúlták a házát. A kifosztottak maguk is fosztogatókká váltak. Harácsolóknak állt a világ, lopott, aki csak tudott, és utána mindannyian a sátorba gyűlnek, és szent látogatókat hívnak magukhoz. Könyvei is eltűntek. „Mezítelen jöttem ki az én anyámnak méhéből, és mezítelen térek oda vissza."

Jákob megcsókolta a mezuzát, és eltávozott. Bizonysá-

gul hívlak – szólt, majd nagy léptekkel a temető felé indult. Már távolról látni lehetett az új sírt, a többitől jó messzire álló friss hantot. Odaérve, kicsiny emléktáblát látott, rajta feliratot: „Itt nyugszik Sára, Ábrahám pátriárka leánya." Jákobnak könny szökött a szemébe. Itt nyugodott Wanda-Sára, az asszony, akit szeretett. El akarta mondani a Kaddist, de hangja elfulladt. Sötétség vette körül. Talán a holdfény aludt ki? Földre vetette magát, arcát a sírhanthoz szorította: „Itt vagyok, Sára."

Hallgatózott, mintha várná, hogy felelni fog a sírból. Hátborzongató gondolata támadt: ki kellene ásni a testét, vagy legalább saját kezét a földbe dugni és megérinteni őt. Szerette volna még egyszer megcsókolni. Tilos ilyet tenni, őrültség, szentségtörés!, csitította magát. S jóllehet ezzel is bűnt követett el – saját haláláért kezdett imádkozni: Túl soká kóboroltam ezen a világon. Mindenki odaát van, akit szeretek. Bánattól sújtva, halál után sóvárogva, megfeledkezett gyermekéről. Testéből minden erő elszállt. Lába meggémberedett, elnehezült, agya érzéketlen kődarabbá vált. Mély álomba merült, majd felriadt. Fohásza nem lelt meghallgatásra. Feltápászkodott, s a Kaddist kezdte mormolni. A tábla féloldalra dőlt, egyenesre állította.

Arcáról letörölve a földet, néhány lépést hátrált. Egy nagyobb követ keresett, hogy Jákob pátriárka példájára, szeretett felesége sírjára helyezze, de sehol sem talált. Visszaindult a faluba. Útja az imaház mellett vezetett el, melyben egyetlen szál gyertya égett. Kinyitotta az ajtót. Egyik pulpitus mellett magányos ember üldögélt olvasásba merülve. Jákob felismerte Reb Tóbiást, akinek nyolc gyermeke közül csak egyetlen leány maradt életben, Naftáli bőrkereskedő felesége. A gyertya pislákoló fényében Reb Tóbiás arca, csapzott, piszkos szakálla sötétnek látszott, akár az éjszaka. Kaftánja úgy kidudorodott a hasán, mint várandós asszonyon a ruha. Reb Tóbiásnak súlyos sérve volt, amelyet minden két-három hétben vissza kellett nyomni a helyére, és e műveletet egy asszony végezte el, az egyedüli, aki Pilicában ilyesmihez

értett. Reb Tóbiás számára minden testi fájdalomnál nagyobb megpróbáltatást jelentett a puszta tény, hogy egy nő a lágyékához nyúl. Most pedig, éjfélkor itt ült, és a Tórába mélyedt. Ez az ember nem tolvaj – Isten mentsen még a gondolatától is!, védelmezte magában Jákob –, mások bűnének áldozata ő. Szerencsére a tolvajok vannak kisebbségben.

Jákob ott állt, és figyelt, de az öreg meg sem moccant. Süket volt, alig látott, és a könyvet úgy odatartotta vaksi szeméhez, hogy arca már-már súrolta a betűket, miközben kesergő, monoton hangon kántálta imáját. Ilyen emberek miatt őrizte meg Isten a zsidókat. S amint Jákob ott állt, hirtelen világossá vált benne, mivé kell lennie: aszkétaéletet fog élni, nem eszik húst, nem iszik bort, nem alszik ágyban. Vezekelnie kell bűneiért. Hideg vízben fürdik télen, tövisen-bogáncson fekszik nyáron, nap égeti, legyek és szúnyogok csípik a testét. Bűnbánatban kell töltenie élete hátralevő részét, egészen a legutolsó percig, kegyelmet kérnie Istentől, bocsánatot Sára szent lelkétől. Akkor talán nem kell túl soká időznie ezen a világon, amely mind közül a legtökéletlenebb.

De mi történik, ha Zelda Lea magának követeli őt a túlvilágon? Hiszen ő is, gyerekei is ott vannak. Vajon igényt tart azok után is Jákobra, amit az ő halálát követően tett? Lelkileg sohasem tartoztak egymáshoz, sohasem voltak igazi házasok, és az asszony lelke nyilván az ártatlan tisztaság birodalmába szállt, ahová ő, a földi szenvedélyek rabja, nem nyerhet bebocsátást. Ami pedig a gyermekeket illeti, szent lelkük minden bizonnyal magánál a dicsőség trónjánál honol.

III

Jákob tudta, hol lakik az a fiatalasszony, akinek odaadta gyermekét, de a sötétség és a bezárt ablaktáblák felismerhetetlenné tették a házat. Mintha rövid távolléte alatt is megváltozott volna egy s más Pilicában. Megállt az ut-

cán, és hallgatózott, nem hall-e gyereksírást. Örökké azonban nem maradhatott ott, így némi habozás után kiszemelte az egyik házat, hogy ott próbáljon szerencsét. Felemelte a kallantyút, kopogott, az ajtó kinyílt, és a holdfénynél Jákob két ágyat meg két bölcsőt pillantott meg. Férfihang mordult, asszony riadt fel, gyerek kezdett sírni.

– Ki az? – kérdezte nyersen a férfi.

– Bocsánatot kérek a zavarásért. Jákob vagyok, a csecsemő apja.

Zavart csend támadt, még a gyerek is elhallgatott.

– Jaj nekem! – nyögött fel az asszony.

– Kiengedtek a börtönből? – kérdezte a férfi.

– Elszöktem. A gyerekért jöttem.

Újra csend lett. Majd a nő szólalt meg:

– Jaj nekem! Hova akarsz egy ilyen csöppséget éjnek idején vinni? Ez még olyan pici, hogy nem lehet kimozdítani. A legkisebb szél, és Isten őrizz!...

– Nincs más választásom. Nyomomban vannak a katonák.

– Gyújtsd meg a mécsest! Gyújtsd hát meg! – szólt az asszony férjéhez. – Minket is őrizetbe vesznek. Hallottam, hogy a gróf követeli a gyereket. Jajaj! Micsoda bajba is jut az ember!

– A hitközség engedélye nélkül nem adom oda a gyereket – jelentette ki erélyesen a férfi. – Ők bízták rám, nekik is kell visszavenni. Nem fogok mások fattyúi miatt szenvedni.

– Megfizetem fáradságodat.

– Nem a pénzről van szó.

Az asszony kendőt borított magára, majd a kemence mellé állt, és a parázsra fújt. Meggyújtotta és olajos edénybe állította a mécsest. A gyenge fény rávilágított a vakolatlan falakra, a füstös mennyezetre, a tejes- és húsosedények részére szolgáló két lócára, melyeken fazekak, tálak álltak, és egy fateknőben, rongyokkal befedve, kenyértészta kelt. Pelenka, pólya, szalmacsutak hevert összevissza a szobában. Szennyvízzel telt edényben sze-

métdarabok úszkáltak, az ágy mellett éjjeliedény állt. Egyik bölcsőben feküdt az a gyerek, aki előbb sírt, a másikban, piszkos paplannal betakarva, Jákob fia, vörös képű, kopasz, nagy fejű, halovány szemhéjú apróság. A csecsemő arca öregesnek, elgyötörtnek tűnt. Halált idéző mosoly villant fel csöpp kis száján és ki nem formálódott homlokán. Jákob elmerülten nézte. Csak most fogta fel, hogy fia van. Az asszony a bölcső másik oldalán állt.

– Hová viszel egy ilyen kisbabát?

– Gyilkosság! – szólt közbe férje az ágyból, ahol feltámaszkodva ült. Imarojtja foltos volt, kis kerek sapkájába párnatoll ragadt, pihecsomók pöttyözték mindkét pajeszét. Fekete szemének tekintete elárulta, hogy ő maga családi tűzhelyének rabja. Igazuk van, gondolta Jákob, de azt is jól tudta, hogy ha most nem viszi magával gyermekét, soha többé nem látja. Álmának és Sára szavainak emléke megerősítette szándékában.

– Vigyázni fogok rá. Meleg az éjszaka.

– Nem olyan meleg. A hajnalok hűvösek.

– Nem akarom Pilickinek átengedni a fiamat.

Senki nem felelt. E megdönthetetlen érvre nem lehetett mit mondani. Jákob egy forintot vett elő.

– Viszonzásul mindazért, amit értünk tettetek. Többet is adnék, de mindenből kifosztottak, még az edényeket is elvitték.

– Tudom. Midet tudok. A temetkezési egylet emberei túltettek magukon. Azt hitték, hogy ne adj' isten, soha nem jössz vissza.

– Rajtunk kívül mindenki lopott – tette hozzá a férfi. – Az egész házat kifosztották.

– A pénzemet is kiszedték a szalmazsákból. Közvetlenül Jom Kippur után.

– „Ne böjtölj, és ne lopj!", mondta mindig anyám, nyugodjék békében – jegyezte meg az asszony. – Ő majd közbenjár érdekünkben a mennyországban. Mások tulajdona szent, hajtogatta mindig.

– Ezért élünk így – tette hozzá a férje.

– Hova viszed a gyereket? De talán jobb, ha nem kérdezem.

Az asszony sürgött-forgott a szobában. Talált egy kosarat, pelenkákkal, rongyokkal bélelte ki, belefektette és takarót borított a csecsemőre, aki közben egyszer felsírt. Az asszony Jákobra nézett.

– Páróránként szopnia kell.

– Majd szerzek valakit.

– Hol? Hogyan? Ó, istenem!

A nő sírni kezdett, majd így szólt:

– Várj, fejek egy kis tejet a mellemből. Hol van az üveg?

Férje kikelt az ágyból. Inge rongyos volt, sovány, görbe lábai szőrösek. Odaadta feleségének az üveget. A szobában levő zajra az állatok is felébredtek. Macska nyújtózkodott, csirkék kotyogtak, férgek mászkáltak, egy padlórepedésből egér dugta ki fejét. Az asszony a fal felé fordult, és tejet fejt ki melléből. Átadta Jákobnak a rongydarabbal bedugaszolt üveget, és megmutatta, hogyan adjon a gyereknek cseppenként belőle, nehogy megfulladjon. Jákob tudta, hogy fia életét és a saját magáét egyaránt kockára teszi. Gyerekkel a karján nem tud védekezni, ha támadás éri. Mégsem hagyhatta idegenek, ellenségek között Sára és a maga gyermekét. Ha úgy van megírva a sors könyvében, hogy éljen, akkor élni fog. Ismételten köszönetet mondott a házaspárnak, akiket csak az ég jutalmazhat meg mindazért, amit érte tettek. Majd útnak indult az éjszakában az erdő, a Visztula, a rév felé. Pillantását a csillagok felé emelte, és felsóhajtott: „Mi a szándékod, Atyám?"

A Zsoltárok egyik verse tolult ajkára: „Ne nézz rám, hadd enyhüljek meg, mielőtt elmegyek, és nem leszek többé!"

A hold lenyugodott, sötét lett az erdőben. Jákob lassan, óvatosan haladt az ösvényen. Időnként megállt, a gyerek lélegzését figyelte, megcsókolta, hogy érezze, elég meleg-e a teste. Számtalan megpróbáltatás érte már az életben, de ilyen szorongással teli éjszakát még nem élt át. A gondviselés kezébe tette le sorsát, és olyan kitartó buzgalommal imádkozott, hogy ajka feldagadt. Tudta, hogy nem volna szabad csodákban reménykednie, de nem tehetett mást, mint hogy Istenre hárítsa terhét. Az ő számára már csak a hit maradt.

Jákob léptei felébresztették az erdőt. Ágak reccsentek lába alatt, madarak röppentek fel a bozótból, állatok osontak a sűrűbe. Egyik kezét a kosár fölött tartotta, hogy elhárítsa az ágakat, és közben minden elképzelhető veszély megfordult agyában. Az erdőben medvék és vaddisznók tanyáztak. Nemegyszer farkasüvöltést vélt hallani, és az övébe dugott furkósbot után nyúlt. Legyen már nappal, keljen fel a nap!, esdekelt magában, rádöbbenve, hogy szavai másképpen is értelmezhetők: jöjjön el a megváltás, érjen véget e szomorú számkivetés! Biztonságosabb lett volna csendben maradni, ő azonban fennhangon kezdett idézni a Zsoltárok, a Próféták és az imádságok könyvéből, majd így kiáltott Istenhez: Az út végére értem. Vizek örvénylenek körülöttem. Nincs már erőm e csapások elviseléséhez. Egyszerre énekelni támadt kedve, és egy Jom Kippur-i dallamba kezdett, mely közben a hegyi pásztorok egyik dalába fordult át. Minden hang Sárát idézte. Jákob énekelt, és a könnyei hullottak.

Különös fény árasztotta el az erdőt, és Jákobban felvillant a remény, hogy az ég meghallgatta őt. Minden madár rikoltani, énekelni kezdett, a fenyők törzse mintha lángra lobbant volna. Távol a fák közötti tisztáson tűz világított, s Jákob hamarosan rájött, hogy nem más az, mint a nap. A gyerekre pillantott, leült, és tejbe áztatott vászondarabkát nyújtott felé. Eleinte úgy tűnt, hogy a csecsemő lázadozva keresi az emlőt, de azután szopogatni kezdte a

rongyot. Jákobot hetek óta először boldogság töltötte el. Nem, nem veszett el minden, a fia még megvan. Majd csak eléri a Visztulát, átkél a kompon, és talál valakit, aki táplálja gyermekét.

Ekkor hirtelen felvillant a név Jákobban, amelyet fiának viselni kell: Benjámin. Akárcsak a bibliai Benjámin, ő is ben-oni volt, bánatban született gyermek.

Jákob nem tévesztette el az utat, mivel hamarosan megpillantotta a Visztulát szegélyező fövenydombokat. Kiérve az erdőből, szemeivel a révet kereste, és abba az irányba fordult, amerre az átkelőhelyet vélte megtalálni. A Visztula vörösfeketén folyt a lábainál. Hatalmas madár repült a folyó fölött, s időnként olyan mélyen bukott alá, hogy szárnyai nyomán fodrozódni kezdett a víz. A folyam nyugalma, tisztasága, tündöklése végképp eloszlatta az éjszaka sötétjét. E ragyogás láttán maga a halál sem látszott többnek rossz álomnál. Élettől sugárzott minden: az égbolt, a folyó, a fövenydombok, a föld, a nap, még a legkisebb kő is. Nem a halál volt az igazi rejtély, hanem a szenvedés. Milyen helyet tölt be az isteni teremtésben? Jákob újra megállt, és a gyereket figyelte. Vajon ő is szenved már? Igen, szenvedés nyomai látszottak rajta, de nem a ténylegesen átélt megpróbáltatásoké. Széles homlokát mintha a gondolkodás vonta volna ráncokba, és ajka mozgásával, úgy tűnt, mondani akar valamit. Még nincs itt egészen, gondolta Jákob, a múltján töpreng, születése előtti életén.

Jákobnak eszébe jutottak a szavak, melyeket névrokona a halálos ágyán mondott: „Mert mikor Mezopotámiából jövék, meghala mellettem Ráhel Kanaán földjén az úton, mikor még egy dűlőföldre valék Efratától, és eltemetém őt ott az Efratába vezető úton."

Az ő neve is Jákob volt, ő is idegenek között veszítette el szeretett feleségét, egy bálványimádó leányát. Sárát is az út mentén temették el, ő is egy fiúgyermeket hagyott férjére. Ő maga pedig, akárcsak a bibliai Jákob, átkél a folyón, egyetlen botot visz magával, és egy másik Ézsau üldözi. Ősi szerelem, ősi fájdalom – semmi sem változott.

Újabb négyezer esztendő múltán valahol, egy másik folyónál, talán egy másik Jákob kóborol majd, és egy másik Ráhelt gyászol. Vagy ki tudja, hátha mindig ugyanaz a Jákob és ugyanaz a Ráhel tér vissza? Mindez azonban nem tarthat örökké, a megváltásnak el kell jönnie.

Jákob a magasba emelte tekintetét: „Vezess, Isten, vezess! A Te világod ez."

HARMADIK RÉSZ

A VISSZATÉRÉS

I

Csaknem húsz év telt el. Pilica várossá fejlődött, s Pilicki egyik hitelezője fiának a tulajdonába került, aki csak hosszas pereskedés után szerezte meg magának. Pilica ura és Theresa, a felesége, már nem élt. A férfi végül is beváltotta fenyegetését, és felakasztotta magát. Az özvegy egy elszegényedett ifjú arisztokratával kezdett nyomban viszonyt, és túláradó szerelmében utolsó fillérjét is neki adta. A fiatalembernek egy napon nyoma veszett. A búskomorrá lett Theresa a kastély egyik padlásszobájába zárkózott, megbetegedett, csonttá-bőrré fogyott, és többé nem mutatkozott. Unokatestvérei és egyéb rokonai mind cserbenhagyták. Amikor az új tulajdonos ki akarta költöztetni az özvegyet, az intéző holtan találta, macskáitól körülvéve. A parasztok azt beszélték, hogy ámbár Theresa már napokkal korábban meghalhatott, a kiéhezett macskák mégsem nyúltak hozzá, ami az állatok háláját bizonyítja jótevőik iránt.

A kastélyt újjáépítették, de az új tulajdonos többnyire Varsóban vagy külföldön tartózkodott, és ritkán kereste fel Pilicát. Az intéző lopott, és az uradalmi földek új bérlője, Gerson legfiatalabb veje sem volt becsületesebb az apósánál. A parasztok éheztek, a zsidók is jórészt szegények voltak, de a város ennek ellenére növekedett. Keresztény iparosok versenyre keltek a zsidó mesteremberekkel, és a papok küldötteik útján kérték a királyt, vonja vissza az ősi zsidó kiváltságokat. De hiába vettek el egy szakmát a zsidóktól, azok másikat találtak helyette. Terpentint csapoltak a fából, épületfát szállítottak a Visztu-

lán Gdańskba, vodkát, sört, mézbort főztek, vásznat szőttek, bőrt csáváztak, még ércekkel is kereskedtek. S bár a muszkák kardjukat élesítették, és a kozákok nem mulasztottak el egyetlen alkalmat sem a támadásra, fegyverszünet idején ők is lengyel árut vásároltak. Zsidó kereskedők hiteleket nyújtottak, és oroszokkal, poroszokkal, csehekkel, sőt még a távoli olaszokkal is bonyolítottak le üzleteket. Zsidó bankok létesültek Gdańskban, Lipcsében, Krakkóban, Varsóban, Prágában és Velencében. A zsidó bankár nem pazarolta fényűző berendezésre a vagyonát, imarojtjába rejtett zacskóban tartotta pénzét, és idejét imaházi áhítatoskodással töltötte. De ha hitellevelet adott valakinek, az illető bemutathatta Amszterdamban, vagy akár Párizsban is, mindenütt pénzt kapott.

Az ál-Messiás, Sábbátáj Cevi korában – aki később fezt öltött, és mohamedán hitre tért – a hitvita két részre szakította Pilica zsidóságát. A hitközség kiközösítette az ál-Messiás híveit, ők meg a rabbi és az elöljárók nyilvános megátkozásával álltak bosszút. Az emberek nemcsak káromolták, hanem testileg is bántalmazták egymást. Voltak e szektának olyan követői, akik lebontották házuk tetejét, hordókba, ládákba csomagolták holmijukat, és felkészülten várták, hogy Izrael földjére repülhessenek. Egyesek kabbalába merültek, bort próbáltak fejteni a falból, vagy a Teremtés Könyvének misztikus erejével akartak galambokat létrehozni. Mások felhagytak a Tóra követésével, abban a hitben, hogy a Messiás eljövetelével úgyis érvényét veszti a törvény. Ismét mások olyan utalásokat próbáltak kimutatni a Bibliában, hogy csakis a legelvetemültebb bűnök vezetnek megváltáshoz, és e meggyőződésükben mindenféle szörnyűséges dolgokat műveltek. Élt például egy nagy képzelőerővel megáldott tanító Pilicában, aki imakendőben és imaszíjakkal áhítatoskodva elhitette magával, hogy közösül, és ilyenkor magömlése volt. Az átkos szekta tagjai ezt olyan csodálatos teljesítménynek minősítették, hogy a tanítót vezetőjükké választották.

Idők múltán a legtöbb zsidó belátta tévedését, rájött,

hogy az ördög csábításának engedett, és elvesztette hitét az ál-Messiásban. Akadtak viszont olyanok, akik egymással összebeszélve, továbbra sem hagytak fel veszedelmes rajongásukkal. Távoli városokban találkoztak a vásárokon, és különféle jelekkel fedték fel kilétüket egymás előtt. Könyveikre, szerszámaikra és egyéb eladó portékáikra S–C kezdőbetűket pingáltak, és Sábbátáj Ceví kigondolta bűvös ereklyéket mutogattak. Nem csupán az az ábránd tartotta őket össze, hogy Sábbátáj Ceví visszatér, és újra felépíti Jeruzsálemet, hanem az üzleti kapcsolat is. Maguk között adtak-vettek, érdekszövetségeket alakítottak, egymás hasznára dolgoztak, és együttesen mesterkedtek ellenségeik ellen. Ha valamelyiküket csalással vádolták, a többiek tanúskodtak az illető becsületességéről, és másvalakire hárították a felelősséget. Így aztán hamarosan gazdagságra és hatalomra tettek szert. Egymás között kinevették a tisztességes embereket, és megállapították, hogy igen könnyű orruknál fogva vezetni őket.

A város egyre nőtt, és vele együtt a temető is, míg csak az új sírok el nem érték Sára hantját. Az ő sírhelye így aztán vita tárgya lett. Egyes elöljárók úgy vélekedtek, hogy ki kell ásni és máshová temetni csontjait, mivel törvény szerint nem volt zsidó, és szentségtörés lenne továbbra is az istenfélők sírja mellett hagyni nyugodni. A másik párt véleménye szerint viszont a kihantolás oktalanság lenne, amellett gyászos következményekhez is vezethetne. A névtábla különben is elkorhadt, a sírdomb besüppedt, és többé már senki sem tudta biztosan, hol van eltemetve. Legokosabb nem bolygatni az ügyet. A temető pedig tovább terjeszkedett. Mint ahogy új városokban – ahol nincs krónikáskönyv, és öregek sem maradtak, hogy továbbadják a hagyományos történeteket – gyakorta előfordul, Sára neve idővel feledésbe ment, és Jákob is csak ritkán került szóba. Kortársaik jórészt meghaltak, helyükbe új lakosok költöztek. Pilicának most már kőből épült zsinagógája, iskolája, szegényháza, vendégfogadója volt, sőt községi illemhelye is azok számára,

akik szégyellték az árkot használni. A temetővel szemben egy kicsiny kunyhóban Reb Eber, a sírásó lakott.

Áv havának egyik napján magas, ősz szakállú férfi tűnt fel a temetőben. Fehér kaftánt, fehér kalapot, csupasz lábán sarut, vállán tarisznyát viselt, jobb kezében botot tartott. Nem látszott lengyel zsidónak. Derekát széles selyemöv fogta át, amilyet a Szentföld küldöttein lehetett látni. A sírok között haladva, botjával a földet bökdöste, keresgélt, lehajolt, hogy kibetűzze a sírkövek szövegét. Eber egy ablakból figyelte, és tűnődni kezdett, mit akarhat a temetőben ez az idegen. Keres valakit? A település nem volt olyan régi, hogy szentek sírjai lettek volna benne. Eber előjött megtudakolni a dolgot.

– Kit keresel? A temető az én gondjaimra van bízva.

– Igazán? Egy zsidó hitre tért asszonynak, Sárának, Ábrahám pátriárka lányának volt itt a sírja. Távolabb temették el, de amint látom, a temető megnagyobbodott.

– Áttért? Itt? Van sírköve?

– Csak fejtáblája.

– Mikor halt meg?

– Körülbelül húsz évvel ezelőtt.

– Én csak hat esztendeje vagyok itt. Milyen rokonod volt?

– A feleségem.

– Te ki vagy? Hogy hívnak?

– Jákobnak. Valaha itt éltem, nem sokkal a tömegirtás után.

– Engedélyezték Lengyelországban az áttérést?

– Lélekben volt zsidó.

– Hát bizony nem tudom. Gyom nőtt be itt mindent. Évekkel ezelőtt kibővítették a temető területét. Az egész város böjtnapot tartott.

Jákob tovább kutatott, botjával szurkálta a talajt, meg is szagolta, végül leheveredett a magasra nőtt fűben, és suttogni kezdett a földnek. A nap nyugovóra járt, amikor Jákob végigment a városon, körülnézett, megállt, bámulva szemlélődött. Más Pilica volt ez, a lakossága is kicserélődött. Meglátta az imaházat, és bement. Egyetlen gyertya pislákolt a menórában, az asztalok fölötti polcok könyvekkel voltak megrakva. Jákob kiemelt egyet, belepillantott, megcsókolta, majd visszatette. Másikat vett elő, és elhelyezkedett. A Szentföldről érkezett azzal a szándékkal, hogy Sára hamvait kiássa és magával viszi. Fiuk, Benjámin Eliézer a jeruzsálemi jesiva tanára volt. Jákob soha nem említette előtte anyja származását. Vannak olyan igazságok, amelyeknek titokban kell maradniuk. Minek zavarta volna meg fia lelki nyugalmát? Benjámin Eliézerből páratlan tehetségű fiatalember lett, aki már tizenhárom éves korában foglalkozni kezdett a kabbalával. Ez Sábbátáj Ceví idejében történt, amikor apát és fiát egyaránt félrevezette az ál-Messiás. Egyik követe az a szentföldi küldött volt, akivel Jákob annak idején a révnél találkozott, és aki öregségében mohamedán hitre tért.

Az elmúlt húsz évben számtalan viszontagságon ment Jákob keresztül. Hosszú hetekig tartott, míg Jeruzsálembe ért. Útközben kalózok támadták meg a hajót, és szeme előtt gyilkolták halomra útitársainak felét. Kisfia vérhasban betegedett meg, és meg is halt volna, ha Sára meg nem jelenik Jákob álmában és orvosságot nem ad neki. Jákob maga is súlyos beteg lett. Alighogy felépült, az egyik török lopással vádolta meg, és a kapitány fel akarta akasztani. Majd vihar tört rájuk, a hajó féloldalra dőlve vesztegelt három napon át. Amikor Jákob Jeruzsálembe ért, a város éhínségtől szenvedett, és ivóvíz is alig volt. Páréves időközökben pusztító járvány söpört végig. Jákob látta Sábbátáj Ceví kiűzését Jeruzsálemből, a Gázából való Nátánt és Samuel Primut is ismerte. Tévelygése

idején az átkos szekta ereklyéit viselte. Tisá be-Áv és a Támmuz tizenhetediki böjtnapokon evett. Már azon a ponton volt, hogy ő is mohamedán hitre tér, mint a többiek. Isten a megmondhatója, mennyi csoda történt vele. Hét nap, hét éjjel se tudná elbeszélni, mi mindent látott, mi mindent viselt el, és nincs szó, amely kifejezné szenvedését, amikor rájött, mekkora mélységbe zuhan. Most is, mikor Lengyelországba visszatért, számtalan veszély fenyegette az úton. Ismét bebizonyosodott, hogy bármely pillanat bajt hozhat az emberre. Nap nap után újabb csodának volt Jákob a szemtanúja. De hogy Benjámin húszéves korában a jesiva oktatója és egy rabbi veje legyen, ez különleges ajándéka volt az égnek. Isten úgy rendelte el, hogy Jákobnak ne kelljen eretnekként elpusztulnia, és az is felsőbb akaratra történt, hogy Sára és ő utódot hagyjanak maguk után.

Mélységesen lesújtotta azonban Jákobot, hogy felesége sírjának nyoma veszett. Hiába tette hát meg a hosszú utat. Az Olajfák Hegyén szerette volna eltemetni Sára hamvait, és úgy tervezte, hogy majd mellette fog nyugodni. Ha már nem lehetett vele az életben, legalább holtjukban kerüljenek össze.

Minél idősebb lett Jákob, annál világosabban látta az igazságot: Istennek minden cselekedete jóra vezet. Szeme őrködik, keze irányít, és még a bűnöknek is értelmük, jelentőségük van. Sábbátáj Cevi sem jött el hiába. Olykor ál szülési fájdalom előzi meg a valódit. Lengyelországba jövet, Jákob a török birodalom országain utazott át, és ekkor sok minden világossá vált számára, ami annak előtte érthetetlennek tűnt. Útjukat vesztett emberek, elkallódott embercsoportok minden nemzedékben akadnak. Egy részük szüntelenül visszavágyik Egyiptomba. Mindig vannak ijedt kémek, de Sámsonok, Abimelekek, Jetrók, Ruthok is. A levelek lehullanak a fáról, de az ágak megmaradnak, s a törzs gyökerei is élnek. Izraelnek minden országban élnek eltévedt gyermekei, sőt ugyanazon az egyházközségen belül is vannak, akik elkülönülnek. Az ember kinyílik és elfonnyad, akárcsak a virág. A világ fo-

lyását az égben szabják meg, és az igazságot is csak ott ismerik. Végül mindenki egyedül önmagáért felel.

Amikor Jákob még közel állt Sábbátáj Ceví szektájához, megpróbálták rábeszélni, hogy nősüljön meg. Vagyonos, jó családból származó nőket vehetett volna feleségül. Érzéki vágyak mindig is kísértették, de egy szenvedélyénél hatalmasabb erő tiltó szavát vélte hallani. Később, miután már megbánta bűneit, a rabbi meg a kabbalisták újból bizonygatták, hogy a törvény és a kabbala erőírása szerint új házastársat kell keresnie. De ha szája igent mondott is, egy belső hang nemet kiáltott. Gyakran úgy érezte, hogy Sára még mindig mellette van, szól hozzá, és ő válaszol. Vele tartott a romokhoz, a szent sírokhoz, minden veszélyre figyelmeztette, és tanácsot adott, hogyan nevelje fel Benjámint. Ha csak egy lábost felejtett is a tűzhelyen, Sára szólt neki, hogy ne hagyja az ételt odaégni.

Hogyan beszélhetett volna bárkinek is erről anélkül, hogy tébolyultnak vagy ördögöktől megszállottnak ne tartsák? De minden szív rejt magában titkokat, amelyekről nem mer szólni.

Jákob az előtte fekvő nyitott könyv fölé hajolt. Milyen csodálatos, hogy mindenhol vannak imaházak, mindenhol vannak könyvek! Sohasem feledte a hegyen töltött éveket, amikor emlékezetéből kellett előásnia a Tórát. A könyvek iránti ragaszkodása egyre fokozódott. Amikor meg akarták házasítani, néha kedve lett volna így válaszolni: A Tóra az én feleségem. Egyetlen nap sem múlt el anélkül, hogy a Biblia néhány fejezetét át ne nézte volna, és sokszor olvasta végig a Midrást is. Még akkor is odaadóan ragaszkodott a Tórához, amikor Sábbátáj Ceví szektájának volt a tagja. A Zsoltárok egy-egy verse valóságos manna volt számára, amely minden szájnak megadja azt az ízt, amit kíván. A Példabeszédek erkölcsi igazsága felüdítette, a Misna szakaszai csillapították éhségét. Mindazt, amit tanult, elmagyarázta Sárának, hol jiddisül, hol lengyelül, mintha még most is mellette ülne. Tengeri utazásán felhívta figyelmét a hullámokra, a szi-

getekre, a repülőhalakra, a csillagképekre. Nézd, Sára, ezek a Mindenható csodái! A Szentföld útjai veszélyt rejtegettek a magányosan bolyongó zsidó számára, ő azonban Sárával barangolt az arabok között, sivatagokon át, melyeken tevekaravánok vonultak. Sára őrködött, hogy ne érje őt bántódás. Vad tekintetű, késsel felfegyverzett arabok fügével, datolyával, szentjánoskenyérrel kínálták, és éjszakai szállást adtak neki. Nemegyszer mérges kígyóra bukkant, de az kitért előle. „Tipord el az oroszlánt! Viperát és sárkányt tiporjon lábad!"

De miért küldetett erre a hosszú útra, ha nem tudja megtalálni Sára hamvait, és nem viheti magával a Szentföldre? Fia próbálta lebeszélni az utazásról, a kabbalisták is marasztalták, hogy minden zsidóra szükség van a Szentföldön. A Messiás születését kísérő fájdalom már múlóban volt, Góg és Magóg harca minden jel szerint küszöbön állt. A sátán a súlyos vádak egész listáját állította össze, Ézsau elkeseredett küzdelemre készült. Hamarosan kezdetét veszi a harc, melyben a gonoszok serege próbálja lebillenteni a kegyelem mérlegét. Asmodeus, Lilit, minden egyes démon, kobold ugatni, sziszegni, köpködni, tajtékozni fog, és az őskígyó vezetésével kutyafalkák, viperák, héják és hiénák vonulnak Basrába, ahol a végső összecsapásra kerül sor. Amíg a megváltás nem biztos, egyetlen istenfélő zsidó sem nélkülözhető, egyetlen fohász, hálaima vagy jámbor cselekedet nem mellőzhető. Jákobra ott van szükség, nem pedig valami isten háta mögötti országban. Sára sem helyeselte utazását. Minek akarod odaszállítani csontjaimat, amikor nemsokára még a földalatti üregek is Izrael földjére özönlő csontvázakkal lesznek teli? De Jákob – húsz év óta először – szembehelyezkedett vele. Valami ellenállhatatlan belső erő kényszerítette erre az útra.

Súlyos veszteségek érték az életben, támaszul csak a szent könyvek maradtak meg számára. A földi és a túlvilági boldogság elvesztésébe jó ideje beletörődött már, reményvesztetten szolgálta Istenét, készen rá, hogy bármely pillanatban a pokol tüzébe juthat.

Esti áhítatosságra gyűltek össze az emberek az imaházban. Köszöntötték Jákobot, és megkérdezték, honnan jött.

– Izrael földjéről – felelte. – De valamikor én is Pilicában laktam.

– Hogy hívnak?

– Jákobnak. Akkoriban Jákob, a tanító, vagy Jákob, Néma Sára férje néven ismertek.

Meglepett kiáltás fogadta szavait. A jelenlévők többsége nem ismerte ugyan Jákobot, de néhány idősebb pilicai még jól emlékezett rá. Az a férfi, akinek a felesége Jákob kisfiát dajkálta, ámultan kapott fejéhez, és az asszonyhoz rohant a hírrel. Az tüstént megjelent a férfiak között az imaházban, és akkora sírásban, jajveszékelésben tört ki, mintha súlyos betegért imádkozna.

– Jóember, minden áldott nap eszemben voltál. Hogy van a kisfiú?

– Egy jeruzsálemi jesivában tanít, és három gyermek apja.

– Hogy ezt megérhettem! Van Isten!

Újra jajveszékelni kezdett.

A kántor alig volt képes az istentisztelet befejezéséig csendben tartani a gyülekezetet, s amint a szertartás végi tizennyolc áldás elhangzott, ismét csődület támadt. Jákobot és néma feleségét nem sokan ismerték, de annál többet hallottak róluk. Még a környező falvakban is tudták, miként menekült el Jákob a dragonyosok elől, és hogyan jött vissza éjnek idején a fiáért. E történet különösen nagy népszerűségnek örvendett, amikor a Messiáshívők voltak túlnyomó többségben Pilicában. Ez a szekta hitt a kézzelfogható tettekben, és azt vallotta, hogy a zsidóknak meg kellene ragadni Ézsau kardját, vagy pedig összeházasodni Ézsau és Ismáel ivadékaival, míg csak Ábrahám leszármazottai egyetlen nemzetté nem egyesülnek. Jákobra és Sárára is hivatkoztak, akiket a megváltás előhírnökeinek tekintettek. Pilica új ura jószemmel nézte Sáb-

bátáj Ceví szektáját. Akkoriban még látható volt Sára sírhantja, fejtáblája is megvolt, és asszonyok meg lányok jártak oda imádkozni.

Amikor azonban híre jött, hogy Sábbátáj Ceví a Korán híve lett, a pilicai temetkezési egylet vezetője parancsot adott embereinek, hogy egyengessék el a földet Sára sírhantján. Nem sokkal később új parcellával bővítették a temetőt, és hamarosan senki sem emlékezett már, hol fekszik Sára. Annak hírére, hogy Jákob a Szentföldről tért vissza, Sábbátáj Ceví titkos követői megkörnyékezték, szívélyes fogadtatásban részesítették, sőt egyikük meg is hívta, szálljon meg nála. Jákob azonban senki vendégszeretetére nem tartott igényt, és kijelentette, hogy a szegényházban kíván lakni. Sábbátáj Ceví nevének említésére a földre köpött, és így kiáltott fel: – Minden ember irtsa ki emlékezetéből ezt az átkozott nevet!

Sokan faggatni kezdték Jákobot, mi minden történt vele. Beszélni kezdett Izrael földjéről, az ott élő zsidókról, a jesivákról, a szent sírokról és a romokról. Elmondta, miképpen próbálták az igazi kabbalisták a világ végét előidézni. Mesélt a Siralom Faláról, a Máhpéla barlangról, Ráhel sírjáról, majd néhány török pénzdarabot mutatott. Egyik fiatalember tudni szerette volna, látta-e Jákob a tengeren azokat a félig ember-, félig haltestű lényeket, akiknek elbűvölő éneke hallatára a hajósoknak be kell fogni fülüket, nehogy gyönyörűségükben elpusztuljanak. Jákob azt felelte, hogy ő maga sohasem látta őket. Az esti ima után is együtt maradtak, és sokáig beszélgettek. Mi hozta vissza Jákobot?, kérdezte valaki. Amikor megmondta, hogy Sára hamvait szeretné kiásni és a Szentföldre szállítani, mélységes csend támadt. Majd a temetkezési egylet vezetője jegyezte meg: – Könnyebb a szénaboglyában egy tűt megtalálni.

– Úgy látszik, nem volt elrendelve – szólt Jákob.

Az emberek lassanként elszállingóztak mellőle. Arról már mindenki hallott, hogy szentek vagy kiváló személyiségek hamvait a Szentföldre viszik, de hogy valaki húsz év múltán azért jöjjön vissza, hogy egy nember

csontjai után kutasson, akit úgy temettek el, akár a kutyát! Különös história, annyi bizonyos! Egyesek suttogni kezdtek, hogy a jövevénynek elment az esze, mások azzal gyanúsították, hogy a kiátkozott szektához tartozik, sőt voltak olyanok is, akik egyszerűen hazugnak vélték, és kijelentették, hogy soha nem is járt a Szentföldön. Sábbátáj Cevi párthívei szóba elegyedtek vele, de ő minden állításukat cáfolta. Végül minden idősebb ember eltávozott, Jákobot pedig otthagyták. Gyermekének egykori dajkája kását és marhahúslevest hozott neki, ő azonban elhárította, mondván, hogy sem húsfélét, sem halat és semmi más élőlényből származó táplálékot nem eszik, még sajtot és tojást sem.

– Hát akkor egyáltalán mit eszel? Parazsat? – tudakolta az asszony.

– Kenyeret és olajbogyót.

– Olajbogyónk nincs.

– Retket, hagymát vagy fokhagymát is szoktam enni kenyérrel.

– És miből merítesz erőt?

– Isten ád erőt.

– Legalább a kenyeret edd meg!

Jákob kezet mosott a vizeshordóban, és leült, hogy elfogyassza a száraz kenyeret. Néhány fiú, aki esténként idejárt tanulni, gúnyolni kezdte az idegent.

– Miért fél úgy a hústól?

– Mi magunk is húsból vagyunk.

– Mit eszik szombaton?

– Ugyanazt, mint hétköznap.

– Szombaton nem szabad sanyargatni magunkat.

– Másokat sem szabad sanyargatnunk.

– Mit tesz a szombati sóletbe?

– Olívaolajat.

– Ha mindenki így csinálna, miből élnének a mészárosok?

– Mészárlás nélkül is lehet élni.

Egyik fiú be akarta bizonyítani Jákobnak, hogy megszegi a törvényt, a többiek egymást csipkedték, kuncog-

tak, sugdolóztak. Jákob tudta, hogy kinevetik, de azért komolyan felelgetett nekik. Ő, aki a maga sajátos módján gondolkodott, cselekedett és értelmezte a Tórát, megszokta már az állandó gyanakvást, gúnyolódást. Gyerekkorában sem tudott beilleszkedni környezetébe. Hiába volt egy rövid ideig Sábbátáj Cevi követője – bár a közeli párthívek közé akkor sem tartozott –, tartózkodó magatartását egy pillanatra sem adta fel. Időnként saját fia, Benjámin Eliézer is szemére vetette különc viselkedését. A Szentföldön, a tudósok segélyezésére létesített alapítványból az egyházközség támogatni kívánta Jákobot, de ő nem volt hajlandó alamizsnát elfogadni. Mindenféle nehéz munkát vállalt inkább: árkot ásott, árnyékszéket takarított, s olyan nehéz rakományokat cipelt, amelyeket általában szamárháton szoktak szállítani. Kínáltak állandó munkát is neki, ő azonban nem akart huzamosabban egy helyben maradni. Egyik napon Szafedba ment, a másikon Szihembe, volt, hogy Jaffába utazott, máskor meg a sivatagon át a Holt-tenger felé vette útját. Ha elálmosodott, lefeküdt a homokba, és párna helyett követ tett a feje alá. Az emberek még azt is rebesgették róla, hogy nem született zsidónak, csak később tért át. Jó néhányan tanulatlan embernek tekintették, és évek múltán sem fedezték fel tudását.

Valójában soha nem változott meg, ugyanaz az ember maradt mindig és mindenütt: Zamośćban, Józefówban, a hegyi falucskában, Pilicában, Jeruzsálemben egyaránt. Ő maga érthetőnek vélte gondolatait, mások zavarosnak találták. Időnként konoksággal, engedetlenséggel vádolta magát, hiszen a Tóra előírása szerint is mindenkinek a többséghez kell alkalmazkodni és nemzedéke vezetőit követni. Mindhiába, Jákob nem tudott magatartásán változtatni. Nem felejtette el a hegyen töltött éveket, amikor Jan Bzik istállójában állatok és elvadult pásztorok között élt, és a Sárával töltött esztendők sem múltak el nyomtalanul. Végtelen türelemmel bánt a gyengékkel, de az erőseknek ellenállt. Többnyire szótlan volt, ha mégis beszélt, a színtiszta igazságot mondta. Hosszú utakat tett,

hogy egy fél piasztert visszafizessen, fegyveres araboktól, törököktől sem rettent vissza. A legnehezebb feladatokat vállalta, bénákat hurcolt, tetves betegeket mosdatott. A férfiak kerülték, de istenfélő asszonyok szentnek, ama harminchat igaz férfiú egyikének tartották, akik pillérei e világnak.

Jákob az imaházban ült, és szemrehányásokat tett magának, amiért idejött. E célra megtakarított pénze nem fedezte a visszautazás költségeit. Olyan helyzetbe került, hogy másoktól kell segítséget kérnie. Ne adja Isten, még meg is betegedhet itt, vagy a hajón, ahol a halottakat a tengerbe temetik. Elment az eszem – korholta magát. Anyámnak – nyugodjék – igaza volt, amikor hebehurgyának nevezett. Amint a feladatául kitűzött szakaszok tanulmányozásával végzett, a szegényház felé indult. A fiúk azt mondták, hogy az imaházban is elalhat, de ő ezt templomgyalázásnak tekintette volna. Mint mindig, most is a nehezebbet választotta, nem a könnyebbet. Néha maga is ámulva tapasztalta, hogy testét-lelkét mekkora terhek elviselésére kényszeríti.

IV

Jákob kinyitotta a szegényház ajtaját, és belépett. Sóhajtozást, nyögést, horkolást, felriadt emberek nyugtalan köhécselését hallotta a sötétben.

– Ki az? – kérdezte egy férfihang.
– Egy vendég. Idegen.
– Éjszaka közepén?
– Még nincs éjfél.
– A gyertya már kialudt.
– Megleszek nélküle is.
– Látsz valamit a sötétben?
– A földre fekszem le.
– Valahol van egy köteg szalma. Várjál, odaviszem.
– Ne fáradj.

– Ha egyszer felébredek, úgysem hunyom le a szemem egész éjjel.

Jákob ott állt, míg szeme hozzá nem szokott a sötétséghez, orra meg a bűzhöz. Jóllehet nyár volt, minden ablakot bezártak. Holdfény nem világított, de számtalan csillag ragyogott az égen. Jákob alvó férfiakat és nőket pillantott meg. A nyögdécselés meg az áporodott szag nem volt újdonság neki, mindenütt találkozott vele, akár a Szentföldön, akár araboknál, törököknél vagy éppen Lengyelországban járt is. Minden helységben, ahol csak megfordult, a szegényházat kereste fel, hogy öregeken és betegeken segítsen, mosdassa őket, olajjal dörzsölje be testüket, friss szalmát tegyen alájuk. Most viszont őrajta segített valaki: egy köteg szalmát hozott, és a földre szórta. Jákob idejövetele előtt elmondta a „Halljad, Izrael"-t, hogy ne szentségtelenítse meg mocskos helyen a szent imát, így már csak az elalvás előtti fohászt kellett elmondania. Lefeküdt, s óvatosan nyújtotta ki lábát, nehogy valakihez hozzáérjen. Egy nő zsörtölődni kezdett:

– Egész éjjel kódorognak, most meg idejönnek és felköltik a betegeket. Száradjon el a lábuk!

– Ne átkozódj, asszony, ne átkozódj! Lesz még időd aludni.

– Talán majd a sírban.

– Ki vagy? Honnan jöttél? – érdeklődött az ember, aki szalmát hozott Jákobnak, és a mellette lévő lócán feküdt.

– A Szentföldről jöttem.

– Csak nem az a Reb Jákob vagy, aki az imaházban járt? – fordult hozzá meglepetten a férfi.

– De igen, az vagyok.

– És nem hívott meg senki éjszakára? Hiszen valamikor itt éltél. Jól emlékszem ideérkezésedre. Tanító voltál, a fiamat is te tanítottad meg az ábécére. Régebben gyakran emlegettünk.

– Ez nem lehet ugyanaz az ember – szólt közbe egy asszony.

– Pedig ugyanaz.

– Nem csoda, hogy Szodomának hívják Pilicát. De

még Szodomában is volt egy Lót, aki befogadta az ideg-eneket.

– Téged hogy hívnak? – kérdezte Jákob az embertől.

– Engem? Lejbus Mayernek.

– Reb Lejbus Mayer, az emberekben a jót kell keresni, nem a rosszat. Honnan tudod, hogy senki sem hívott meg? Többen is megtették, de én nem szeretek senki vendége lenni. Inkább a szegényházat választom, az is megfelel.

– Az ellenségeim rohadjanak el a szegényházban! – szólt az az asszony, aki megátkozta Jákobot.

– Tudja ő jól, mit csinál – vette védelmébe Lejbus Mayer Jákobot. – Hányan vannak közületek pilicaiak? Ördög tudja, hová valósiak vagytok. Kikötöttetek Pilicában, és felzabáljátok a várost. Én viszont a legelsők közt telepedtem meg itt, közvetlenül a katasztrófa után. Mindössze három ház állt a faluban. Gerson – a pokol tüzében égjen lelke! – addigra már megkaparintotta Pilicki földjeit. Még a közös istentisztelethez szükséges tíz emberünk sem volt meg. Menasséval, a kisfiammal érkeztem, feleségemet és másik két gyermekemet elvesztettem. Most már Menasse sem él. Ács voltam, sok munkám akadt. Élt itt egy tanító, azelőtt ment el, hogy te megérkeztél – fordult Jákobhoz. – Másikat vártunk helyette, a Visztula túlsó partjáról. Akkor megjelentél. Úgy emlékszem, mintha tegnap történt volna. Mit tudhatnak minderről ezek a koldusok? Menasséмat is tanítottad, szépen haladt, pár hónap múlva már tudott olvasni. Aztán átvetted Gersontól a szántóföldek gondozását. Mi minden nem történt akkor! Beszélgettünk rólad, sokat emlegettünk. Épp a múlt héten meséltem el történetedet ezeknek a nincsteleneknek. És erre megjelensz! De miért jöttél vissza a Szentföldről?

Jákob egy pillanatig hallgatott.

– Feleségem sírját akartam felkeresni.

– Megtaláltad? A temetkezési egylet emberei nyomtalanul eltüntették. Ne hidd, Reb Jákob, hogy senki nem állt melletted! – A férfi hangja megváltozott. – Jól emlék-

szem arra a Jom Kippur utáni gyűlésre a rabbinál. Én is elmentem. Egyszerű ács voltam, de azért meghívtak. Elvégre a saját házamban laktam, és még az apró betűket is el tudtam olvasni. Az ajtóban álltam, és figyeltem. Kedvem lett volna rájuk kiáltani. – Ne legyetek olyan könyörtelenek! Úgyis eléggé megbűnhődött már. De Gerson – ne legyen sírjában sem nyugalma! – öklét rázta felém. És ki hozta az ítéletet? Gerson veje, a rabbi. Mindenki jól tudja, ki volt valójában a rabbi. A papoknál is Gerson jelentett fel téged, ezt Isten színe előtt tanúsítani fogom. Amikor meghallotta, hogy elvitted a gyereket, kis híján gutaütést kapott a méregtől. A bőrét akarta lenyúzni annak az embernek, amiért odaadta neked. Életben maradt a kisfiad?

– Már neki is három gyermeke van.

– Hol él?

– Jeruzsálemben.

– Hogy tudtál odajutni egy olyan aprósággal?

– Hosszú története van annak.

– Azt szerették volna, hogy én is a temetkezési egylethez kerüljek, de nem akartam Gerson talpnyalója lenni. Meg sem mosták rendesen a feleséged holttestét, úgy, ahogy volt, ruhástól, beledobták egy árokba. Ott voltam, hát tudom. A sámesz el akarta mondani a halotti imát, de Gerson megtiltotta. Mindenedből kifosztottak. A halott még ott feküdt a földön, és ők már szedték össze a holmikat. Még a seprűt is elvitték. Mindent felforgattak, hogy rábukkanjanak a pénzedre.

– Régen megbocsátottam nekik.

– Jó, te megbocsátottál. De vajon Isten is? Az égben mindent feljegyeznek, a legnagyobb bűntől a legkisebb vétségig. Egy év sem telt el, és Gerson ágynak esett. Mindig nagy volt a hasa, de most akkorára dagadt, mint egy hordó. Nincs a világon akkora dunyha, amellyel be lehetett volna takarni, és úgy csuklott, hogy az egész város visszhangzott bele. Sára, a feleséged – legyen boldog a túlvilágon! – nem tudott nyugodni sírjában. Talán nem kellene elmondanom neked, de megjelent az asszonyok

álmában, és így panaszkodott: „Meztelen vagyok, szemfedőm sincs." Látták, amint fel-alá járkál a halottasszobájában, amely még nyáron is jéghideg maradt. Mindenki tudta, miért teszi ezt. A házat végül egy goj vette meg.

– Már nincs meg – szólt Jákob.

– Leégett. Éjnek idején egyszerre csak lángba borult, mint egy szalmakazal. A nők esküdöztek, hogy a képmását látták a tűzben.

– Kinek a képmását?

– A feleségedét.

V

Még nem virradt, amikor Jákob felébredt. Fájdalmas nyomást érzett szívében, gyomra felpuffadt, végtagjai elerőtlenedtek. Mi van velem? Beteg vagyok?, kérdezte magától. Lepedék borította nyelvét, feje lekókadt. Soha életében nem volt ilyen beteg. Úgy érezte, felülni sincs ereje. Megdöbbenten feküdt, és az ablakon át a napot nézte, melynek vörös golyója most tűnt fel keleten. A hajnal szürkületre emlékeztetett, erőtlenül csicseregtek a madarak. Ilyen porosak az ablaküvegek? Az ő szeme ködösült el? Nagy nehezen felemelkedett és körülnézett. Hulladékok, mocskos rongyok között férfiak és nők hevertek mindenféle szalmazsákokon – öregek, betegek, nyomorékok, itt-ott eltorzult tekintetűek is. Álmukban dünnyögtek, morogtak, nyöszörögtek, szipákoltak. Jákob visszarogyott fekhelyére, és lehunyta szemét.

Nem aludt, s mégis látta, hogy tündöklő palástban, fénytől övezve, Sára áll mellette. A napkelte vidámsága áradt belőle. Anyai, hitvesi mosollyal nézett le rá, és nagyobb szeretettel, mint valaha, így szólt:

– Hozott Isten Jákob. Sokáig voltunk elválasztva egymástól.

Jákob kinyitotta a szemét. Most már tudta a valót: ideje elérkezett. Ezért jött hát el, hogy meghaljon – itt, és nem a Szentföldön? Könyörtelen ítéletnek érezte. Fia, unokái

távol vannak tőle, Benjámin Eliézer még értesülni sem fog haláláról, és nem tudja majd, hogy Kaddist kell mondania érte. De Jákob óvakodott attól, hogy kérdőre vonja a világmindenség urát. Ha így rendeli az ég, így legyen. – „Istennek minden cselekedete jóra vezet." Jákob tarisznyájára pillantott, melyben imakendőt, imaszíjakat, néhány könyvet – köztük a Misna egyik kötetét, Mózes Öt Könyvét és egy imakönyvet – hozott magával. Hogyan mondhatok szent imát ezen a mocskos helyen?, tűnődött. Imádkozni akart, de ajka nem mozgott. Végül a Zsoltárok egyik versét kezdte mormolni, ügyelve, hogy Isten nevét ne ejtse ki: „Senki nem válthatja meg atyjafiát, nem adhat érte váltságdíjat Istennek... Még ha örökké élne is, és nem látná meg a sírgödört."

Jákob elszunnyadt, felriadt, elaludt, majd újra felébredt. Alig hunyta le szemét, álmok kerítették hatalmukba. Kísértetek jöttek, futottak, sikoltoztak, elmondhatatlan dolgokat műveltek. Ha kinyitotta szemét, egy ideig még ott maradtak, mintha beleivódtak volna a nappali verőfénybe. Jákob nem hallotta, mégis értette szavukat. Úgy feküdt ott, mintha aludna. Torzonborz, szürke szakállú férfi, földszínű, ráncos arccal, nyújtotta le lábát a lócáról és megbökte Jákobot.

– Reb Jákob, reggel van.

Jákob megmozdult.

– Csak nem akarsz elkésni az imádkozással?

– Nincs víz, amiben kezet moshatnék.

– Mosd meg a hordóban! Itt bizony nem hozzák helybe a korsót.

– Attól félek, beteg vagyok – szólt Jákob.

– Micsoda? Egy kicsit tényleg sárgának látszol.

Kinyújtotta kezét, megtapintotta Jákob homlokát, és elkomorodott.

– Hívom a felcsert.

– Ne fáradj!

– Betegekkel törődni szent kötelesség.

Az ember felvette kaftánját, cipőjét, és eltávozott. Hamarosan a nők és a gyerekek is ébredezni kezdtek, ásító-

zás, köhögés, tüsszentés hallatszott mindenfelől. Egyik öregasszony átkozódva ült fel. Mindenki tetvészkedett. Jákobnak eldugult az orra, de a bűzt azért érezte. A padlón és a falakon férgek mászkáltak. A rabbik számtalanszor kifogásolták már, hogy a szegényházakban férfiakat és nőket ugyanabban a szobában szállásolnak el, de e szokáson továbbra sem változtattak, mondván, hogy betegek és öregek fölött nincs hatalma az ördögnek. Szeméremnek nyoma sem volt itt. Egy asszony kitakarta üres zsákként lecsüngő mellét. Jákob elfordította tekintetét. Mindig arra vágyott, hogy kabbalistáktól és aszkétáktól körülvéve a szent romok árnyékában, szentek sírjai közelében haljon meg, és az Olajfák Hegyén temessék el testét. Úgy képzelte, hogy Sára hamvait is odaviszi, és közös sírkövet emel kettejüknek. Maga előtt látta fiát, Benjámin Eliézert, amint a sír mellett állva imádkozik. Milyen szerencse, hogy volt annyira előrelátó, és egy kis zacskó földet hozott magával a Szentföldről.[13] Csendben feküdt, és közben félmeztelen gyerekek mászkáltak rajta. Egy asszony dühösen kifakadt:

– Az ördögnek ide kellett hozni még valakit. Mintha nem lennénk amúgy is elegen!

Jákob csak egy idő múlva fogta fel, hogy e megjegyzés neki szól. Mentegetőzni akart, de nem volt ereje, hogy megfogalmazza és kimondja a szavakat. Inkább arra figyelt, ami belül megy végbe benne. Hogy is történhetett ilyen hirtelen? Este még jó erőben volt, most a végét járja. Gyomra nem emésztett, belei megdermedtek, fogai mintha meglazultak volna. Reggelenként vizelni szokott, ma ennek sem érezte szükségét. Félig hunyt szemmel reggeliző asszonyokat és gyerekeket pillantott meg, és az evés látványa szokatlannak tűnt számára. Végül is, minden erejét összeszedve, felkelt. Kezet mosott a hordónál, majd tántorgó léptekkel vizelni ment, mert előtte nem akart imádkozni. Kinn, a fal mellé állt, és nagy nehezen

13 Kis zacskóban a Szentföldről származó földet szoktak a halottal eltemetni. *(A fordító)*

néhány cseppet préselt ki. Forrón tűzött a nap, a hőség máris nyomasztó volt. A szegényház tövében, szemét és ürülék között, fű nőtt, meg vadvirág – fehér szirmok, sárga szirmok virultak, ringó tollbóbitás, bolyhos-rojtos növények zöldelltek. Lepkék röpködtek, egy kecskeganéjkupacon aranykék legyek zümmögtek, mintha gyűlést tartanának. Kutya sántikált végig az utcán, s a földet szaglászta. Egyetlen pillanatra szántóföldek tiszta illatát sodorta oda a szél, majd irányt változtatva, árnyékszékek bűzét hozta magával. A levegőben tollak szálltak, akárcsak a vágóhídon – kakasok kukorékoltak, tyúkok kotkodácsoltak, libák gágogtak. Fűvel-dudvával benőtt tenyérnyi helyen csirkebelet csipegetett egy magányos varjú. Jákob álmélkodva nézett körül. Ez hát a világ, melyet hamarosan el kell hagynia. Visszament a házba, és próbálta felemelni a tarisznyáját. Nem maradhatott itt, a szoba – ahogyan az asszony mondta – nagyon is zsúfolt volt. Más az, ha az ember segíteni megy a szegények közé, nem pedig elfoglalni előlük a helyet, melynek amúgy is szűkében vannak. A tarisznyát tegnap még könnyűnek érezte, most alig bírta felemelni. Amikor végre sikerült vállára akasztani, mindenkitől búcsút vett:

– Isten veletek. Bocsássatok meg!

– Beteg ez a szegény ember. Ne engedjétek el! – kiáltott az asszony, aki szemére vetette Jákobnak, hogy idejött.

– Hová indulsz, Reb Jákob? – kérdezték többen is.

– Az imaházba.

– Borzasztó, hiszen alig tud járni! – jajveszékelt egy másik asszony.

– Adjatok neki vizet!

– Köszönöm, nem szükséges. Kérlek, ne haragudjatok rám!

Jákob megcsókolta a mezuzát, és az utca túloldalán álló imaház felé indult. Lassan botorkált, és közben gyakran állt meg pihenni. Imádkozó emberek és leckéjüket mondó fiúk hangja szállt felé. Odaérve, egy ideig az előszobában álldogált, végiggondolta életét, és valamiféle számadást próbált készíteni róla, de agya éppoly renyhén mű-

ködött, mint a bele. Halálos fáradtságot érzett, semmi mást. Végül mégis összeszedte erejét, ujjait a rézmedencébe mártotta, és elmondta a templomba lépéskor szokásos szöveget. Eszébe jutott, hogy egy etikai mű megállapítása szerint az is mártír, aki ágyban hal meg. A meghalás önmagában áldozati cselekedet.

VI

Imádkozás közben Jákob rosszul lett, és imakendőjében, szíjakkal karján, a földre zuhant. Az imaházban általános riadalom támadt. Talpra állították, és egy férfi, akinek nem voltak gyermekei, a házába vitte, lefektette az egyik szobában, és a felesége gondját viselte a betegnek.

Elhívták Haninát, a felcsert, aki mindenféle gyógymóddal próbálkozott – eret vágott, piócákat rakott fel, gyógyfüveket írt elő –, eredmény azonban nem mutatkozott. Jákobnak óráról órára csökkent az ereje. Gyönge hangját alig lehetett hallani. Másnap reggel imakendőjét és imaszíjait kérte, de felvenni már nem tudta. A pilicaiak meglátogatták. A rabbi is eljött, és Jákob kérte, imádkozza el a bűnvallomást. – „És a bűnt" – mondta utána Jákob az engesztelő napi imát, miközben erőtlen kezét hasztalan próbálta ökölbe szorítani, hogy mellére üthessen. Eszébe jutott, mennyire erős volt egész életében, most meg milyen szánalmasan gyenge. Még a másik oldalára sem tudott átfordulni. Kinyitni a száját, és egy kanál meleg vizet lenyelni is túl nehéz feladatnak tűnt.

Egyre csak aludni kívánt. Lehunyt szemmel feküdt, olyasfajta tevékenységbe merülve, ami egészséges ember számára ismeretlen. Nem gondolkodott, de valamiképpen közelebb jutott a magasabb igazsághoz. Képek bukkantak fel előtte a semmiből: szülei – nyugodjanak békében! –, nővérei, Zelda Lea, a gyerekek, Sára. Még Jan Bzik is megjelent, nem parasztemberként, hanem mint Paradicsomban lakozó szent. Valamiről vitatkoztak egymás között, de minden ellenséges érzület nélkül, és Jákob

véleményét is kikérték. Mindkét pártnak igaza volt a maga szempontjából, és noha Jákob nem tudta biztosan, miről beszélnek, és mi a jelentősége, mégis ámulat fogta el. Ha az emberek erejük teljében érzékelnék e dolgokat, állapította meg magában, másképp szolgálnák Istent. Mindenki bizakodna, senki sem szomorkodna. De hogyan lehet effajta igazságot életerős emberekkel közölni? Nem, ez lehetetlen. Most már áthatolhatatlan fal választotta el Jákobot látogatóitól. Azok mielőbbi gyógyulást kívántak neki, a szokásos vigasztaló, reményteljes szavakkal halmozták el, mindenféle jó tanáccsal szolgáltak, de Jákob, aki mindezt hallotta, semmitmondónak érezte szavukat, távolinak mindattól, ami őt foglalkoztatta. Nem akart felgyógyulni, nem volt már szüksége testére, nem ragaszkodott hozzá, nem ügyelt rá többé.

Jákob már azelőtt is sokszor úgy érezte, hogy felülemelkedett a testén, és mint eldobott ruhára néz le rá. A test vászonba burkolva, összekuporodva, betegen, sárgán, roskadtan feküdt az ágyon. – Leszolgáltad már az idődet – szólt hozzá Jákob –, elkoptál, bűnökkel mocskolódtál, meg kell tisztulnod. – Egy éjjel az egészséges Jákob különvált a haldoklótól, és mezőkön, hegyeken, tengereken át Jeruzsálembe repült, Benjámin Eliézer házába. A szobába lépett, ahol olajlámpa mellett tanulmányaiba mélyedve ült a fia. Jákob szólt hozzá, jelt adott neki, de Benjámin Eliézer nem válaszolt, figyelmét a könyv kötötte le. Valami különös erő újra magával ragadta Jákobot, visszahozta Pilicába, és ismét testének és testi szenvedéseinek börtönébe zárta.

Elkezdődött a haláltusa. Jákob hörögve lélegzett, melle zihált, torkából időnként jiddis vagy lengyel szó tört elő. A jelenlevők már halottnak hitték, de amikor a temetkezési egylet embere madártollat tartott Jákob szája fölé, a toll meglibbent. Teste a maga módján szembeszállt az elmúlással. Próbált kitartani, újra működni, emészteni, kiválasztani, böfögni, verejtékezni, de mindez az erőfeszítés letaglózott állat vonaglásához volt hasonló. A szív tépett madárszárnyként verdesett, a vér erőtlenül

keringett, a szem nem látta a gyertyafényt. Kialvóban volt az élet lángja, és a túloldalon várakozók kitárt karral szólították Jákobot, úgy lesve jövetelét, miként a parton állók figyelik hozzátartozójuk hajójának érkezését. Jákob Sárát pillantotta meg, mellette meg Zelda Leát, és jóllehet gondolatai elszakadtak már a földi világtól, mégis csodálkozott. De ott fenn másképp alakulnak a dolgok...

Jákob teste meghalt, de őt már annyira eltöltötte a várakozók viszontlátásának öröme, hogy nem nézett vissza. Kietlen, sötét celláját és annak rongyait, hulladékát maga mögött hagyta a hajón. Kitisztítják majd az utasok, akiknek tovább kell haladni a viharos tengeren. Ő, Jákob, megérkezett.

A temetkezési egylet alkalmazottai felemelték a halottat, kinyitották az ablakot, és imájukban Istennek, az igazságos bírának nevét áldották. Majd a földre fektették Jákobot, lábait az ajtó felé fordították, és két gyertyát gyújtottak meg a feje mellett. Vallásos férfiak gyűltek össze, és a Zsoltárok Könyvének verseit kezdték mondani. Jákob halálhíre gyorsan elterjedt a környéken. Jóllehet húsz évet töltött Izrael földjén, és életének e szakaszát homály fedte, ifjúkori magatartását ismerték az emberek, és becsületes férfiú hírében állt. A régi temető már jó ideje megtelt, így Jákob sírhelyét az új parcellában jelölték ki. A halottat megmosták, és az imaházba vitték, ahol a rabbi magasztaló gyászbeszédben méltatta az elhunytat. Az egész város részt vett Jákob temetésén. Amikor a sírásó a föld kilapátolásába fogott, ásója csontokba ütközött. Óvatosan folytatta munkáját, és nemsokára egy holttest bukkant elő, amely – talán az ottani száraz homok miatt – nem enyészett el teljesen. A csontvázból és a ruhafoszlányokból az egyleti asszonyok megállapították, hogy női holttest bukkant elő. Szőke hajfürtök fonták körül a koponyát, és csakhamar bebizonyosodott, hogy Sára sírhelyére leltek, akit halotti köntös nélkül, saját ruhájában temettek el. A hitközség a temetőn kívül hantoltatta el, de a sírok addig szaporodtak, a halottak addig gyülekeztek,

míg végül maguk közé fogadták. A temető maga hozta meg hát a döntést: Sára Izrael leánya volt, szent halott.

Leírhatatlan izgalom lett úrrá Pilicán. Asszonyok jajveszékeltek, vallásos emberek böjtöltek. Számtalan ember – még fiatal lányok és gyerekek is – jött el megnézni a halottat, aki húsz évig feküdt a földben, és mégis felismerhető maradt. A temetőt úgy ellepték a látogatók, mint az Elul havi sírlátogatás idején. Isteni gondviselés kezének tulajdonította mindenki e csodálatos eseményt. Méltó volt az ősi csodákhoz, jelét adta, hogy van egy szem, amely mindent lát, van egy mérleg, melyben még az idegen cselekedetei is megméretnek. Az elöljárók gyűlést tartottak, és elhatározták, hogy Jákobot Sára mellé temettetik.

Ekképp igazság tétetett. Jákobot, imakendőjébe burkolva, cserépdarabbal szemén, ujjai között mirtusággal, Sára mellé temették. A hitközség pedig úgy döntött, hogy kárpótolva Sárát a Gersontól és cinkosaitól elszenvedett méltánytalanságért, közös sírkövet emel neki és férjének. A harmincnapos gyász eltelte után a kőfaragó hozzá is fogott a munkához. A sírkő fedőlapján két csókolózó galamb állt egymással szemben. Csak a körvonalaikat lehetett látni, mivel a faragott képekre vonatkozó mózesi tilalmat nem kívánták megszegni. Alatta az elhunytak neve volt bevésve: Jákob, Eliézer fia – Sára, Ábrahám pátriárka leánya. Jákobnak e kitüntető szavakkal adóztak: „Tanítónk, a szent", Sára neve mellé a Példabeszédekből vett sort vésték: „Derék asszonyt kicsoda találhat?"

Nevüket övező bibliai idézet egészítette ki a feliratot: „Szeretetre méltók és megnyerők életükben, a halál sem választá el őket egymástól."

TARTALOM

Első rész / Wanda 5

Második rész / Sára 123

Harmadik rész / A visszatérés 237

KIADTA AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ A KIADÁSÉRT AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA FELEL SZEDTE A NYOMDAIPARI FÉNYSZEDŐ ÜZEM NYOMTA AZ ALFÖLDI NYOMDA · A NYOMDAI RENDELÉS TÖRZSSZÁMA: 2153.66-14-2 KÉSZÜLT DEBRECENBEN, 1986-BAN

FELELŐS SZERKESZTŐ: DEZSÉNYI KATALIN A SZÖVEGHŰSÉGET ELLENŐRIZTE: RÉZ ÁDÁM SZAKMAI ELLENŐR: JÓLESZ LÁSZLÓ A FEDÉLRAJZ ENGEL TEVAN ISTVÁN MUNKÁJA MŰSZAKI SZERKESZTŐ: PINTÉR LÁSZLÓ MŰSZAKI VEZETŐ: MIKLÓSI IMRE KÉSZÜLT 48 000 PÉLDÁNYBAN, 13,09 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN
ISBN 963 07 3735 3

WILLIAM FAULKNER

EREDJ, MÓZES

EURÓPA ZSEBKÖNYVEK

Az *Eredj, Mózes* egyrészt kisregények és elbeszélések füzére. Egyik-másik darabja megjelent már magyarul, *A medve* például a Modern Könyvtár első kötetei között volt emlékezetes olvasmányélményünk. Másrészt azonban központi témák, azonos vagy rokon szereplők köré szerveződő regény is ez a könyv – regény az író mitikus déli megyéjéről, az ültetvényesek és rabszolgák Yoknapatawphájáról. Faulkner többféle szemszögből vizsgálja, láttatja benne, hol megrázóan tragikus, hol fergetegesen mulatságos formában, de mindig lenyűgöző művészi erővel, az amerikai Dél évszázadon keresztül változó világát, a fekete és a fehér ember, az ember és a föld, a természet kapcsolatát. A *Volt egyszer* emberséges, vén bohóc-birtokosai, a *Tűz és tűzhely* gyilkos konfliktusai, kincskereső mániákusai, az *Egy fekete Pantalone* tragikus négersorsa, *A régiek* természetszeretete, bölcsessége, az *Ősz*-ben megismétlődő vérfertőzés-motívum, az *Eredj, Mózes*-ben megismétlődő négersors és nem utolsó-, hanem elsősorban *A medve* több mint száz esztendőt átfogó, bonyolult mintázatú, de a befejezett műalkotás élményét nyújtó kiseposza – mind része, mozaikdarabja annak a nagy képnek, amely Faulkner többi művében is folyamatosan készül, kerekedik.

„Úgy érzem, hogy Faulkner a legjobbat a hosszú novellákban nyújtja – az *Eredj, Mózes* írásaiban... és a Yoknapatawpha-saga egészében. Amikor Faulkner önmaga legjavát adja, energikus, élettől duzzadó és erőteljes; e tekintetben korának egyetlen amerikai írója sem ér a nyomába" – írja róla kritikusa-kortársa, Malcolm Cowley.

KURT VONNEGUT

MESTERLÖVÉSZ

EURÓPA ZSEBKÖNYVEK

Fegyvert s „vitézt" énekel a groteszknek, a sandán és sután emberinek ez az örökké megújulásra kész krónikása. Balfácán hőseinek sorát gyarapítja új regényének főszereplője és elbeszélője – Rudy Waltz, a „semlegesnemű patikus", aki tizenkét esztendős korában önhibáján kívül kétszeres gyilkossá lett, és azóta „Mesterlövész" néven ismeretes ohiói szülővárosában. Családjának nem ő az első és egyetlen torz csudabogara: apja, a félreismert festőzseni, egy másik, ugyancsak félreismert festő inspiráló társaságában töltötte ifjú éveit: Adolf Hitlernek hívták ezt a sorstársat. Rudy bátyja pedig, a világegyetem leg mélyebb basszushangjának tulajdonosa, feleségek gyűjtésében tett szert honi hírnévre. Van továbbá a könyvben titokzatos körülmények között elveszített fejű házitanító, új jégkorszak, háztáji neutronbomba-robbanás, és még sok egyéb, ami csak ennek a szertelen fantáziájú és mesteri tollú írónak a kiapadhatatlan ötlettárából kikerül...

THOMAS MANN

TONIO KRÖGER
HALÁL VELENCÉBEN
MARIO ÉS A VARÁZSLÓ

EURÓPA ZSEBKÖNYVEK

Thomas Mann immár halhatatlan három kisregényét jelenteti meg kiadónk egy kötetben. Mindhárom mű korunk lelki zűrzavarát elemzi klasszikus módszerekkel, „goethei stílusba szorítva" – mint Babits Mihály írja. A *Tonio Kröger* (1903) az író egyik legvonzóbb fiatalkori alkotása, témája a művész és a polgár konfliktusa, a művészlét gyötrelmei és kínjai, de szépsége is. Thomas Mann 1911 májusában két hetet töltött Velencében, ekkor fogamzott meg benne a *Halál Velencében* (1912) ötlete: hogyan sodorja a tragikus, elháríthatatlan végzet az öregedő Gustav Aschenbach írót szégyene és halála beteljesedéséig. A *Mario és a varázsló* 1930-ban jelent meg, s ennek a műnek is személyes élmény az alapja: a Mann család az 1920-as évek végén, az olasz fasizmus uralomra jutásának idején Olaszországban nyaralt. Akkori rossz közérzetük leírásával kezdődik a történet, majd a bosszúságok anekdotikus részletei után fokozatosan lesz egyre drámaibb az elbeszélés légköre, s emelkedik meredeken a drámai csúcsig, mikor Mario, a megszégyenített pincér, két revolverlövéssel leteríti Cipollát, a hipnotizőrt. A kortársak s az utókor a fasiszta demagógia lélektanának és természetrajzának azóta is utolérhetetlen zsenialitással megírt elemzését látják a *Marió*-ban.

SINGER

A RABSZOLGA

A regény cselekménye Lengyelországban játszódik a 17. században, amikor a kozákok betörései sorra pusztítják el a kis zsidó településeket. Egy ilyen vérfürdő áldozata a főszereplő Jákob családja is. Ő maga elmenekül, de rablók fogságába esik, és eladják rabszolgának egy kis hegyi faluba. A fogságnál azonban nagyobb megpróbáltatás számára a lelkiismereti válság, amelybe gazdájának lánya, Wanda iránti szerelme sodorja. Házasságukat nemcsak az állam tiltja, hanem Jákob egyházának törvénye is. Jákob nem akkor szabadul fel igazában, amikor hittestvérei kiváltják a rabságból, hanem amikor ráébred, hogy sorsát, azaz szerelmét vállalnia kell, mert az isteni törvény lényege nem az a számtalan rituális előírás, amellyel hivatalos magyarázói körülbástyázzák, hanem az ember kapcsolata embertársaival.

30,– Ft

A kitűnő Nobel-díjas író, Isaac Bashevis Singer a fasizmus elől emigrált Lengyelországból az Egyesült Államokba, ahol írói rangja, népszerűsége Saul Bellow-éval, Malamudéval vetekszik.

EURÓPA ZSEBKÖNYVEK

MEGJELENT:
Faulkner
Eredj, Mózes
Semprun
A nagy utazás
Th. Mann
Tonio Kröger

ELŐKÉSZÜLETBEN:
Updike
Az eastwicki boszorkányok

EURÓPA KÖNYVKIADÓ